

L. WAGENAAR

ראשית חכמה

JOODSE
GODSDIENSTLEER
VOOR
DE JEUGD

JOODSE GODSDIENSTLEER
VOOR DE JEUGD

*Deze cursussen werden, op initiatief van het Nederlands
Israëlitisch Seminarium, gereproduceerd naar de originele eerste
druk van de cursussen 1 en 2 (1890) en de tweede druk van cursus 3
(1924), uitgaven van Van Creveld & Co te Amsterdam.*

ראשית חכמה

JOODSE GODSDIENSTLEER VOOR DE JEUGD

DOOR

L. WAGENAAR

Opperrabbijn

3 cursussen

Assen, 1969

Van Gorcum & Comp. N.V.

Dr. H. J. Prakke & H. M. G. Prakke

EERSTE CURSUS

VOORWOORD.

Dat aan eene „GODSDIENSTLEER VOOR DE JEUGD” in ons land behoefte bestaat, vereischt weinig betoog. De kennis van het Joodsche godsdienstleven in zijne veelzijdige uitingen vindt tot heden in onze godsdienstcholen zelden of nooit, zooals het inderdaad behoorde te zijn, eene volledige en systematisch afgeronde behandeling; terwijl ook de beoefening der bronnen, waaruit die kennis eigenlijk behoort te vloeien, door allerlei omstandigheden of onmogelijk gemaakt of zeer beperkt wordt. Het werk, dat thans verschijnt, wil de kennis van *Schulchan Aroech* en aanverwante geschriften, daar waar zij onbereikbaar is, althans eenigermate vervangen. Nog veel liever echter wil het die kennis daar, waar zij in beperkte mate gekweekt wordt, bevorderen en aanvullen. Immers, de eerbiedwaardige oude wetboeken van het Joodsche godsdienstleven blijven steeds de heilzame bronnen, die, in de jaren der meergevorderde jeugd geopend, ons op onzen gang door het geheele leven van dag tot dag leering en stichting moeten schenken. Het geheel te vervangen, is even onmogelijk als ongewenscht.

Trouwens, de beste en uitvoerigste werken, oude en jonge te zamen, zullen hunnen beoefenaars wel zeggen, maar niet toonen en nog veel minder doen gevoelen, wat een innig bewust Joodsch leven beteekent. Neen, een indrukwekkend voorgaan te huis en een warm, bezielend onderricht op de school moeten in getrouwe samenwerking deze heilige taak der opleiding verrichten. En ach! wanneer daar de doode letter de levende daad en het opgewekte woord moet vervangen. Dat ouders en leeraren het toch begrijpen: het leerboek van den Godsdienst is slechts een gids, een leiddraad; maar — werkelijk gaan en toonen der jeugd, waar en wanneer en hoe men als getrouwe belijder of be-

lijdsten onzes dierbaren Jodendoms heeft te handelen en op te treden, dat moeten zij zelf met het licht hunner gemoedelijke leering, met de macht hunner ernstige vermaning, maar bovenal met den onweerstaanbaren drang van hun éigen indrukwekkend voorbeeld!

Wat overigens het thans verschijnende werk betreft, het is uit den aard der zaak uit onze erkende oude godsdienstbronnen geput, waarbij echter — het zij met oprechte waardeering vermeld — op menige plaats met vrucht gebruik gemaakt is van het uitnuntende werk עמודי הגולה van L. Stern, Frankfurt a. M., 1886. Om zooveel mogelijk rekening te houden met de verschillende graden van ontwikkeling bij de leerlingen, is het gesplitst in drie cursussen, die elkander achtereenvolgens aanvullen, zoodat de kennis van den eersten cursus noodzakelijk aan de beoefening van den tweeden en die van den tweeden weder aan de beoefening van den derden moet voorafgaan.

Daar herhaalde opmerkingen over verschil van ritus in een leerboek voor de jeugd bijzonder storend zijn voor den samenhang, zoo is doorgaans de Hoogduitsche ritus gevolgd. Bij gebruik van het werk door Portug. Israëli. leerlingen dient dus wel hierop gelet te worden.

Wij sluiten dit voorwoord met den diepgevoelden wensch: •Moge de straal van Gods heerlijkheid op het door ons verrichte werk nederdalen! ידו רצון שחשרה שכינה במעשה ידנו

DE SCHRIJVER.

De dertien Geloofspunten.

1.

1. *God heeft de wereld geschapen* en zorgt ten allen tijde voor al Zijne schepselen.

2. Er is maar *één* God; niets is zooals Hij. Daarom zeggen wij ook: ה' אֶחָד „de Eeuwige is *eenig*!”

3. God is niet een *mens*ch, zooals wij. Hij heeft *in het geheel geen vorm*. Wij kunnen Hem niet zien en ook niet denken, hoe Hij is.

4. God is er *altijd* geweest en zal *altijd* blijven bestaan.

5. Tot God *alleen* moeten wij bidden. Hij is de eenige, die ons alles *geven* kan.

2.

6. Al wat de vrome, heilige mannen gezegd hebben, die wij *Profeten* (נְבִיאִים) noemen, moeten wij gelooven.

7. Onze leeraar *Mozes* (מֹשֶׁה רַבֵּנּוּ) was de grootste profeet. Hij heeft aan Israël de Heilige Leer van God (de תּוֹרָה) onderwezen.

8. Die *Heilige Leer* (תּוֹרָה) hebben wij nu nog

evenzoo als Mozes haar aan onze voorouders geleerd heeft.

9. Evenals God eeuwig bestaat, zoo zal ook *Zijne Heilige Leer nooit veranderen.*

3.

10. God *weet alles*; Hij weet ook alles, wat wij doen en wat wij denken.

11. God *beloont* alle goede menschen en *straf*t hen, die doen, wat niet goed is.

12. Eens zal de *Verlosser* (מְשִׁיחַ) komen, die Israël naar het Heilige Land terugvoert en alle menschen leert, God te dienen.

13. De *dooden* zullen eens weder *herleven*.

Over God.

4.

God is *overal*. Daarom mogen wij ook in het geheim niets doen, wat ons verboden is.

God is *de Almachtige*. Hij kan alles; niets is Hem onmogelijk. Niets is er, al is het nog zoo groot en sterk, of God kan er mede doen, wat Hij *wenscht*.

God is *de Algoede*. Al wat Hij doet, is goed voor ons. Hij beloont het goede en schenkt *vergifenis* aan hem, die berouw heeft over zijn gedrag.

5.

Voor God, die Almachtig is, moeten wij *eerbied en ontzag* hebben (יִרְאָה). Aan Hem denkende, moeten wij steeds doen, wat Hij ons geboden heeft, en zelfs in het geheim alles laten, wat ons verboden is.

Wij behooren echter onzen God ook te *beminnen*, evenals liefhebbende kinderen hunnen vader (אַהֲבָה).

Zoo zeggen wij ook: וְאַהֲבַת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ „Gij zult den Eeuwige, uwen God, beminnen met geheel uw hart, geheel uwe ziel en geheel uw *vermogen*.”

Wie God vreest en bemint, zal gaarne alles doen, wat God ons geboden heeft. Dit noemen wij: *God dienen* (עֲבוּדָה).

6.

Als een mensch ons iets goeds doet, dan danken wij hem daarvoor. Hoezeer moeten wij dan wel onzen God *danken*, die ons leven en gezondheid schenkt en ons iederen dag zooveel goeds doet genieten! Daarom danken wij Hem steeds in onze gebeden en spreken voor Hem telkens *lofzeggingen* (בְּרִכּוֹת) uit.

Ook wanneer ons iets gebeurt, wat niet aangenaam is, moeten wij denken: wat God doet, die zoo Alwijs en Algoed is, is steeds *goed* voor ons.

Wij zeggen dan: בְּרוּךְ הוּא הָאֵלֹהִים „Geloofd zij de rechtvaardige Rechter!”

De Heilige Leer (תּוֹרָה).

7.

De *Heilige Leer* of *Thora* (תּוֹרָה) is ons door God gegeven, om daaruit te leeren, hoe wij ons als brave, vrome menschen te gedragen hebben.

Daarom moeten wij alles, zooveel mogelijk, iederen dag in de Thora leeren. Deze plicht, dien men *beoefening der Thora* (תְּלִמּוּד תּוֹרָה) noemt, is een van onze voornaamste plichten. Ook jonge kinderen moeten iets van de Thora leeren als שִׁמְעַי יִשְׂרָאֵל en תּוֹרָה צִוָּה.

Het סֵפֶר תּוֹרָה (de rol, waarin de Heilige Leer geschreven is) is het heiligste, wat wij bezitten. Daarom moeten wij het met kostbare sieraden tooien, altijd er voor opstaan en het kussen, wanneer het in onze nabijheid gebracht wordt.

Waar eene Wetsrol aanwezig is, moeten wij ons eerbiedig gedragen en niets doen, wat in tegenwoordigheid van deze niet past.

Alle heilige boeken, als חֻמְשֵׁים תְּפִלּוֹת enz., moeten door ons met eerbied behandeld worden.

Onze Ouders en Leeraren.

8.

„Eer uwen vader en uwe moeder, opdat uwe dagen verlengd worden!” — zoo wordt ons door God geboden.

Onze ouders, wien wij naast God alles te danken hebben, moeten wij dus eeren en voor hen ontzag hebben.

Wat zij ons gebieden, moet door ons stipt gehoorzaam opgevolgd worden. Zonder verlof onzer ouders mogen wij in hunne tegenwoordigheid niets spreken. Nooit mogen wij ons op hunne plaats zetten.

Onzen ouders moeten wij behulpzaam zijn en hun het leven zoo aangenaam mogelijk maken. Zijn zij oud of zwak geworden, dan moeten wij hen steunen en onderhouden.

„Wie zijne ouders slaat of verwoenscht, is den dood schuldig!”

Ook zijnen grootouders en zijnen ouderen broeders en zusters is men oprechten eerbied verschuldigd.

Het hoogste ontzag is ons echter voorgeschreven tegenover onze leeraren, die ons in deugd en godsdienst onderrichten. Immers, wat zij ons schenken, is het hoogste en beste, wat wij kunnen bezitten.

Eindelijk behooren wij alle grijsaards en geleerden

met eerbied te bejegenen en van onze plaats op te staan, wanneer zij ons naderen.

Ons gedrag tegenover andere menschen.

9.

BEMIN IEDER EN HAAT NIEMAND.

„*Bemin andere menschen als u zelven!*” — gebiedt ons de Thora. Dit beteekent: verheug u, wanneer het iemand wel gaat en wees verdrietig, wanneer hij ongelukkig is, juist alsof het u zelven betrof. Tracht steeds, anderen gelukkig te maken en doe een ander nimmer, wat gij niet zoudt willen, dat u geschiedt.

Wij mogen niemand haten. Wat ons in iemand niet behaagt, moeten wij hem als vrienden onder het oog brengen en trachten, het te verbeteren.

Zelfs onzen vijand mogen wij niet haten. Waar hij onze hulp noodig heeft, moeten wij hem nog eerder bijstaan dan onzen vriend, opdat wij ons gewennen, niemand te haten.

„*Wreek u niet en wees niet haatdragend.*” Vergeld nooit kwaad met kwaad; maar denk ook niet altijd aan het kwaad, dat men u gedaan heeft. Doe ieder wel, ook hem, die u verdriet veroorzaakt heeft.

10.

DOE NIEMAND LEED.

De Thora schrijft ons voor, ieder te beminnen als ons zelve. Hoe zware zonde is het dus, iemand — op welke wijze ook — leed te doen.

„*Wie iemand vermoordt, is zelf den dood schuldig!*”

Wie zoo ruw en onmenschelijk zijn kan, om iemand te slaan, heet in de Thora een *booswicht*.

Wie een ander *verdriet, schrik of angst* aandoet, verkort zijne gezondheid en handelt dus even slecht, als wanneer hij het met de hand of met een wapen zoude doen.

Wij moeten er voor zorgen, dat niemands leven in gevaar kan komen. Daarom moeten wij ook om platte daken, bij trappen, groeven, putten enz. eene *borstwering* (מַעֲקֵה) maken.

Op alles, wat gevaarlijk worden kan, als *vuur, vergift, scherpe voorwerpen, gevaarlijke dieren* enz., moeten wij streng letten, dat zij niemand schade doen. Doen wij dit niet, dan zijn wij voor de schade verantwoordelijk.

11.

BELEEDIG NIEMAND EN SPREEK GEEN KWAAD.

Daar de Algoede ons gebiedt, een ander te beminnen als ons zelve, zoo mogen wij niemand door *eenig woord kwetsen of beleedigen*. Ieder woord,

waardoor wij iemand, die tegenwoordig is, aan zijne gebreken of aan zijn ongeluk herinneren of op welke wijze ook onaangenaam treffen, moeten wij streng vermijden.

Het is hoogst verwerpelijk, iemand met een schimp- of spotnaam aan te spreken.

Wie een ander in 't openbaar beschaamt, behoort tot de grootste zondaars, die onze Godsdienst kent.

Wat men bij iemand gezien of gehoord heeft, mag men, zonder zijn verlof, niet bij anderen *aanbrengen*.

Nog minder mag men *kwaadspreken*, dat beteekent: van iemand iets kwaads vertellen, *al is het ook waar* (לִשּׁוֹן הָרֹעַ).

De slimste zonde echter is *laster* (מוֹצִיא שֵׁם רָע), dat beteekent: van iemand kwade dingen verbreiden, die *niet waar* zijn.

Het *kwaadspreken* is een doodelijk verderf voor hem, die het *doet*, voor hem *van wien* kwaad gesproken wordt en voor hem, die het *aanhoort*.

12.

LAAT IEDER, WAT HEM TOEBEHOORT EN WEES EERLIJK.

Wat iemand bezit, is hem door God toegekend. Wie dus iemand van het zijne berooft, zondigt niet minder tegen God dan tegen zijnen medemensch.

Het is **niet** alleen verboden, iets te *stelen* of te

rooven, van wien ook, al ware het ook nog zoo gering, neen, wij moeten *in ieder opzicht het bezit van een ander eerbiedigen*.

Men mag ook in scherts niemand iets ontnemen. Wie van iemands eigendom zonder zijn verlof gebruik maakt, staat gelijk met iemand, die steelt.

Men mag geen gebruik maken van dat, wat niet eerlijk verkregen is, al heeft men zich ook niet zelf daaraan schuldig gemaakt.

Wat wij iemand schuldig zijn, moeten wij hem ten volle voldoen. *Eene schuld te ontkennen, staat gelijk met diefstal*.

Alle schade, iemand door onze schuld aangebracht, moeten wij zoo spoedig mogelijk vergoeden.

Alle bedrog in den handel, bij koop en verkoop, is ons door de Thora streng verboden.

Hiertoe behoort ook de plicht, om steeds *zeer nauwkeurige maten en gewichten te gebruiken*.

Onjuiste maten en gewichten mogen wij volstrekt niet in ons bezit hebben.

13.

DENK VAN NIEMAND KWAAD EN WIJS DE ZONDAREN TERECHT.

„Beoordeel ieder naar de beste zijde!” Weet gij van iemand iets kwaads, veroordeel hem niet onmiddellijk. Wie niet goed doet, is daarom nog niet slecht. Menigeen weet niet beter of wordt gedwongen of verleid, om verkeerd te handelen. Daarom

wordt ons geleerd: „*beoordeel niemand, voordat gij u in zijne plaats bevindt.*”

Maar zeker is het ongeoorloofd, ja zeer afkeurenswaardig, van iemand *kwaad te denken*, zoolang daarvoor geen bewijs bestaat.

„*Terechtwijzen zult gij uwen evenmensch!*” Dit beteekent: als iemand verkeerd doet, dan moeten wij hem in het geheim en in zachte woorden op zijne fouten wijzen. Wij moeten dit zoolang doen, tot dat wij hem van zijne fouten overtuigd hebben. Maar — nimmer mag dit in 't openbaar geschieden. Daardoor immers zouden wij hem beschaamd doen staan, hetgeen een groote zonde is.

14.

STA UWEN EVENMENSCH BIJ.

„*Blijf niet rustig staan, wanneer iemand in gevaar is*” — wordt ons geboden. Waar iemand in gevaar is, moeten wij alles aanwenden, om hem te redden.

Heeft iemand iets verloren, dan moet men hem behulpzaam zijn, om het terug te vinden. Waar iemand zich in eene moeilijkheid bevindt, is het onze plicht, hem zijne last te helpen verlichten.

Hem, wien het niet gelukkig gaat, moeten wij helpen, *alvorens* hij geheel gevallen is.

Het is eene heilige plicht, ja, het moet onze hoogste vreugde zijn, armen, zwervelingen, zieken, weduwen

en weezen, in één woord: allen hulpbehoevenden bij te staan.

Ieder behoort minstens een *tiende* gedeelte (מַעֲשֵׂר) van zijn inkomen af te zonderen voor zulke weldadige doeleinden (צִדְקָה).

Wij moeten *gaarne* weldoen, met vreugde en met een vriendelijk gelaat. Wie *gaarne* geeft, mag hopen, dat hij zelf door den Algoede zal gezegend worden.

Niet openlijk moet de weldaad geschieden, om ons er op te beroemen, maar zooveel mogelijk *in het geheim*, opdat de *behoefte niet vernederd worde*.

15.

BEMIN DE WAARHEID.

Alles, wat wij spreken, moet *geheel waarheid* zijn. Waarheid is voor ons alleen dat, waarvan wij zelf *zeker* gelooven, dat het zoo is.

Wie liegt, wie onwaarheid spreekt, of zwijgend onwaarheid aanhoort, beledigt zijnen Schepper, bezondigt zich zelven en misleidt zijnen evenmensch.

Al wat wij spreken, moet *oprecht* gemeend zijn. Het is slecht, iemand door onwaarheid te bedriegen of door schoone, vleierende woorden voor zich te winnen.

Iedere *belofte*, die wij iemand doen, moet ons heilig zijn. *Een eenmaal gegeven woord te verbreken, is eene zware zonde*.

Ons lichaam en voedsel.

16.

Steeds moeten wij God met ons lichaam dienen. Daarom moet ons lichaam ook altijd *rein* zijn. Geen spoor van onreinheid mag aan ons lichaam of onze kleding gezien worden. Vooral moeten wij daarop letten, als wij bidden of uit heilige boeken lezen.

Bij vele gelegenheden moeten wij de handen waschen, vooral 's morgens als wij opstaan, na zekere lichamelijke verrichtingen en voor iederen maaltijd, waarbij wij brood nuttigen. Dit noemt men נְטִילַת יָדַיִם

's Morgens moet men bovendien nog minstens het aangezicht en den mond reinigen.

Vóór den maaltijd mag men tusschen נְטִילַת יָדַיִם en רְמוּצִיָּא geen woord spreken.

Ook moet men vóór het intreden van Sabbath- en feestdagen, ter eere van die heilige dagen, het lichaam nog eens op nieuw reinigen.

Alle personen van het mannelijk geslacht moeten uit eerbied voor het Opperwezen *het hoofd gedekt houden*, wanneer zij zich in de open lucht begeven, bij het gebed, bij het lezen uit Joodsche geschriften, bij het bezoek van bede- en leerhuizen en bij alle godsdienstige verrichtingen.

17.

Niet alles, wat wij zien, mogen wij genieten. Een braaf mensch moet zijne begeerte bedwingen.

Daarom mogen wij niet verlangen naar dat, wat ons niet toekomt, en moeten dat, wat God ons gegeven heeft, met spaarzaamheid en matigheid genieten en steeds God voor alles, ook voor het geringste, dankbaar zijn.

Vele soorten van dieren en andere soorten van voedsel zijn ons verboden. En ook van de meeste dieren, die ons geoorloofd zijn, mogen wij het *bloed*, zekere *vetdeelen* en nog andere bepaalde deelen niet nuttigen.

Vleesch- en melkspijzen mogen niet door elkander gekookt, gegeten of op andere wijze gebruikt worden. Na het eten van vleeschspijzen moeten wij eenen behoorlijken tijd wachten alvorens wij melkspijzen mogen nuttigen. Ook hebben wij zoowel voor het bereiden als voor het gebruik van vleesch en melkspijzen geheel afzonderlijke vaatwerken en gereedschappen.

Al deze wetten behooren tot het gewichtigste, wat onze Godsdienst ons voorschrijft. Zij moeten door iederen Israëliet met de grootste gestrengheid opgevolgd worden.

Het gebed.

18.

Twée malen iederen dag, 's morgens en 's avonds,

moeten wij **שָׁמַע** lezen, dat wil zeggen een stuk uit de Thora, dat met het woord **שָׁמַע** begint. Daarin verklaren wij, dat er maar *één* God is, dat wij Hem *beminnen* en alles doen, wat Hij ons *geboden* heeft. Dit noemt men: het lezen van **שָׁמַע** (**קְרִיאַת שָׁמַע**)

Bidden (**תַּפִּלָּה**) is de plicht, om onzen God in woorden te *prijzen*, te *danken* en van Hem te *vragen*, wat wij behoeven.

Dit doen wij iederen gewonen dag *drie* malen. Er is een *ochtendgebed* (**שְׁחִרָית**), een *middaggebed* (**מִנְחָה**) en een *avondgebed* (**עֶרְבִית**).

Op Sabbath-, Feest- en Nieuwejaarsdagen is er nog een *bijzonder gebed* (**מוֹסֵף**) en op den Grootten Verzoendag nog een *slotgebed* (**נְעִילָה**).

10.

Bij ons gebed moeten wij steeds denken, dat wij voor den Allerhoogste staan en dus *ernstig en aandachtig bidden*, zonder iets te spreken of te doen, wat niet bij het gebed behoort.

Als het maar eenigzins kan, moeten wij ons gebed doen *in eene verzameling van geloofsgenooten* (**בְּצִבּוֹר**). Onze heiligste lofzeggingen, als **קְרִישָׁה**, **קְרִישָׁה** en **בְּרִכּוֹ**, worden alleen uitgesproken, wanneer men in *vereeniging* het gebed verricht. Alsdan wordt ook op Sabbath, 's morgens en 's middags, op Maandag en

Donderdag 's morgens en op vele bizondere dagen
uit de תּוֹרָה gelezen (קְרִיאַת הַתּוֹרָה).

Behalve de vaste gebeden moeten wij dagelijks
 bij alles, wat wij genieten, bij het uitoefenen van
 vele geboden en bij verschillende andere gelegen-
 heden *lofzeggingen (בְּרָכוֹת)* uitspreken.

De Schouwdraden (צִיצִית), de gebeds- riemen (תּפִּילִין) en de Mezocza (מְזוּזָה).

20.

Aan iederen hoek van een *vierhoekig klee*d, dat
 door Israëlietische mannen gedragen wordt, moeten
schouwdraden (צִיצִית) aangebracht worden.

Deze draden heeten *schouwdraden*, omdat wij door
 het *aanschouwen* daarvan steeds aan de geboden
 van onzen God moeten denken.

Om aan dit gebod te voldoen, dragen wij onder
 onze kleeding bij dag een bizonder *vierhoekig klee*d
 (אַרְבַּע כְּנָפוֹת) en bij het ochtendgebed boven onze
 kleeding een grooter klee(d) (טִילִית), van schouw-
 draden voorzien.

Verder moeten alle mannelijke Israëlieten op werk-
 dagen bij het morgengebed de *gebedsriemen* (תּפִּילִין)
 aanleggen op den linker-bovenarm (וּתּפִּילִין שֶׁל יָד) en
 boven op het voorhoofd (תּפִּילִין שֶׁל רֹאשׁ). In de

huisjes der Tefillin bevinden zich, op perkament geschreven, *vier afdeelingen* (פְּרָשִׁיּוֹת) uit de תּוֹרָה, waarin gesproken wordt van onze liefde voor God, het opvolgen zijner geboden en den wonderbaren uittocht uit Egypte.

Twéé van deze afdeelingen moeten ook, op perkament geschreven en in een kastje of kokertje nedergelegd, aan alle *posten* van de deuren en poorten onzer woningen gehecht worden (מְזוּזָה). Dit geschiedt, om ons steeds bij het binnengaan en verlaten onzer woningen en vertrekken aan God en Zijne heilige geboden te herinneren.

De bijzondere dagen.

21.

DE SABBATH (שַׁבָּת).

Als God de wereld in zes dagen geschapen had, *maakte hij den zevenden dag tot eenen heiligen rustdag* (שַׁבָּת). Op dien dag moeten wij dus alle werkzaamheden nalaten, rust genieten en veel tijd besteden aan het gebed en het beoefenen van de Thora en andere heilige boeken.

Niet alleen wij zelf mogen op שַׁבָּת geen werk verrichten of laten verrichten, maar wij moeten er ook voor zorgen, dat onze kinderen, onze bedienden, ja zelfs onze dieren op dien dag rust genieten.

Ook mogen wij over onze gewone bezigheden of elken anderen arbeid op שַׁבָּת niet spreken of nadenken.

De inwijding van den Sabbath en de scheiding er van geschiedt, behalve door het invoegen van zekere stukken in onze gebeden, ook nog door het uitspreken van הַבְרָלָה en קְרוּשׁ.

Als heiligen rustdag vereeren wij den Sabbath door bijzondere kleeding en maaltijden en door feestelijke siering onzer woningen.

DE FEESTDAGEN (יָמִים טוֹבִים).

22.

DE DRIE VREUGDEFEESTEN (חֲגִגִּים).

Drie voorname *vreugdefeesten* (שְׁלֹשׁ רִגְלִים of חֲגִגִּים) worden door ons gevierd ter herinnering aan de groote wonderen, door God onzen voorouders bewezen van hunnen uittocht uit Egypte tot hunne komst in het beloofde land Kanaän (זִכָּר לִיצִיאַת מִצְרַיִם). Zij zijn :

1. חֲגֵי הַמִּצּוֹת, *Het feest der ongezuurde brooden*, 15—22 Nissan, waarvan de vier middenste dagen (17—20 Nissan) de *middendagen*, חוֹל הַמּוֹעֵד, genoemd worden;
2. חֲגֵי הַשָּׁבוּעוֹת, *het wekenfeest*, 6—7 Siwan;
3. חֲגֵי הַסֻּכּוֹת, *het loofhuttenfeest*, 15—21 Tisrie

(met vijf middendagen, חול המועד, 17–21 Tisrie) en onmiddellijk daaraan verbonden: שְׁמִינִי חַג הָעֲצֵרֶת: *het slotfeest*, 22–23 Tisrie, waarvan de tweede dag nog den bizonderen naam draagt van שְׂמֵחַת תּוֹרָה, *Vreugdedag der Wet*.

Op deze feestdagen mogen wij evenmin als op Sabbath enig werk verrichten, behalve de bereiding van spijzen en dranken, het ontsteken van licht en het omgaan met vuur.

Op de middendagen (חול המועד) mag verder nog zulk werk verricht worden, wat wij niet zonder onherstelbare schade of verlies kunnen nalaten.

De vreugdefeesten eeren wij, evenals den Sabbath, door bizondere kleeding en maaltijden, door feestelijke siering onzer woningen, door het uitspreken van קְרוֹשׁ en הַבְּרָלָה en daarenboven nog door eene blijde, feestelijke stemming (שְׂמֵחָה).

23.

Het *feest der ongezuurde brooden* (חַג הַמִּצּוֹת) wordt gevierd ter herinnering aan den uittocht uit Egypte en de wonderen, die daarbij plaats hadden.

Gedurende dit geheele feest mag door ons niets, wat gezuurd (חָמֵץ) is, genuttigd worden of zich in onze huizen of in ons bezit bevinden. Dit is ons voorgeschreven ter herinnering aan den wonderbaren uittocht onzer voorouders uit het land Egypte, die zoo spoedig geschiedde, dat hun deeg niet meer kon rijzen.

Op de beide eerste avonden van dit feest heeft in ieder huis eene *voorzetting* (הַגָּדָה) plaats over den uittocht uit Egypte, waarbij vier glazen of bekers *wijn* gedronken, lofzeggingen en gezangen voorgedragen en *ongezuurde brooden*, מִצּוֹת, en *bittere kruiden*, מָרֹר, genuttigd worden.

24. .

Het *wekenfeest* (חַג הַשָּׁבָעוֹת) vieren wij ter herinnering aan de wetgeving op den berg Sinai, die op 6 Siwan plaats had.

Dit feest heet ook *dag der eerstelingen* (יוֹם הַבְּכּוֹרִים), omdat op dit feest voorheen in den heiligen tempel een offer, namelijk twee brooden, van de nieuwe tarwe gebracht werd.

Reeds op den tweeden dag van het feest der ongezuurde brooden werd eene bepaalde maat (*omer* עֹמֶר) van de nieuwe garst op plechtige wijze van het veld afgesneden en in den tempel geofferd. Van dien dag moesten dan 49 dagen of 7 weken geteld worden tot het wekenfeest. Deze telling, die ook thans nog plaats heeft, noemen wij *Omertelling* (סְפִירַת הָעֹמֶר).

Het *loofhuttenfeest* (חַג הַסֻּכּוֹת) vieren wij ter herinnering aan de wonderbare bescherming, door God aan onze voorouders na hunnen uittocht uit Egypte gedurende veertig jaren in de woestijn verleend.

Dit feest heet ook *het feest der inzameling* (חַג הָאָסִיף),

omdat Israël in het heilige land dan alle veldvruchten ingezameld had en zich er mede verheugde.

Gedurende het loofhuttenfeest zijn wij verplicht, in *loofhutten* (סִכּוֹת) te vertoeven, waarvan de bedekking uit losse twijgen, loof, riet, stroo of iets dergelijks moet bestaan.

Ook moeten wij ons voor dit feest eenen bepaalden *plantenbundel* (לוּלָב) aanschaffen, om dezen iederen dag ter eere van God op te heffen, hem bij zekere gedeelten van het gebed in de hand te nemen en dagelijks daarmede eenen plechtigen omgang om de Biema te houden.

De zevende dag van het feest, waarop *zeven* zulke omgangen plaats hebben, heet הוֹשַׁעֲנָא רַבָּא.

DE PLECHTIGE HOOGTIJDEN (יָמִים נוֹרָאִים).

25.

De *plechtige Hoogtijden*, יָמִים נוֹרָאִים, zijn:

1°. ראש הַשָּׁנָה, het *Nieuwejaarsfeest*, 1—2 Tisrie.

2°. יוֹם הַכִּפּוּרִים, de *Groote Verzoendag*, 10 Tisrie.

De Nieuwejaarsdag is tevens de dag, waarop alle stervelingen en hunne daden bij den Allerhoogste in herinnering komen (יוֹם הַזִּכְרוֹן) en Deze daarover recht uitspreekt (יוֹם הַדִּין), om op den Grooten Verzoendag ieders levenslot onherroepelijk te bepalen. De geheele tijd van 1 tot 10 Tisrie is dus aan ernstige overdenking, vooral aan boete en berouw

gewijd. Deze dagen heeten daarom **עֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה**,
de tien bekeeringsdagen.

Om ons hart tot ernst, overdenking en berouw op te wekken, wordt op de beide dagen van het Nieuwejaarsfeest op eenen bazuin, **שׁוֹפָר**, geblazen en heet dit feest daarom in de Thora **יוֹם תְּרוּעָה** (*dag van bazuingeschal*).

26.

Het Nieuwejaarsfeest staat, wat het rusten en de verdere viering als feestdag, **יוֹם טוֹב**, betreft, ongeveer gelijk met de drie vreugdefeesten.

Op den grooten Verzoendag is, evenals op Sabbath, *alle* werk verboden. Verder wordt deze verhevene, heilige dag door ons doorgebracht in vasten en bidden om verzoening en kwijtschelding van zonden. Ook wij menschen vragen elkander bij het naderen van den Verzoendag om vergiffenis van dat, wat wij tegenover elkander misdaan hebben.

Op den grooten Verzoendag is het ook verboden, zich als gewoonlijk te wasschen, zich te zalven en lederen schoeisel aan te trekken.

De gedenkdagen.

27.

DE ALGEMEENE VASTENDAGEN (תַּעֲנִית)

De *algemeene vastendagen* zijn dagen van treurige

herinnering, waarop wij geen spijs of drank nuttigen en bijzondere smeekgebeden uitspreken. Zij zijn:

1°. *De 10de Tebeth*, עֶשְׂרֵה בְּטֵבֶת, de dag, waarop de belegering van Jeruzalem door de Babyloniërs begon;

2°. *De 17de Tammoez*, שִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמְּזוֹ, waarop de muren van Jeruzalem door de Romeinen bres geschoten en de stad ingenomen werd. In dezelfde maand Tammoez was Jeruzalem reeds vroeger door de Babyloniërs ingenomen.

3°. *De 9de Ab*, תְּשַׁעָּה בָּאָב, Op dezen ongelukkigen dag zijn de eerste en tweede tempel beide verwoest en onze voorouders uit hun land verbannen. Ook de verdrijving onzer voorouders uit Spanje in het jaar 1492 had op dezen dag plaats. Op dezen dag begint het vasten reeds, evenals op den Grooten Verzoendag, den vorigen avond. Ook is het daarop verboden, zich als gewoonlijk te wasschen, zich te zalven en lederen schoeisel aan te trekken.

4°. *De vastendag van Gedalja*, צוֹם גְּדַלְיָה, op 3 Tisrie, ter herinnering aan den moord op Gedalja, den landvoogd, dien de Koning der Babyloniërs na de verbanning der Israëlieten had aangesteld over de kleine rest van hen, die hij in het heilige land had gelaten. Door dezen moord werd dit land ook van zijne laatste Joodsche bewoners beroofd.

5°. *De Vastendag van Esther*, תַּעֲנִית אֶסְתֵּר, op 13 Adar, ter herinnering aan het vasten door de

Koningin Esther bepaald, toen onze voorouders in Perzië en Medië allen op éénen dag zouden omgebracht worden.

28.

DE FEESTELIJKE GEDENKDAGEN.

Van 25 Kislew vieren wij *acht* dagen lang het *inwijdingsfeest*, חֲנוּכָּה. Dit feest is ingesteld, toen onze voorouders na groote overwinningen op de Syriërs, onder aanvoering van den held Juda de Makkabeër, weder naar Jeruzalem trokken, den tempel reinigden en den Joodschen offerdienst herstelden.

Het *inwijdingsfeest* wordt gevierd door het opsteken van lichten, iederen avond na het invallen van den nacht; terwijl wij onze feestelijke stemming toonen door huiselijke vreugde en door het invoegen en weglaten van zekere stukken bij onze gebeden.

Op 14 Adar of (in een schrikkeljaar) op 14 Adar II is het *Lotenfeest*, פּוּרִים. Dit is ingesteld door Mordechai en Esther, na de wonderbare redding onzer voorouders in Perzië en Medië, toen Koning Ahasweros op voorstel van zijnen eersten raadgever Haman hen allen op éénen dag zoude laten ombrengen. Haman zelf werd gehangen en Mordechai verkreeg zijn hooge plaats bij den koning.

Het verhaal van deze gebeurtenissen komt voor

in de *rol van Esther*, מְגִלַּת אֶסְתֵּר, die wij dan ook op 14 Adar moeten voorlezen. Verder richten wij dien dag een feestmaaltijd aan, zenden elkander geschenken in spijzen en dranken en geven liefdegaven aan de armen.

Op 15 Adar of 15 Adar II is פּוּרִים שׁוּשָׁן. Ook op dien dag wordt alle droefenis vermeden en de feestvreugde zooveel mogelijk bevorderd.

29.

DE JOODSCHE JAARTELLING EN DE NIEUWEMAANSDAG.

(ראש חודש).

Volgens de Joodsche jaartelling heeft het jaar 12 maanden van 29 of 30 dagen. Zij heeten: נִסָּן, כְּסֵל, חֲשׁוֹן, תִּשְׂרִי, אֶלּוּל, אָב, תַּמּוּז, סִינ, אֲיָר, אָדָר en אָדָר שֵׁנִי.

Een schrikkeljaar heeft ook nog eene *tweede Adar* (אָדָר שֵׁנִי). In iedere 19 jaren komen *zeven* zulke schrikkeljaren voor.

De eerste dag van iedere maand heet *nieuwemaansdag*, ראש חודש. Als echter de vorige maand 30 dagen had, dan zijn de 30ste dag van die maand en de eerste dag der volgende maand beide ראש חודש.

Den dag van ראש חודש vieren wij in huis en Synagoge eenigermate als feestdag.

TWEEDE CURSUS

God en Zijne Leer.

1.

GOD DE SCHEPPER EN BESTUURDER DER WERELD.

God heeft al het bestaande uit het niets voortgebracht, uitsluitend door de macht van Zijn woord of wil.

Hij heeft aan alles, wat wij op de wereld aantreffen, groot of klein, zijne bepaalde bestemming gegeven. Alles leeft en ontwikkelt zich naar de wijze en orde, door Hem van den beginne voor ieder schepsel vastgesteld.

Alleen God zelf kan die wijze en orde verbreken, en waar dit geschiedt, daar noemt men zulks een *wonder*.

God bestuurt de wereld naar Zijne Alwijsheid. Alles, wat er met eenig schepsel geschiedt, vindt in Hem zijne eerste oorzaak. Dit noemt men Zijne *Voorzienigheid*.

Gods wil is voor ons gebrekkig inzicht niet altijd begrijpelijk. Veel, wat ons ongelukkig voorkomt, is voor ons inderdaad nuttig en heilzaam.

2.

HET VERBOND TUSSCHEN GOD EN ISRAËL.

In de oudste tijden kenden de menschen God

nog niet. Zij dienden de verschillende schepselen der natuur; zij maakten zich beelden en wierpen zich daarvoor aanbeddend neder. Slechts enkele menschen leefden er, die wisten, dat er een God was.

Abraham, onze eerste aartsvader, werd uitverkoren, om de kennis van God onder de menschen te verbreiden en onder zijne kinderen voort te planten. Met hem sloot God een *verbond* (בְּרִית), waarbij Hij hem beloofde, dat zijne nakomelingen het *Heilige Land Kenaän* (כְּנָעַן) zouden verkrijgen, om daar hunnen God te vereeren en te dienen. Tot eeuwig teeken van dit verbond werd de besnijdenis (מִילָה) ingesteld.

Aan Abrahams zoon *Izak* en diens zoon *Jacob* openbaarde zich God op nieuw en hernieuwde met hen het oude verbond, met Abraham gesloten.

De kinderen van Jacob, die den naam *Israël* verkreeg, *de kinderen Israëls* (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) dus, kwamen door de Goddelijke beschikking naar het land Egypte, waar zij zeer veel moesten lijden, om daardoor in hun geloof aan den Eeuwigen God gesterkt te worden.

Als eindelijk de tijd er toe gekomen was, verloor God hen uit Egypte (יְצִיאַת מִצְרַיִם), waarbij Hij vreeselijke rampen over dit land bracht en groote wonderen verrichtte.

3.

DE TIEN GEBODEN.

Nadat door den uittocht uit Egypte het geloof in God en Zijnen dienaar *Mozes* bij onze voorouders versterkt was, zouden zij spoedig na dien uittocht in de woestijn Sinai de *Heilige Leer* (תּוֹרָה) ontvangen, eene *eeuwige, onveranderlijke Wet*, waaraan Israël in alle tijden zoude getrouw blijven.

De eerste geboden, die hun geleerd werden, waren *de tien geboden* (עֲשֵׂתָּהּ הַדְּבָרִים), die God zelf op den 6^{den} Sivan van den berg Sinai verkondigde. Dit noemt men: *de openbaring op Sinai*.

De tien geboden, op Sinai gegeven, zijn:

1. *Ik ben de Eeuwige uw God, Die u uit Egypte gevoerd heb.*

2. *Gij zult geene andere goden hebben en aanbidden.*

3. *Gij zult den naam des Eeuwigen niet ijdel uitspreken.*

4. *Neem den Sabbath in acht en verricht op dien dag geenerlei werk.*

5. *Eer uwen vader en uwe moeder.*

6. *Gij zult niet moorden.*

7. *Gij zult niet echtbreken.*

8. *Gij zult niet stelen.*

9. *Gij zult geen valsch getuigenis afleggen.*

10. *Gij zult niet begeeren, wat een ander toebehoort.*

4.

DE HEILIGE LEER (תּוֹרָה)

Nadat deze tien geboden door God verkondigd waren, maakte Deze aan Mozes op den berg Sinai den inhoud der geheele *Heilige Leer* bekend, om dezen aan Israëel te leeren.

Van deze Heilige Leer werd de hoofdinhoud opgeteekend in de *vijf boeken der Thora* (תְּמִשְׁרָה תּוֹרָה), waarin ook Israëls geschiedenis tot den dood van Mozes voorkomt.

De nadere verklaringen echter, waar zonder deze *Schriftelijke Leer* (תּוֹרָה שֶׁבְּכַתָּב) onmogelijk kan begrepen en toegepast worden, werden *mondeling* aan Israëel medegedeeld en heeten daarom: *de mondelinge Leer* (תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה).

Deze mondelinge Leer werd dan ook, zonder op schrift gebracht te zijn, van geslacht op geslacht onder Israëel overgeleverd. Eerst in lateren tijd, toen onze voorouders onder de verschillende volken verspreid waren, werd het noodzakelijk, ook den inhoud der mondelinge Leer op te teekenen. Zoo bezitten wij deze dan in verschillende geschriften, waarvan de voornaamste zijn: de *Mischna* (מִשְׁנָה) en de *Talmoed* (תַּלְמוּד) of *Gemara* (גְּמָרָא).

Ieder Israëliet is verplicht, ten zijnen behoeve een סֵפֶר תּוֹרָה in order te brengen of te doen in order brengen, om daaruit te lezen.

Ook de geschriften der mondelinge Leer, als Mischna, Gemara enz., behoort men zich zooveel mogelijk aan te schaffen, opdat men ten minste in de gelegenheid zij, zich daarin te oefenen.

Het gebed en de eeredienst.

5.

HET LEZEN VAN שְׁמַע (קְרִיאַת שְׁמַע).

De drie afdeelingen van שְׁמַע zijn:

1. שְׁמַע (Deut. 6, 4—9), inhoudende de erkenning van Gods eenheid en regeering (קְבָלַת עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם);

2. וְהָיָה אִם שְׁמוֹעַ (Deut. 11, 19—21) inhoudende de erkenning der goddelijke geboden (קְבָלַת עוֹל מִצְוֹת) en

3. וַיֵּאמֶר of de afdeeling van Tsitsies (פְּרָשֶׁת צִיצִית), inhoudende wederom de erkenning der geboden en die van den uittocht uit Egypte (וַיֵּצֵאת מִצְרָיִם).

De tijd voor het lezen van שְׁמַע is: des avonds van het invallen van den nacht (צֵאת הַבּוֹכָבִים) tot middernacht, of, zoo noodig, tot het opkomen van den dageraad (עֲלֹת הַשָּׁחַר); 's morgens van dat het dag wordt tot na een vierde gedeelte van den dag.

De eerste der drie genoemde afdeelingen wordt ook in het nachtgebed ingelascht.

6.

HET GEBED (תפלה)

Sedert den tijd, dat de tempel te Jeruzalem verwoest is, heeft de offerdienst (קרבנות) opgehouden en is dus het gebed de eenige wijze, waarop wij onze gevoelens tegenover God te kennen geven. Als wij tot God in het gebed naderen, dan moeten wij dit steeds op passende en eerbiedige wijze doen. Ons lichaam in het algemeen en onze handen in 't bijzonder moeten bij het gebed rein zijn; evenzoo de plaats, waar wij het gebed uitspreken.

Tijdens het gebed behooren wij alle niet daarbij behorende gedachten van ons te verwijderen en met volledige *aandacht* te bidden, in een passende eerbiedige *houding*, net en welvoegelijk *gekleed*, ieder woord behoorlijk *uitsprekende*, maar *stil en zonder bovenmatige verheffing van stem*.

Bij het hoofdgebed (שמנה עשרה) moeten wij bovendien *staan* en wel met het aangezicht naar de zijde van het Heilige Land (מזרח) gericht.

Het behoort ook tot den eerbied, aan het gebed verschuldigd, om het steeds zooveel mogelijk op eene *vaste, bepaalde plaats* te verrichten.

7.

De tijd, voor onze gebeden bepaald, is:

voor het *ochtendgebed* (שחרית): tot 't einde van een derde gedeelte van den dag;

voor het *Moesafgebed*. (מוסף): onmiddellijk na שחרית tot uiterlijk *zeven* uren op den dag;

voor het *middaggebed* (מנחה): van 12¹/₂ ure 's middags tot het invallen van den nacht Wordt het middag- en avondgebed (מנחה וערבית) onmiddellijk na elkander gelezen, dan begint men met het middaggebed 1¹/₄ ure voor 't invallen van den nacht, naar de lengte van den dag berekend;

voor het *avondgebed* (ערבית), indien het afzonderlijk en niet te zamen met מנחה gelezen wordt: van het invallen tot het einde van den nacht;

voor het *slotgebed* (נעילה) op יום הכפורים: zoo vroegtijdig, dat het gebed bij het invallen van den nacht eindige.

Als de tijd van het gebed nadert, mogen wij met geenerlei bezigheid beginnen, alvorens ons gebed verricht te hebben.

Wie verhinderd is, in vereeniging met geloofsge-nooten (בצבור) te bidden, doet het evenwel, zooveel mogelijk, in den tijd, waarop de gemeente het gebed uitspreekt.

8.

De voornaamste deelen van onze gebeden zijn:

a. ברכות השחר, de *ochtendlofzeggingen*, die wij 's morgens vroeg na het ontwaken aan het ochtendgebed laten voorafgaan;

b. פְּסוּקֵי דְזִמְרָה, psalmen en verzen uit de Heilige Schrift, waarmede wij 's morgens Gods naam huldigen. Zij worden ingeleid door de lofzegging בְּרוּךְ שְׁאֵמַר en gesloten door de lofzegging יִשְׁתַּבַּח;

c. קְרִיאַת שְׁמַע, voorafgegaan en gevolgd door lofzeggingen (בְּרִכּוֹת קְרִיאַת שְׁמַע), als 's morgens אֲשֶׁר בִּרְכוּ מְעֵרִב עֶרְבִים enz., 's avonds יוֹצֵר אוֹר enz.;

d. שְׁמֹנֶה עָשָׂר, het eigenlijke *gebed*, waarin wij bij iedere bidstonde eerst onzen God in al Zijne Grootheid huldigen (שֶׁבַח), dan onze verschillende behoeften van Hem afsmeeken (תְּחִנָּה of בְּקָשָׁה) en eindelijk Hem voor Zijne Goedheid danken (הוֹדָיָה);

e. נְפִילַת אַפִּים (of תְּתַנּוּן), boet- en smeekgebeden, die wij op gewone werkdagen, 's morgens en 's middags op שְׁמֹנֶה עָשָׂר laten volgen.

f. עֲלִינוּ, het verheven *slotgebed*, waarmede wij iedere bidstonde eindigen.

Hierbij behooren nog:

g. op Vrijdag avond: קַבְּלַת שַׁבָּת (לְכוּ נִרְנְנָה) enz.), psalmen en zangen, waarmede wij *den heiligen Sabbath bij zijne intrede begroeten*.

h. op שָׁלֹשׁ רְגָלִים, ראש חודש, ראש חנוכה, de psalmen, die wij הַלֵּל noemen;

i. gedurende de עֶשְׂרֵת יָמֵי תְּשׁוּבָה: het gebed אֲבִינוּ מְלַכְנוּ.

Als gebeden of dankzeggingen voor bijzondere dagen gelden nog:

- a. op feestdagen en bijzondere Sabbathdagen: *feestgebeden* (פיוטים);
- b. op vast- en boetdagen: *smeek- en boetgebeden* (קליחות) en (ורוים);
- c. op תשעה באב: *treurgedichten* (קינוות).
-

9.

Bij den gezamenlijken dienst (תפלה בצבור), waarbij ten minste *tien* godsdienstig-meerderjarige mannelijke personen tegenwoordig zijn, worden voorgedragen:

a. קריש, een heilig gebed tot huldiging van Gods naam, door één persoon uit de gemeente voorgedragen en door de gemeente telkens met אמן of אמן יהא שמיה רבא beantwoord;

b. ברכו, eene opwekking, om God te loven, waaraan de gemeente door het uitspreken van ברוך ה' המבורך voldoet;

c. קרושה, heiliging van Gods naam, door het uitspreken der verzen (פסוקים), waarin de engelen God huldigen;

d. ברכת כהנים, de zegening, die de priesters (כהנים) over de gemeente bij de verschillende bidstonden, behalve bij het namiddag- en avondgebed, uitspreken. In de meeste gemeenten geschiedt deze plechtigheid alleen op feestdagen en wordt op andere tijden in de plaats daarvan door den voorlezer

het gebed אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ uitgesproken, waarin de בְּרַכַּת בְּהַנִּים voorkomt;

e. קְרִיאַת הַתּוֹרָה, *het voorlezen uit de Thora* op Sabbath-morgen, Sabbath-middag, Maandag en Donderdag 's morgens, op feest- en vastendagen, gedenkdagen en nieuwemaansdagen.

Het bedehuis is Gods heiligdom, waaraan wij onbeperkten eerbied en ontzag verschuldigd zijn. Ook wanneer er niet gebeden wordt, mogen wij daar geene onverschillige en zeker geene onbetamelijke gesprekken voeren. Wij mogen in het bedehuis niet anders dan voor godsdienstige doeleinden binnentreden. Ook is het ongeoorloofd, er iets te nuttigen of er te slapen, als dit laatste niet in het belang van het bedehuis zelf vereischt wordt.

10.

DE LOFZEGGINGEN (בְּרָכוֹת)

Zoo dikwijls wij aanleiding vinden, om ons God te herinneren, zijn wij verplicht, Zijnen naam te loven. Daarom zijn ons voor tal van gelegenheden *lofzeggingen* voorgeschreven, die, naar het woord בְּרוּךְ, wat er in voorkomt, בְּרָכוֹת genoemd worden.

Zoodanige lofzeggingen spreken wij uit:

a. vóór en na het gebruik van spijsen en dranken en bij het waarnemen van een aangename geur

(בְּרִכּוֹת הַנְּהִינִי). Door het uitspreken van deze lofzeggingen geven wij te kennen, dat wij iedere genieting als eene gave des Algoeden beschouwen, vervullen wij dus eenen plicht van kinderlijke dankbaarheid jegens het Opperwezen en verhoogten de waarde van het genot, dat wij smaken;

b. vóór het vervullen van vele godsdienstige plichten (בְּרִכּוֹת הַמִּצְוֹת). Wij danken dan Hem, die door zoodanige voorschriften ons leven hier op aarde geheiligt heeft (אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו).

c. bij allerlei gelegenheden, die ons aanleiding geven, om God te huldigen, te danken of tot Hem te smeeken (בְּרִכּוֹת הַהוֹדִיָּה). Vele daarvan zijn in onze gebeden ingelascht, vele andere worden op zich zelf in de gewone en buitengewone omstandigheden des levens uitgesproken.

Wie er bij tegenwoordig is, als eene lofzegging wordt uitgesproken, behoort (met uitzondering van enkele gevallen) door de woorden בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ in de hulde, aan het Opperwezen gebracht, in te stemmen.

De Sabbath [שַׁבָּת].

11.

VOORBEREIDING TOT DEN SABBATH.

De Sabbath is de heilige dag, die voor ons een eeuwigdurend teeken (אוֹת) vormt van het verbond

(בְּרִית), door den Eeuwige met ons gesloten; die ons iedere week God als den Schepper van alles voor oogen stelt (זִכָּר לַמַּעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית) en ons alle onze gewone bezigheden doet vergeten, om in rust (מְנוּחָה) en godsdienstige verlustiging (עֵנֶג) te leven en veel tijd aan 't gebed en de beoefening der heilige geschriften te wijden.

Het is onze dure plicht, om uiterlijk des Vrijdags ons op de komst van dien goddelijken dag *voor te bereiden* door reiniging van het lichaam, het aantrekken der Sabbath-kleederen, feestelijken tooi onzer woningen, het opleggen van andere tafelkleeden en het ontsteken van minstens twee Sabbath-lichten (הַדְּלָקַת נֵר שַׁבָּת) — zoo mogelijk — door de vrouw des huizes.

De Sabbathrust begint reeds vroegtijdig vóór het invallen van den nacht, ongeveer ter zelfder tijd, waarop in de synagoge het middaggebed wordt uitgesproken (זְמַן מְנוּחָה).

Om iedere vertraging van den Sabbath te voorkomen, is het ons verboden, op Vrijdag met bezigheden te beginnen of reizen te ondernemen, die niet bepaald vroegtijdig vóór het begin van den Sabbath zullen geëindigd zijn.

12.

DE SABBATHMAALTIJDEN.

Op Sabbath zijn wij verplicht, *drie maaltijden* te

houden, 's avonds, 's morgens en 's middags. Bij ieder daarvan moet de lofzegging **הַמּוֹצִיא** over *twee geheele brooden* (**לֶחֶם מִשְׁנֶה**) uitgesproken worden, ter herinnering aan het hemelsche manna, dat in de woestijn op Sabbath in dubbele mate viel.

Het deeg voor de Sabbath-brooden wordt ter eere van den heiligen dag door de huisvrouw zelve bereid en daarvan dan ook door haar zelve *de gewijde heffing* (**חֻלָּה**) afgezonderd.

De Thora schrijft ons voor, de heiligheid van den Sabbath in *woorden* te verkondigen (**קְרִישׁ**). Dit doen wij, behalve in onze Sabbath-gebeden, ook nog door het uitspreken van lofzeggingen en toepasselijke Bijbelverzen over een beker of glas wijn onmiddellijk vóór den avond- en den ochtendmaaltijd. Bij gebreke van wijn treedt 's avonds in de plaats daarvan het brood, 's morgens eenige andere drank.

Vóór het uitspreken van **קְרִישׁ** mag men zoowel 's morgens als 's avonds niets nuttigen.

13.

DE SABBATHRUST.

Ofschoon ons op Sabbath alle arbeid (**מְלָאכָה**) verboden en volmaakte *rust* (**מְנוּחָה**) voorgeschreven is, zoo zijn wij zelf volstrekt niet in staat, om te bepalen, wat al dan niet als arbeid beschouwd wordt. Dit is door onze geleerden op grond van

de Heilige schrift en de overlevering der vroegere geslachten nauwkeurig bepaald.

Duidelijk wordt ons in de Thora voorgeschreven, op Sabbath niet alleen zelf van allen arbeid te rusten, maar ook er voor te waken, dat onze kinderen, onze dienstboden, ja zelfs onze dieren op dien dag geen werk verrichten.

Het is ons echter ook streng verboden, op Sabbath eenig werk, dat ons zelven op dien dag ongeoorloofd is, *door eenen niet-Israëliet te laten verrichten, onverschillig of men het hem op Sabbath zelven of vóór Sabbath opdraagt* (אִמְּיָרָה לְנִכְרִי). Alleen ten opzichte van het verwarmen onzer woonvertrekken in het koude jaargetijde is dit geoorloofd.

Daar waar een menschenleven in gevaar is, hetzij door ziekte, door brand of op welke wijze ook (סִכָּנַת נַפְשׁוֹת), is het niet alleen geoorloofd, maar zelfs eene verplichting, op Sabbath al datgene te doen, wat tot afwending van het gevaar onvermijdelijk is.

14.

DE SABBATHVIERING.

De viering van den Sabbath bestaat niet alleen in de vermijding van ongeoorloofden arbeid. Neen, de geheele wijze, waarop wij dien heiligen dag doorbrengen, moet met zijne hooge beteekenis in overeenstemming zijn.

Bij het gaan — een *zachte, rustige tred*, bij onze bezigheid — *geenerlei bezorging onzer dagelijksche aangelegenheden*, bij ons spreken, ja, zooveel mogelijk, ook bij ons denken — *geene herinnering daaraan!*

Ook mogen wij ons op Sabbath niet begeven buiten het *bepaalde gebied* (תְּחוּמֵי), waarbinnen onze woonplaats gelegen is, en wel naar alle vier zijden niet verder dan 2000 Joodsche ellen.

Alleen voor godsdienstige aangelegenheden mag men — door het nederleggen van spijzen op eenige plaats binnen die 2000 ellen (עֵרוֹב) vóór het begin van den Sabbath — nog 2000 ellen verder van die plaats zich begeven en ook weder naar huis terugkeeren, maar dan ook naar de tegenovergestelde richting niet verder gaan dan 2000 ellen van den Eroeb verwijderd.

Tot de heiliging van den Sabbath behoort ook bovenal *de beoefening der Thora* en andere heilige geschriften (תִּלְמוּד תּוֹרָה) of althans het aanhooren van *godsdienstige voordrachten* van Thorakundigen.

Bij het einde van den Sabbath doen wij den heiligen dag uitgeleide, behalve in ons avondgebed (אֶתָּה חוֹנֵנֵתֵנוּ), ook nog bovendien door de geur van *welriekende specerijen* (בְּשָׂמִים), het ontsteken van *licht* (מֵאוּרֵי הָאֵשׁ) en door het loven van den God, die het heilige van het ongewijde onderscheidt (הַמַּבְדִּיל). Ook deze plechtigheid geschiedt bij het

gebruik van wijn en onder het uitspreken van toepasselijke lofzeggingen. Zij heet in haar geheel **הַבְּרָלָה**.

Bij gebreke van wijn gebruikt men hierbij eenigen anderen drank.

Vóór de verrichting van **הַבְּרָלָה** mag men geenlei op Sabbath ongeoorloofd werk beginnen.

De Feestdagen (יָמֵים טוֹבִים).

15.

VIERING DER FEESTDAGEN.

Alles wat bij den Sabbath gezegd is omtrent rust, voorbereiding, het ontsteken van bijzondere lichten, het uitspreken van **קְרוּשׁ** en **הַבְּרָלָה**, plechtige stemming en beoefening van heilige geschriften, geldt in het algemeen ook voor de *feestdagen* (יָמֵים טוֹבִים), die immers evenzeer heilige dagen zijn, ons door God gegeven.

Bovendien is ons op de feestdagen de *feestvreugde* (שְׂמֵחַת יוֹם טוֹב) voorgeschreven, die voortspruit uit de herinnering van de groote, wonderbare daden des Allerhoogsten, die wij op deze dagen gedenken. Wij toonen deze vreugde: in het bedehuis door de voordracht van feestgebeden, **הַלֵּל** en feestgedichten (פְּיוּטִים); in huis door gepaste blijdschap, feestmaaltijden, geschenken aan onze huisgenooten, maar bo-

venal doordien wij armen en behoeftigen in staat stellen, zich mede op die dagen te verheugen.

Alle droefenis, die deze feestvreugde kan storen, moet op **יום טוב** vermeden worden.

De treurweek over afgestorvenen (**אַבְלוּת שְׁבַעֲהָ**) wordt wegens de feestvreugde verschoven of, vóór **יום טוב** reeds ingetreden zijnde, opgeheven. Evenzoo de dertig treurdagen (**אַבְלוּת שְׁלִשִּׁים**) over andere verwanten dan ouders, indien vóór het feest de geheele treurweek geëindigd was.

16.

ONTHOUDING VAN WERK (**מְלָאכָה**) OP DE FEESTDAGEN.

Het verbod van allen arbeid geldt op de feestdagen evenals op Sabbath.

Geoorloofd is ons nogthans op die dagen — behalve op den Grooten Verzoendag —

a. Alles, wat voor de bereiding van spijs en drank noodzakelijk is, indien het eene verrichting is, die gewoonlijk op den dag zelfen geschiedt en ook in het belang der spijsbereiding tot **יום טוב** verschoven is; bijv. koken, bakken enz., maar daarentegen niet oogsten of malen of zelfs een dier slachten (indien niet bij zeer hooge noodzakelijkheid);

b. het ontsteken van licht en vuur, indien eenigermate voor 't feest noodzakelijk, *mits men het niet door wrijving of slaan te voorschijn brenge en het ook niet uitblussche*;

c. het dragen van voorwerpen in elk gebied, indien eenigermate voor het feest noodzakelijk;

d. op den tweeden dag van ieder feest (יום טוב שני) de verzorging en begraafing van een lijk.

Op de middendagen is alle arbeid geoorloofd, die tot voorbereiding voor de viering der volgende feestdagen strekt; verder zoodanige arbeid, die zonder onherstelbare schade of nadeel niet kan nagelaten worden en *niet opzettelijk tot de middendagen uitgesteld is.*

17.

VOORBEREIDING VOOR DEN VOLGENDEN DAG (הַכְּנָה).

De viering van den tweeden dag van ieder feest (יום טוב שני) stamt uit de tijden, toen de vaststelling van nieuwemaans- en feestdagen nog te Jeruzalem door den hoogen raad geschiedde. Op die plaatsen namelijk, waar men toen niet vroegtijdig genoeg kon weten, of de nieuwe maan op den 29sten of 30sten dag der voorafgaande maand gezien was en op welken dag dus het feest inviel, was men genoodzaakt, telkens twee feestdagen in de plaats van één te vieren. En daar dit nu, behalve op ראש השנה, alleen ver verwijderd van Jeruzalem (in de oorden der ballingschap גלויות) voorkwam, zoo noemen wij den tweeden dag van ieder feest: יום טוב שני של גלויות. Deze tweede feestdag is echter ten tijde,

dat de bepaling der maanden en feesten door den hoogen raad ophield, *door onze geleerden, met toestemming van geheel Israël, voor immer als feestdag behouden.*

Intusschen staat het ons evenmin vrij, op den eersten feestdag iets, zij het ook nog zoo gering voor te bereiden voor den tweeden, als wij dit op eenen feestdag voor de volgende werkdagen zouden mogen doen. Alle werkzaamheden dus, die uitsluitend ten behoeve van den tweeden feestdag geschieden, mogen eerst *na het invallen van den nacht* beginnen.

Wanneer de tweede feestdag op Vrijdag of Sabbath invalt, dan mag men dan alleen op den feestdag spijzen of dranken voor den Sabbath bereiden, indien men reeds vóór de intrede van het feest, eenig brood en gekookte spijs (עֶרֶב תִּבְשִׁילִין) ten behoeve van den Sabbath heeft afgezonderd. Vóór deze handeling wordt eene bepaalde בְּרָכָה en er na eene verklaring omtrent de bedoeling van de עֶרֶב uitgesproken. De עֶרֶב wordt bij een der Sabbath-maaltijden genuttigd.

Het Pesach-Feest (חַג הַמִּצּוֹת).

18.

HET VERBOD VAN HET GEDEESEMDE (חֲמִיץ)

Niet alleen dat, wat zelf gedeeseemd is, mag door

ons op Pesach niet genuttigd of zelfs in ons bezit gehouden worden, maar ook alles, waarin iets gedeesemds, indien ook nog zoo weinig, vermengd kan zijn.

Daarom mogen wij ons ten gebruike op Pesach geene spijzen en dranken aanschaffen, waarvan wij niet de *zekerheid* hebben, dat zij met geenerlei חמץ in aanraking gekomen zijn.

Ook de gereedschappen en toestellen, waarin het geheele jaar spijzen en dranken bereid worden, moeten voor Pesach door andere vervangen, of — voor zoover de godsdienstige voorschriften het toelaten — van alles, wat er in getrokken is, gezuiverd worden (הגעלה).

Peulvruchten, als: erwten, boonen, linzen, rijst, boekweit enz., worden wegens mogelijke verwisseling met werkelijk חמץ op פסח niet gebruikt.

Het verbod, om geen חמץ te nuttigen, geldt reeds op den dag vóór Pesach (ערב פסח) na verloop van een derde gedeelte van den dag (ongeveer ten 9 ure), terwijl een uur ($\frac{1}{12}$ van den dag) daarna, ook alle overige genot en gebruik van חמץ ongeoorloofd is.

Alle חמץ, dat gedurende Pesach in het bezit van eenen Israëliet gebleven is (חמץ שעבר עליו הפסח), is na afloop van het feest voor ieder Israëliet ten gebruike ongeoorloofd.

HET WEGSCHAFFEN VAN HET GEDEESEMDE.

Al datgene, wat wij als חֲמִין op Pesach niet in ons bezit mogen hebben, moet reeds vroegtijdig vóór het feest uit ons bezit weggeschafft worden.

Op den avond aan עֶרֶב פֶּסַח voorafgaande zijn wij verplicht, een nauwkeurig *onderzoek* (בְּרִיקָה) in te stellen naar het nog aanwezige חֲמִין. Dit onderzoek moet geschieden bij een enkel, niet gevlochten kaarslicht op *alle* plaatsen, waar gedurende het geheele jaar iets gedeesemds kan gekomen zijn. Vóór het begin van het onderzoek wordt de daarbij behorende בִּרְכָה en na afloop er van de verklaring כָּל חֲמִירָא uitgesproken. Door deze laatste *doen wij afstand* van al het gedeesemde, dat door ons onverhoopt niet opgemerkt en daardoor in ons bezit mocht gebleven zijn.

Het חֲמִין, dat wij nog ten gebruike op denzelfden avond of den volgenden morgen behoeven, wordt na afloop van het onderzoek gedekt en op een bepaalde plaats zorgvuldig tot dit doel bewaard.

Wat verder bij het onderzoek gevonden is, wordt weggelegd en den volgenden morgen ten ongeveer 10 ure, bij voorkeur door *verbranding*, weggeschafft en daarna op nieuw כָּל חֲמִירָא uitgesproken. Als dan doen wij in deze verklaring afstand van *alle* nog aanwezige חֲמִין, *hetzij het door ons al dan niet*

(רְחוּתָהּ וְלֹא חוּתָהּ בְּעֶרְתָּהּ וְלֹא בְּעֶרְתָּהּ)
(בְּעֶרְתָּהּ).

Het staat ons vrij, dat חֶמֶץ, wat vóór Pesach in ons bezit is, aan eenen niet-Israëliet weg te schenken of te verkoopen, zij het ook in de verwachting, dat wij het na פֶּסַח op dezelfde wijze weder in ons bezit krijgen. Zoodanige verkoop moet echter op *wettige wijze en naar de voorschriften onzer geleerden* geschieden. Enkele verkoop van den sleutel, zooals dit wel eens pleegt te geschieden, heeft niet de minste waarde.

Ook baat het niet, het חֶמֶץ op afgelegen plaatsen weg te bergen of weg te sluiten. Geenerlei חֶמֶץ mag op פֶּסַח in ons bezit zijn, *onverschillig waar ter wereld het zich bevindt*.

20.

HET ETEN VAN מִצָּה EN מָרוֹר EN DE הִגְדָּה.

Voor zooverre wij op Pesach brood nuttigen willen, moet dit zijn *ongezuurd brood* (מִצָּה), met de meeste nauwlettendheid, zóó bereid, dat het onmogelijk tot rijzing kon komen.

Op de beide eerste avonden van het feest echter zijn wij *verplicht*, מִצָּה te nuttigen, alsmede bittere kruiden (מָרוֹר), het laatste ter herinnering aan het bittere slavenleven, door onze voorouders in Egypte geleid. Daarbij worden toepasselijke בְּרָכוֹת uitgesproken.

Ook schrijft ons de תּוֹרָה voor, op die avonden aan onze kinderen en huisgenooten te verhalen van den uittocht uit Egypte. Dit geschiedt onder het gebruik van vier glazen of bekers wijn en onder het uitspreken van toepasselijke lofpsalmen en andere stukken uit onze Joodsche geschriften.

De orde (סֵדֶר) der huiselijke plechtigheden van deze beide avonden is in haar geheel opgenomen in eene verzameling, die wij הַגְּדָה (*verhaal*) noemen.

De voordracht daarvan en de verrichting der verschillende daarbij behoorende plechtigheden vormen een schoon, indrukwekkend huiselijk feest, waaraan wij op alle mogelijke wijze, als door feestelijke kleding en het gebruik der kostbaarste tafelgereedschappen, die wij bezitten, luister bijzetten.

De *seder-avonden* (want zoo worden zij in den regel genoemd) zijn het glanspunt van het Joodsche familieleven.

21.

DE DAG VÓÓR פֶּסַח (עֶרֶב פֶּסַח) EN DE MAAND NISSAN.

Tijdens het bestaan des tempels werden op den dag vóór Pesach na twaalf ure de tallooze Pesach-offers (קִרְבַּן פֶּסַח) geslacht en was het dus een algemeene feestdag voor Israël. Daarom beschouwen wij nog heden den namiddag van dien dag als eenen feesttijd, waarop ons reeds de שְׂמֵחָה יוֹם טוֹב vervult en alle werkelijke arbeid gestaakt wordt.

Om de waarde van het gebruik der **מִצָּה** 's avonds niet te verzwakken, mogen wij op dien dag geen **מִצָּה** nuttigen.

De *eerstgeborenen* van het mannelijke geslacht, zoowel van vaders- als van moederszijde, zijn verplicht, op dien dag te *vasten*, ter herinnering aan de wonderbare redding van Israëls eerstgeborenen in den nacht van de verlossing uit Egypte **תַּעֲנִית** **בְּכוֹרִים**.

Voor jonge kinderen vast de vader of, wanneer deze zelf een eerstgeborene is, de moeder.

Gedurende de geheele maand Nissan, waarin de verlossing uit Egypte plaats had, wordt geen **תַּחֲנוּן** gezegd; evenzoo op Sabbath geen **צַדִּיקָתָךְ**. Ook wordt in deze maand geene lijkrede uitgesproken en de meeste vrijwillige vastendagen niet gehouden.

22.

DE OMER-TIJD (**עֹמֶר**)

EN HET WEKENFEEST (**חַג הַשָּׁבָעוֹת**)

Op den vooravond van den tweeden Pesach-dag werd voorheen, tijdens het bestaan des tempels, op plechtige wijze een *Omer* (**עֹמֶר**) van de nieuwe garst van het veld afgesneden en den Eeuwige als een dankoffer gebracht. Hierop moest men 7 weken of 49 dagen *tellen* (**סְפִירַת הָעֹמֶר**) tot het Wekenfeest, waarop weder een offer van het nieuwe koren,

namelijk *twee brooden* (שְׁתֵּי הַלֶּחֶם) van de nieuwe tarwe, den Eeuwige gewijd werden. Ofschoon nu het brengen dezer offers in onze dagen niet meer mogelijk is, zoo is de plicht van het omer-tellen als eerbiedwaardige herinnering aan ons roemrijk verleden nog steeds van kracht.

Dit tellen vormt tevens een verband tusschen het feest der verlossing (חַג הַמִּצּוֹת) en het feest der wetgeving (חַג הַשְּׁבִעוֹת), dat dan ook als een *slotfeest* (עֵצֶרֶת) van het eerste beschouwd wordt.

Het omer-tellen moet zorgvuldig en zonder verzuim geschieden bij het invallen van den nacht, na het uitspreken der daarbij behoorende בְּרָכָה. Wie 's avonds niet geteld heeft, doet het den volgenden dag zonder בְּרָכָה. Wie eenen geheelen dag verzuimd heeft, telt alle volgende avonden zonder בְּרָכָה.

In den omer-tijd stierven eens vele leerlingen uit de beroemde school van Rabbi Akiba. In denzelfden tijd werden later, in het jaar 1096, tijdens den eersten kruistocht, talloozen onzer voorouderen wegens hun geloof gedood. Daarom geldt deze tijd als een treurtijd en mag men dus van 1 Ijar tot den dag vóór het wekenfeest, 5 Siwan, het haar van hoofd en baard niet laten afnemen, behalve op 18 Ijar, den 33sten dag van den omer (ל'ג בְּעֵמָר), omdat toen de genoemde ziekte niet woedde. Ook is in dien zelfden tijd het sluiten van huwelijken verboden, behalve alweder op ל'ג בְּעֵמָר en gedurende

de drie laatste dagen vóór het Wekenfeest, welke „de drie dagen der omheining” (שְׁלֹשֶׁת יָמֵי הַגְּבֻלָּה) genoemd worden, omdat Israël zich in die dagen moest voorbereiden voor de Wetgeving, die op 6 Sivan plaats vond.

De plechtige Hoogtijden (יָמִים נִזְרָאִים).

23.

DE BEKEERINGSTIJD IN HET ALGEMEEN.

De hoge en heilige beteekenis der *plechtige Hoogtijden* (יָמִים נִזְרָאִים) doet ons den geheelen tijd van het jaar, waarin zij gevierd worden, in ernstige en boetvaardige stemming doorbrengen.

Reeds gedurende de geheele maand *Eloel*, die aan de Hoogtijden voorafgaat, wekt ons het bazuin-geschal (תְּקִיעַת שׁוֹפָר), dat dagelijks in de Synagoge plaats heeft, op, om ons in ootmoed op den *dag van de herinnering* (יוֹם הַזִּכְרוֹן) en *het gericht* (יוֹם הַדִּין) voor te bereiden.

Van den Zondag vóór ראש הַשָּׁנָה of den Zondag daaraan voorafgaande (wanneer dit feest op Maandag of Dinsdag invalt) beginnen de יָמֵי הַסְּלִיחוֹת, de dagen, waarop wij zeer vroeg 's morgens vóór het begin van den gewonen dienst *bijzondere smee- en boetgebeden* uitspreken, en houden aan tot יוֹם הַכְּפוּרִים. Velen zijn gewoon, op *tien* van die dagen minstens een halven dag te vasten. Algemeen is dit gebrui-

kelijk op den eersten der Selichoth-dagen en op

עַרְב רֹאשׁ הַשָּׁנָה

De tien dagen van רֹאשׁ הַשָּׁנָה tot en met יוֹם
(עֵשֶׂר־יָמִי הַבְּכוּרִים) heeten *de tien bekeeringsdagen*
(תְּשׁוּבָה). Zij vormen eenen tijd van godsdienstigen
ernst, waarin wij dagelijks in de bijzondere stukken,
welke wij in שְׁמוֹנֶה עָשָׂר inlasschen, alsmede in
het gebed אֲבִינוּ מֶלְכֵנוּ den Almachtige om leven
en welzijn, om vergiffenis en kwijtschelding smeeken,
en verder met meer dan gewonen ijver ons leven
trachten te heiligen door het uitoefenen van deugd
en weldadigheid en **streng**e vermindering van alles,
wat tot verkeerdheid en onrecht kan leiden.

24.

HET NIEUWEJAARFEEST (רֹאשׁ הַשָּׁנָה).

De plechtige stemming, waarin wij den Nieuwe-
jaarsdag te gemoet gaan, vereenigt zich op dien dag
zelven met een gevoel van *reine vreugde* (שִׂמְחָה).
De dag van herinnering en gericht is een feestdag
(יּוֹם טוֹב)! Immers, de Algoede is onze rechter, Die
genade en ontferming oefent en Wiens alwijze be-
schikkingen ons steeds tot heil en welzijn strekken.
Bovendien is het weder *de eerste dag van een nieuw*
jaar (רֹאשׁ הַשָּׁנָה), waarop wij Gode danken voor
het leven, ons geschonken en het komende jaar met ver-
nieuwde hoop en vertrouwen op Gods hulp intreden.

לְשָׁנָה טוֹבָה תִּכְתֵּב „Tot een gelukkig jaar moogt
gij opgeteekend worden!” — wenschen wij elkander
reeds op den vooravond van het feest, terwijl wij
bij den maaltijd van dien avond door het nuttigen
van eenen in honig gedoopten zoeten appel het
nieuwe jaar als een — indien het Gode behaagt — zoet
en gelukkig jaar begroeten, wat wij daarop in een
kort, toepasselijk gebed van Hem afsmeeken.

In het algemeen vieren wij ראש השנה als יום טוב,
zoodat — op enkele uitzonderingen na — alle voor-
schriften omtrent de feestdagen ook op dit feest van
toepassing zijn.

25.

HET BLAZEN OP DE BAZUIN (תְּקִיעַת שׁוֹפָר).

Plechtig en verheven zijn de gebeden, die wij op
ראש השנה tot onzen God opzenden, stichtelijk de
zangwijzen, waarop wij deze voordragen, indruk-
wekkend het bedehuis met de biddende menigte,
die het vervult, wanneer op dien heiligen dag alles
(ook velen der bezoekers) naar oud, eerbiedwaardig
gebruik in witte kleederen gehuld is. Maar meer
dan dit alles treft ons de stem van den horen of
bazuin (שׁוֹפָר), waarop dien dag — wanneer hij
niet op Sabbath invalt — minstens *dertig geluiden*
(שְׁלִשִּׁים קוֹלוֹת) moeten voortgebracht en door ons
in *plechtige aandacht* aangehoord worden.

Wanneer de שופר weerklinkt, dan herinneren wij ons Abrahams bereidwilligheid, om zijnen zoon voor God te offeren (עֶקְרָה), in wiens plaats door hem een ram gebracht werd. Als zijne kinderen bidden wij om de goddelijke genade.

De שופר doet ons denken aan het bazuingeschal op den berg Sinai, toen God Zijne wet openbaarde (מִתֵּן תּוֹרָה).

Eindelijk spreekt ons de שופר-klank van den dag, waarop éénmaal op den grooten bazuin geblazen en alle volken naar Jeruzalem zullen vereenigd worden, om daar God te dienen (קְבוּצַת גּוֹלִיּוֹת).

Maar bovenal roept ons de שופר toe: ontwaakt en denkt, dat de Alziende God u richt; bekeert u en bidt om vergiffenis!

Zoowel hij, die op den שופר blaast, als die er naar luisteren, moeten wederkeerig van de gedachte vervuld zijn, dat daarmede aan het goddelijk voorschrift zal voldaan worden.

26.

DE VERZOENDAG (יּוֹם הַכּוֹפָרִים).

„De dag der Verzoening” (יּוֹם הַכּוֹפָרִים) draagt dezen naam, omdat ons, volgens het woord der תּוֹרָה, deze dag verzoening en kwijtschelding van alle zonden brengen moet.

Daar die kwijtschelding echter alleen dan kan in-

treten, wanneer wij zooveel mogelijk berouw toonen over het verkeerde, door ons verricht, zoo wordt deze geheele dag, met inbegrip van den vóór-avond, doorgebracht met indrukwekkende gebeden, waarbij de zondebelijdenis (וְדוּי) en de boetgebeden (סְלִיחוֹת) éene voorname plaats innemen.

Voor vergrijpen en oneenigheden echter tusschen menschen onderling brengt de Verzoendag geene kwijtschelding, wanneer wij niet zelven vóór het aanbreken van dien grooten dag *ons met elkander verzoend* en het verkeerde zooveel mogelijk ongedaan gemaakt hebben.

De Verzoendag is een *volmaakte rustdag* (שַׁבָּת) (שַׁבְּתוֹן), waarop ons, evenals op Sabbath, alle werkverrichting verboden is. Wij eeren hem door feestelijke inrichting onzer woning en het ontsteken van bijzondere lichten. Ook is het algemeen gebruikelijk, op dien dag in huis en synagoge lichten te ontsteken, die van vóór het begin tot na het einde van den Verzoendag doorbranden.

Het vasten begint op dien dag reeds eenigen tijd vóór het invallen van den nacht. Ook de overige onthoudingen (niet wasschen, niet zalven en geen lederen schoeisel aantrekken) gelden reeds op den vooravond.

HET LOOFHUTTENFEEST (חַג הַסֻּכּוֹת).

Het *Loofhuttenfeest* is meer dan eenig ander een *vreugdefeest* (חַג) en heet daarom ook in de gebeden זִמְן שִׂמְחָתָנוּ.

Met vreugde denken wij op dit feest aan de goddelijke bescherming, die ons nooit verlaat, zooals dit in de woestijn eenmaal zoo duidelijk gebleken is. De Loofhut (סֻכָּה), waarin wij dan vertoeven, is het beeld van die bescherming. In godsvruchtige blijdschap richten wij deze reeds vroegtijdig op, blijven daarin gedurende de סֻכּוֹת-dagen zooveel mogelijk getrouw vertoeven en verlaten haar alleen, wanneer de regen ons daartoe noodzaakt. Geen maaltijd van eenige beteekenis wordt buiten de loofhut gehouden. Op den eersten avond is men zelfs verplicht, in ieder geval, ook al regent het, iets in de loofhut te nuttigen. Bij iederen maaltijd van eenige beteekenis, die in de loofhut gehouden wordt, spreekt men de lofzegging לֵיב בִּסְכָה uit.

Met niet minder blijde opgewektheid voldoen wij aan de andere bijzondere verplichting van dit feest, de aanschaffing van den plantenbundel (לוּלָב), bestaande in een *palmtak* (לוּלָב), drie *mirtentakken* (הָרִיסִים), twee *beekwilgentakken* (עֵרְבֹת) en den daarbij behoorenden *ethrog* (אֶתְרוֹג), waarvan de drie eerste, tot éenen bundel vereenigd, bij de opheffing

van het לולב in de rechterhand en de laatste afzonderlijk in de linkerhand gehouden wordt. Deze planten moeten, minstens voor den eersten dag, ons *eigendom* zijn en worden tot verheffing van Gods naam *zoo schoon en sierlijk mogelijk* aangeschaft.

In de סכּה en het לולב ligt de eer en de betekenis van dit feest. Zonder uitoefening van deze, *ons in de Thora uitdrukkelijk gegeven voorschriften* verliest het feest zijn schoonste sieraad.

Het *Slotfeest* (שְׁמִינִי חַג הָעֲצֵרֶת) vormt een nieuw feest op zich zelve. Wel vertoeft men ook dan nog in de loofhut, maar spreekt de daarop betrekking hebbende lofzegging niet meer uit.

Op den tweeden dag van dit feest (שְׁמִינִת תּוֹרָה) is een plechtig *vreugdefeest ter eere der Heilige Wet*, waarvan wij de lezing op dezen dag eindigen en weder op nieuw beginnen. De personen, wien de eer te beurt valt, om bij het slot en het weder beginnen der Thora-lezing voor de Thora te verschijnen, noemen wij חֲתָן בְּרֵאשִׁית en חֲתָן תּוֹרָה.

Ofschoon geen feestdag, zoo werd toch tijdens het bestaan des tempels de *nieuwemaansdag* (רֵאשִׁית חֹדֶשׁ) in vele opzichten feestelijk gevierd. Ook bracht men op dien dag, evenals op de feestdagen, een bijzonder offer (קֶרֶבֶן מוֹסֵף). Van daar dat ook thans nog de ראש חודש gevierd wordt, bij het gebed

door יַעֲלֶה וַיָּבֹא הַלֵּל en een מוֹסֵף-gebed, te huis door eenige onderscheiding bij den maaltijd, יַעֲלֶה וַיָּבֹא in בְּרֶכֶת הַמִּזוּן en onthouding van minder noodzakelijken arbeid door vele godsvruchtige vrouwen.

De feestelijke gedenkdagen.

28.

HET INWIJDINGSFEEST (חֲנוּכָה).

In overeenstemming met de blijde herinnering aan de roemrijke overwinningen, die onze voorouders tijdens het bestaan des tweeden tempels door de wonderbare hulp des Allerhoogsten behaalden en welke wij op het *Inwijdingsfeest* viëren, mag gedurende de *acht* dagen van dit feest geen klaagrede of vrijwillige vastendag gehouden worden en spreken wij in ons ochtendgebed iederen dag het הַלֵּל uit.

De eigenlijke viering van het feest bestaat echter hoofdzakelijk in het ontsteken der Chanoeka-lichten door ieder mannelijk persoon van het gezin, of — daar, waar de man afwezig of verhinderd is — ook wel door de vrouw des huizes. Dit moet zoo spoedig mogelijk na het invallen van den nacht geschieden en wel zoo, dat het licht minstens een half uur kunne doorbranden.

Ofschoon op חֲנוּכָה geenerlei arbeid verboden is, zoo is het toch gebruikelijk, dat de vrouwen tijdens

het branden der lichten haren arbeid staken.

De **הַנּוֹכָח**-lichten zijn gewijd aan hunne bestemming. Men mag hen dus niet gebruiken, om er hij te zien. Daarom moet in het vertrek, waar men de lichten ontsteekt, nog een ander licht branden.

In **שְׂמֵנָה עֲשִׂירָה** en **בְּרֵכַת הַמָּזוֹן** wordt de aanleiding tot het feest in **עַל הַנְּסִים** herdacht.

20.

HET LOTENFEEST (**פּוּרִים**).

De val van Israëls aartsvijand Haman en de verheffing van Esther en Mordechai vormen eene wonderbaar snelle en volmaakte overwinning van het waarachtige Jodendom met zijne aanbidding van den eenigen God op de wraakzucht zijner haters, zooals de geschiedenis zelden heeft opgeleverd.

Het dierbare geschrift, waarin de ooggetuigen van dat goddelijke wonder hunne ondervindingen hebben opgeteekend (**מִגִּלַּת אֶסְתֵּר**) moet dan ook op Poerim door iederen Israëliet en Israëlietische vrouw zoowel 's avonds als 's morgens met volmaakte aandacht en oplettendheid gelezen of de lezing daarvan gehoord worden uit den mond van iemand, die zelf tot die lezing verplicht en geschikt is.

Ook wie de **מִגִּלָּה** door een ander hoort voorlezen, leest — *wanneer hij eene aan de voorschriften vol-*

doende *מְגִלָּה כְּשֶׁרָה* (מְגִלָּה כְּשֶׁרָה) voor zich heeft — voor zich zelven stil elk woord mede.

Om aan de lezing van de *מְגִלָּה* met hare tot innige vreugde en dankbaarheid stemmende herinnering openlijken luister (*פְּרָסוּם הַיָּס*) bij te zetten, geschiedt deze, zooveel mogelijk, in eene groote verzameling van geloofsgenooten.

In *שְׂמִנָּה עֶשְׂרִי* en *בְּרַכַּת הַמּוֹזֵן* wordt ook van dit feest de aanleiding in *עַל הַנְּסִים* herdacht. *הַלֵּל* wordt echter op *פּוּרִים* niet gelezen.

De *feestmaaltijd* (*מִשְׁתֵּה*), op dien dag te houden, moet minstens eenigen tijd vóór het invallen van den nacht beginnen, en wordt alsdan in ieder geval *עַל הַנְּסִים* in *בְּרַכַּת הַמּוֹזֵן* ingelascht.

Het *zenden van feestgeschenken* (*מִשְׁלֹחַ מָנוֹת*) bestaat in het zenden van minstens twee onmiddellijk genietbare spijsen of dranken aan één onzer kennissen; het *begiftigen van armen* (*מִתְּנוֹת לְאֶבְיוֹנִים*) in het schenken van minstens twee gaven aan twee behoeftigen. De laatstgenoemde plicht overtreft de eerste in waarde en beteekenis. Immers, geen schoonere en prijzenswaardiger wijze is er, om zijne vreugde te uiten, dan de verblijding van armen, weduwen, weezen en zwervelingen.

De genoemde plichten gelden alleen op 14 Adar. Ook op 15 Adar (*פּוּרִים שְׁנִי*) echter, wordt geen klaagrede of vrijwillige vastendag gehouden en *תְּחִנּוּן* niet uitgesproken.

30.

De Algemeene Vastendagen

(תַּעֲנִית צָבוּר).

Op de *algemeene vastendagen*, behalve op 9 Ab, is ons hoofdzakelijk alleen het genot van spijzen en dranken verboden. De verdere viering dier dagen bestaat in de vermindering van bijzondere vreugde en genoegen, het uitspreken van boetgebeden (סְלִיחוֹת) bij den ochtenddienst, het inlasschen van het gebed עֲנָנוּ in שְׁמִנָּה עֲשָׂרָה en het voorlezen van eene toepasselijke afdeeling uit de Thora en — bij den middagdienst — eene bijzondere haftara (דְּרָשׁוּ וַיַּחֲלֵ).

Bijzondere onthoudingswetten echter gelden omtrent תַּשְׁעָה בָּאָב en den tijd van het jaar, waarop deze vastendag invalt. Geen wonder waarlijk, wanneer men begrijpt, dat die dag, waarop Israël zoo menigmaal bitter leed getroffen heeft, bovendien de dag is van Israëls val en verbanning, van de verwoesting zijner heiligdommen en den ondergang van alles, wat eens zijn roem en luister vormde. Reeds op 17 Tammoez was de stad Jeruzalem ingenomen en de dagelijksche offerdienst in den tempel gestaakt. Wie beschrijft het leed, dat Israël nog trof in de drie weken van dien dag tot 9 Ab, waarin het zijne laatste krachten uitputte in de verdediging van den tempel, het eenig overgebleven, maar heiligste bolwerk zijns bestaans! — In deze drie weken worden dus nog heden geene bruiloften

of andere bijzondere feesten gevierd, van niets gebruik gemaakt (behalve op **שַׁבָּת**), waarbij de lofzegging **שְׁהֵינּוּ** moet uitgesproken worden en het haar van hoofd en baard niet afgeknipt.

Strenger nog wordt de onthouding, zoodra de ongelukkige maand Ab ingetreden is, dus in de *negen dagen* van 1 tot 9 Ab. Dan mogen (behalve op Sabbath) vleeschspijzen noch wijn genoten, geene na het wasschen nog niet gedragen kleederen aangetrokken, evenzoo geen kleederen gewasschen of ter wassing gegeven, ook geen bad genomen worden, tenzij bij hooge noodzakelijkheid.

Op 9 Ab zelven gelden in de eerste plaats dezelfde onthoudingen als op den Grooten Verzoendag en begint het vasten, evenals op dien dag, reeds eenigen tijd vóór het invallen van den nacht. Bovendien is het ons verboden van den vorigen dag ten 12 ure tot het einde van den vastendag in Joodsche geschriften, behalve van toepasselijken treurigen inhoud, te lezen en voorgeschreven, om van het invallen van den nacht tot 's middags 12 ure niet anders te zitten dan laag op den bodem, als treurenden. De gewone dagelijksche arbeid behoort althans tot 12 ure 's middags gestaakt te worden. Reeds bij den laatsten maaltijd (**מַעֲוָה מִפְּסָקָה**) vóór de intrede van den vastendag zit men, ieder voor zich zelven, laag op den bodem en eet niet meer dan één gekookte spijs.

Bij den avond- en morgendienst worden *treurzangen* (קִינּוֹת), bij den avonddienst ook het *Klaaglied* (אִכָּבָה) voorgedragen. Tallith en tefillin worden eerst bij den namiddagdienst gebezigd.

31.

DE OVERIGE BIJZONDERE DAGEN VAN HET JAAR.

Behalve de reeds genoemde gewichtige dagen (Sabbath, feestdagen, nieuwemaansdagen, hoogtijden en gedenkdagen) zijn er nog enkele andere dagen, die hetzij door verblijdende of door meer ernstige herinneringen eenigermate van de overige dagen van het jaar onderscheiden zijn:

1. Van blijden aard;

a. אֶסְרוּ הַג (Bindt het feest"), de dag na elk der drie vreugdefeesten, die nog eenigzins onder den indruk van het voorafgaande feest wordt doorgebracht;

b. לֵג בַּעֲמֹר (De 33ste Omer-dag of 18 Ijar), zie hierboven no. 22;

c. חֲמִשָּׁה עָשָׂר בָּאָב (15 Ab), een dag, die tijdens het bestaan des tempels om verschillende geschiedkundige aanleidingen als volksfeest gevierd werd;

d. חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּשֶׁבַט (15 Schewat), ook ראש השנה לאילנות (Nieuwjaarsdag voor de boomen) genaamd; dit beteekent: het begin van het jaar, voor zooverre het de tienden van boomvruchten betreft.

Alsdan beginnen zich namelijk bij boomen en planten de eerste teekenen van nieuwen bloei na den stilstand 's winters te vertoonen.

e. פורים קטן, 14 en 15 Adar I in een schrikkeljaar.

Op deze dagen worden geene lijkredenen uitgesproken, geene vrijwillige vastendagen gehouden en 's morgens of ook 's middags (naarmate het in iedere gemeente gebruikelijk is) geen תחנון gezegd.

2. Van meer ernstigen aard:

a. יום כפור קטן. Zoo noemt men den dag aan de meeste der nieuwemaansdagen (ראש חדש) voorafgaande, omdat dan — voor zoover het op ieder dier dagen geoorloofd is — een vrijwillige boete- of vastendag gehouden wordt wegens de tekortkomingen, waaraan men zich in de voorafgaande maand heeft schuldig gemaakt;

b. שני וחמשי ושני. In het begin van Ijar (na פסח) en op het einde van Cheswan (na סוכות) worden achtereenvolgens op eenen Maandag, Donderdag en weder Maandag vastendagen gehouden wegens iedere wetsovertreding of losbandigheid, waartoe de verlopen feesten konden aanleiding gegeven hebben. Dit geschiedt naar het voorbeeld van Ijob I, 4—5.

De Maaltijd en het Voedsel.

32.

HET WASSCHEN DER HANDEN (נְטִילַת יָדַיִם).

Bij het nuttigen van spijsen en dranken behooren wij verschillende voorschriften in acht te nemen, waardoor wij ons als dienaren van onzen God onderscheiden, ons lichaam heilig (קָדוֹשׁ) en van alle onreinheid (טִמְאָה) verwijderd houden. Deze voorschriften worden verdeeld in:

a. Het *wasschen van de handen* vóór den maaltijd;

b. het uitspreken van *lofzeggingen* (בְּרָכוֹת) vóór en na den maaltijd;

c. het in acht nemen der *spijswetten*.

Zooals wij vroeger zagen (I, 16), moet men zich, behalve 's morgens na het ontwaken en bij verschillende andere gelegenheden, ook vóór elken maaltijd, waarbij brood genuttigd wordt, *de handen wasschen* en de lofzegging *עַל נְטִילַת יָדַיִם* uitspreken.

Dit wasschen van de handen moet geschieden met water, dat *zuiver, onveranderd van kleur en voor geenerlei arbeid gebezigd* is en met een *vaatwerk dat geheel en ongeschonden* is en een inhoud heeft van *minstens 1½ middelmatig ei*, terwijl het water *door toedoen van menschelijke kracht* uit het vaatwerk over de handen moet gegoten worden.

Nadat de handen in ruime mate (ten allerminste

met de zooeven genoemde hoeveelheid) water overgoten zijn, maakt men ze *geheel* droog, na vooraf de lofzegging *עַל נְטִילַת יָדַיִם* uitgesproken te hebben, en mag dan niets spreken tot na *הַמוּצִיא*.

Over de verschillende lofzeggingen (*בְּרָכוֹת*), die bij den maaltijd zelven voorkomen, is vroeger (zie no. 10) reeds gesproken en zal verder nog meer gezegd worden.

DE SPIJSWETTEN.

33.

Van de *zoogdieren* zijn ons alleen geoorloofd, die herkauwend zijn en gespleten hoeven hebben; van de *vogels* alle behalve 24 soorten, in de Thora genoemd, of liever (daar wij die niet goed kennen) alleen zoodanige, waaromtrent in onze plaats de *zekere en vertrouwbare overlevering* bestaat, dat zij geoorloofd zijn; van de *visschen* die, welke *in het water* vinnen en schubben hebben.

Daar *kruipende dieren, insecten en wormen* in de meeste gevallen voor ons ongeoorloofd zijn, zoo hebben wij streng te letten op: het nazien van vruchten, waarin tijdens den groei wormen ontstaan, als: pruimen, dadels, erwten, linzen enz., alvorens wij deze gebruiken; het nazien en zuiveren van groenten en kruiden en het nauwkeurig lezen van spijzen, waarin zich vaak zeer kleine diertjes kun-

nen bevinden, als gedroogde vruchten, rijst, gierst, gort enz.

Zoogdieren en vogels mogen alleen dan genuttigd worden, wanneer zij op eene bepaalde, aan velerlei voorschriften onderworpen wijze *geslacht* zijn (שחיטה). Zijn zij op eenige andere wijze gestorven of gedood of is het slachten niet in ieder opzicht naar behooren geschied, dan zijn zij als נבלה voor ons ongeoorloofd.

Maar ook al worden zij behoorlijk geslacht, dan nog zijn zij alleen dan geoorloofd, wanneer zij niet lijdende waren aan een van velerlei *gevaarlijke gebreken*, die ons bij overlevering nauwkeurig bekend zijn (טרפה). Daar ook bij vogels vele zoodanige gevallen kunnen voorkomen, zoo moet bij het openen van gevogelte streng op alle vreemde verschijnselen aan de verschillende leden en ingewanden gelet en daaromtrent bij bevoegde geleerden eene beslissing ingewonnen worden.

Wanneer vleesch eenigen tijd buiten het vertrouwbare toezicht van eenen Israëliet gebleven is, dan mogen wij het niet meer als geoorloofd beschouwen, als wij niet door zekere teekenen of kenmerken weten, dat het niet verwisseld is (בשר שנתיעלם מן העין).

34.

Van geoorloofde en behoorlijk geslachte dieren

mogen wij niet alle deelen nuttigen. Verboden is ons:

- a. het *bloed* van zoogdieren en vogels (דָּם),
- b. zekere bepaalde *vetdeelen* van vee (חֵלֶב),
- c. de *verwongen spier* (גִּיד הַנֶּשֶׁר) van zoogdieren.

Uit deze verboden spruit de behandeling voort, die het vleesch van geoorloofde dieren moet ondergaan, alvorens ten gebruike bereid te worden.

Zoo worden in de eerste plaats vele vetdeelen, vliezen en aderen uit het vleesch verwijderd, hetgeen men gewoonlijk *poorsen* (פִּיקוּר) noemt.

De verwijdering van de verwongen spier met al hare vertakkingen is zoo moeielijk, dat daarom bij ons het geheele achtergedeelte van zoogdieren niet genuttigd wordt.

Om het bloed van zoogdieren en gevogelte behoorlijk te doen uittrekken, wordt hun vleesch vóór de bereiding *in water gezet, gezouten en afgespoeld*. — Bij gevogelte worden eerst zekere deelen verwijderd en andere maatregelen getroffen, om het zouten aan zijn doel te doen beantwoorden. [Zie over dit alles het „Aanhangsel” van den 3den cursus.]

Eieren, waarin zich bloeddroppels bevinden, zijn ten gebruike ongeoorloofd.

35.

Het *vleesch* (en de andere geoorloofde deelen) van viervoetige dieren en vogels mag niet te zamen

met *melk* gekookt, genuttigd of tot eenig ander doel gebruikt worden (בֶּשֶׂר בַּחֵלֶב).

Dit geldt ook omtrent spijzen, die vleesch- met die, welke melkdeelen bevatten.

Vaatwerken, keuken- en tafелgereedschappen, doeken enz., waarin vleeschdeelen getrokken zijn, mogen niet voor melkspijzen gebruikt worden, en evenzoo omgekeerd. Daarom is dit alles in een Joodsch huishouden voor vleesch- en melkspijzen *streng* van elkander gescheiden.

Ook mogen verschillende personen niet aan dezelfde tafel de een vleesch- en de andere melkspijzen nuttigen, tenzij op zeer merkbare wijze van elkander gescheiden.

Na het gebruik van melkspijzen mag men — na reiniging van de handen en den mond — onmiddellijk vleeschspijzen nuttigen. Na het nuttigen van vleeschspijzen moet men eenen behoorlijken tijd (naar het meest erkende gebruik zes uren) wachten, alvorens men melkspijzen nuttigt.

Alle tot hiertoe opgenoemde ongeoorloofde spijzen mogen ook niet genuttigd worden, wanneer zij onder geoorloofde vermengd zijn. Eene kleine hoeveelheid van eene ongeoorloofde spijs kan dikwijls eene veel grootere ten gebruike ongeschikt maken. Hieruit volgt:

a. dat bij iedere plaats gehad hebbende vermen-
ging van ongeoorloofde spijsdeelen onder geoorloofde

of van vleesch- en melkdeelen het oordeel van bevoegden moet ingewonnen worden;

b. dat wij spijzen noch dranken mogen nuttigen, waarvan wij niet zeker weten, dat daaronder geene ongeoorloofde bestanddeelen vermengd zijn. Uit dien hoofde is ons verboden:

1. *Melk* door niet-Israëlieten zonder vertrouwbaar toezicht gemolken;

2. *Boter* of *kaas* zonder vertrouwbaar toezicht vervaardigd;

3. *Melkbrood*, dat niet door of onder toezicht van een vertrouwbaar Israëliet gebakken is;

4. In het algemeen alle kooksels, baksels, mengsels enz., waarbij de mogelijkheid van vermenging met ongeoorloofde bestanddeelen voor de hand ligt.

36.

Geoorloofde spijzen, die echter door niet-Israëlieten, zonder bijstand van eenen Israëliet, gekookt of gebakken zijn (בִּשּׁוּל נֹכְרִי), mogen wij niet nuttigen.

Ook het *waterbrood* van niet-Israëlietische bakkers (פֶּת שֶׁל נֹכְרִי) is voor ons ongeoorloofd, tenzij op plaatsen, waar het bepaald gebruikelijk is, het wel te nuttigen.

Wijn van niet-Israëlieten, of slechts door niet-Israëlieten aangeraakt (tenzij in eene verzegelde flesch), is voor ons volstrekt ongeoorloofd (סֵתֵם יַיִן).

Tot de verboden, die op de voortbrengselen van het *plantenrijk* betrekking hebben, behooren:

a. **בְּלֵאִים**. Vermenging van verschillende zaadsoorten met het zaad van eenen wijnstok; enting van ongelijksoortige boomen en struiken of van groenten en boomgewassen.

b. **עֲרָלָה**. De vruchten van vruchtboomen gedurende de *drie* eerste jaren na hunne planting.

c. **נֹטַע רְבִיעִי**. De vruchten van het *vierde* jaar moeten voor eenig bedrag gelost en het losgeld eerst onbruikbaar gemaakt en dan in het water geworpen worden.

37. .

Het ongeoorloofde van spijzen of dranken gaat ook over op de vaatwerken of gereedschappen, waarmede zij in aanraking waren en die dus op eenige wijze bestanddeelen er van hebben opgenomen.

Wanneer dus vaatwerken of gereedschappen met ongeoorloofde spijzen zijn in aanraking gekomen, of die, welke voor vleeschspijzen bestemd zijn, met melkspijzen of omgekeerd, of ook wanneer wij reeds gebruikte vaatwerken of gereedschappen voor keuken- of tafelgebruik van niet-Israëlieten of van in dit opzicht minder vertrouwbare Israëlieten gekocht hebben, dan moeten deze eerst eene zuivering (**הַכְּשִׁיר הַגָּעֻלָּה** of **הַכְּשִׁיר**) ondergaan, die ten doel heeft, de opgenomen ongeoorloofde bestanddeelen er uit te verwijderen.

Deze zuivering bestaat, al naar gelang van omstandigheden, wijze van gebruik en bestemming, in *uitkookken, overgieten, gloeien, afspoelen* enz. In ieder bijzonder geval moet het oordeel van bevoegde geleerden ingewonnen worden.

Bovendien moeten alle *metalen* of *glazen* kook- en tafelvaatwerk en gereedschappen, die van niet-Israëlieten afkomstig en door ons gekocht worden, vóór het gebruik eerst uitwendig geheel gereinigd en dan *over hunnen geheelen omvang in een stroom of wel in een naar de godsdienstige voorschriften ingericht bad ondergedompeld* worden (טְבִילַת כֶּלִים). Daarbij wordt de bekende lofzegging uitgesproken.

Aarden vaatwerken met glazuur van binnen en houten vaatwerken, waaraan zich bestanddeelen van metaal bevinden, worden ondergedompeld, zonder dat eene lofzegging er bij uitgesproken wordt.

38.

VERMENGING VAN WOL EN LINNEN (שַׁעֲטָנִי).

Reeds vroeger (I, 16 en 20) hebben wij met eenige voorschriften omtrent ons lichaam en onze kleding kennis gemaakt. Nog andere zullen in den volgende cursus voorkomen. Hier willen wij nog één enkel zoodanig verbod van groot gewicht vermelden.

Het is ons namelijk verboden, kleëren, dekkleeden,

kussens enz. te gebruiken, waarin *wol* van schapen en *linnen* met elkander op eenige wijze verbonden zijn, zij het door naaien, breien, spinnen, weven, duurzaam knopen, of welke wijze ook, onverschillig hoeveel of weinig van de eene stof met de andere verbonden wordt.

Van daar, dat bij de aanschaffing van kleêren, dekkleeden, kussens enz. zeer nauwkeurig er op gelet moet worden, dat daarin geen שַׁעֲטָנִי aanwezig is.

E R R A T U M .

In het voorwoord (1^e cursus) regel 11 v. o. staat *het*, men leze hiervoor *hen*.

DERDE CURSUS

VOORWOORD

VOOR DEN EERSTEN DRUK.

De derde Cursus van dit werk mag niet verschijnen zonder inleidend woord van den schrijver. Ligt de inhoud van dezen Cursus nog binnen de grenzen van het gewone lager godsdienst-onderwijs? — Menig ouder, ja, ook een enkel onderwijzer zal dit met ernst betwijfelen. „Moeten de kinderen dit alles noodzakelijk kennen?” Zeer zeker!... „Maar dan weten zij meer, veel meer dan wij!”... Zoo is het ook! Dat, wat ieder Israëliet *noodzakelijk* leeren moet, om met bewustzijn en overtuiging als zoodanig te leven, is aan velen, helaas! hoogst gebrekkig bekend. Het thans verschijnende werk is, naast andere in ons land bestaande schoolwerken, eene bescheiden poging, om door eene *bevattelijke* handleiding hierin eenige verandering te brengen. Het behelst *niets* meer dan dat, wat de jeugd onbetwistbaar leeren moet, om voor een streng en oprecht gevoeld Joodsch leven voorbereid te worden. Geene geleerdheid, geen wetenschappelijk onderzoek, neen, eenvoudige uiteenzetting en verklaring van godsdienstwetten en godsdienstgebruiken. Niet de vraag, wat *wij* van dit alles weten, maar wel, wat de Israëliet als zoodanig er van kennen *moet*, vorme dus hier den maatstaf van beoordeeling. Dan, het kan niet anders, zal ook deze Cursus beschouwd worden als dat, wat hij is: eene handleiding voor *alle* meergevorderde leerlingen.

Zal daardoor misschien menig Israëlietisch knaap of meisje het Jodendom beter leeren kennen en waardeeren en in vele jeugdige harten weder de oude, onwrikbare Joodsche overtuiging en bezieling geplant worden?... God geve het! Want waarlijk — het is wenschelijk, het is hoog noodig!

DE SCHRIJVER.

I.

HEILIGING VAN GODS NAAM (קְדוּשַׁת הַשֵּׁם).

Den naam van den eenigen God in ons geheel leven te heiligen en onder de menschen tot eer te brengen (קְדוּשַׁת הַשֵּׁם) — dit is de groote, gewichtige taak, die op ons Joden rust. Geen offer mag ons te groot zijn, om dit doel te bevorderen. En evenals onze voorvaderen in alle geslachten, zoo moeten ook wij, indien het van ons gevorderd wordt, bereid zijn, om zelfs het dierbaarste, ja ons leven en bestaan voor de eer van Gods heiligen naam (עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם) op te offeren. Er kunnen zich tijden en omstandigheden voordoen, waarin zelfs de overtreding van een schijnbaar minder gewichtig gebod eene ontwijding van dien naam (חִלּוּל הַשֵּׁם) zoude ten gevolge hebben. Dan rust op ons de dure plicht, om zoodanige vernedering ten koste van alles te verhinderen. Aan *drie* misdaden bovenal mogen wij ons ook dan, wanneer ons leven bedreigd wordt, nooit en onder geenerlei omstandigheden schuldig maken: *afgodendienst* (עֲבוּדָה זָרָה), *bloedschande* (גִּלּוּי עֲרִיזוֹת) en *moord* (שְׁפִיכוֹת דָּמִים).

Maar zeker mogen wij zelf geene aanleiding

geven tot חֲלֹל הַשֵּׁם: dit doen zij, die anderen, geloofsgenooten of andersdenkenden, door logen of bedrog, door rente of overwinst te kort doen; verder diegenen, die de overige wetten van menschenliefde (zie I, 9—15) overtreden, of door hun algemeen gedrag het Jodendom in een belachelijk of hatelijk daglicht plaatsen. Vooral op diegenen, die door kennis en godsdienstig leven in de oogen van het algemeen eene hoogere plaats innemen, rust de plicht, om door streng rechtvaardig, kuisch en menschlievend gedrag den menschen om zich henen eerbied voor het geloof in te boezemen. Iedere schijn van ongerechtigheid, laagheid of hartstochtelijheid hunnerzijds vermindert de achting voor onze heilige Leer.

Tot de heiliging van Gods naam behooren ook de volgende verplichtingen:

dien naam nimmer uit te spreken, zooals hij in de H. S. voorkomt (שֵׁם הַמְּפֹרָשׁ);

dien naam, en dus ook iedere בְּרָכָה, niet onnoodig uit te spreken;

geenen der heilige namen, waarmede het Opperwezen wordt aangeduid op welke wijze ook, te vernietigen. — Heilige geschriften, onverschillig in welke taal overgebracht mogen dus, wanneer zij in onbruik geraakt zijn, niet weggeworpen of vernietigd, maar moeten door begraving of op andere wijze aan het menschelijk oog onttrokken worden.

HEIDENSCHÉ ZEDEN EN BEGRIPPEN (תְּקוּת הַגּוֹיִם).

Toen het geloof in den eenigen God aan onze voorouders geopenbaard werd, ontvingen zij onmiddellijk daarnaast de heilige taak, om alle sporen van het heidendom te bestrijden en uit te roeien. Geen wonder dus, dat ons niet alleen de werkelijke afgodendienst, maar ook alle zeden en gedragingen, die tot het heidendom behoorden, of slechts daaraan herinneren, als *onjoodsch* verboden zijn.

Zoo mogen wij ook zonder bedoeling van aanbidding of vereering geen menschelijk beeld in uitgehouwen of opgelegden arbeid (צִוְרָה בְּחָטָר) vervaardigen.

Alle bijgeloof, dat wil zeggen : alle erkenning van andere geheime krachten en invloeden in de natuur dan de goddelijke Voorzienigheid, vindt zijnen oorsprong in het heidendom. Van Israël, het volk, dat den Eeuwige als eenigen God erkent en vereert, luidt het duidelijk „Voorwaar, geene voorbeduiding geldt onder Jacob, geen tooverij onder Israël !” Aan waarzeggerij, tooverij, voorbeduiding, gunstige of ongunstige tijden, slangenbezweren, het raadplegen van dooden enz. mag een Israëliet geene waarde hechten. „Volkomen zult gij zijn met den Eeuwige, uwen God !”

Het is aan mannelijke Israëlieten verboden, de hoeken van het hoofdhaar zóó te verwijderen, dat

het haar langs het voorhoofd, langs de slapen en achter de ooren in ééne lijn gelijk gemaakt wordt.

Daar het ons streng verboden is, verschillende plaatsen van den baard *met een scheermes* te verwijderen, en deze plaatsen moeielijk nauwkeurig kunnen aangewezen worden, zoo mogen wij in het algemeen het haar van den baard niet met een scheermes afscheren (גְּלוּת בַּתֵּיעַר).

Mannelijke personen mogen geene kleedingstukken aantrekken, die volgens de algemeene gewoonte voor vrouwen bestemd zijn; evenzoo ook omgekeerd. Dit geldt echter niet uitsluitend omtrent de kleeding, maar in het algemeen omtrent alles, wat tot opschik van het lichaam dient. Zoo mag geen man zich van blanketsel bedienen, het haar verven enz.

De strenge opvolging van al deze geboden behoort tot het eigenlijke Joodsche leven, dat een afkeer heeft van alles, wat eenigszins aan de zeden der oude heidenen herinnert en dus zijne belijders niet alleen in hun geloof, maar ook in hunne uiterlijke gedragingen daarvan zoo ver mogelijk wenscht verwijderd te zien. Alleen hij, die deze voorschriften eerbiedigt, vertoont daarmede het eigenlijk Joodsche karakter.

III.

DAGELIJKSCHE BELIJDENIS VAN HET JODENDOM.

Ons leven, dat eene voortdurende bestrijding moet

bevatten van al, wat van het ware godsbegrip afwijkt, behoort aan den anderen kant ten allen tijde in woord en daad vervuld te zijn van de belijdenis des dierbaren Jodendoms. Daartoe strekken vooral de volgende voorschriften :

1. קְרִיאַת שְׁמַע, het lezen van שְׁמַע.
2. תְּפִלָּה, de eeredienst.
3. תְּפִלִּין, de gebedsriemen.
4. מְזוּזָה, het deurpostgeschrift.
5. צִיצִית, de schouwdraden.
6. בְּרָכוֹת, de lofzeggingen.
7. מִילָה, de besnijdenis.

קְרִיאַת שְׁמַע.

In het שְׁמַע verkondigen wij dagelijks, 's morgens en 's avonds, de groote waarheid, waarvoor Israël leeft en strijdt: „Er is maar één God!” Het is dan ook niet genoeg, de drie afdeelingen van שְׁמַע zonder aandacht en bewustzijn te lezen. Neen, dit lezen moet in de eerste plaats zóó geschieden, dat wij zelf althans iets hooren van de woorden, die wij zeggen. De woorden van קְרִיאַת שְׁמַע zijn bovendien van zulke beteekenis en gewicht, dat ons met nadruk voorgeschreven is, ieder woord, ja iedere letter duidelijk en naar behooren uit te spreken en daar, waar twee letters konden ineensmelten, dit door eenige rust in het spreken te voorkomen. Maar naast dit alles wordt bij het lezen dier gewichtige

afdeelingen bovenal aandacht (בְּנֶחֱדָה) vereischt. Ja, wie niet ten minste het eerste vers (שְׁמַע) met aandacht en bewustzijn heeft uitgesproken, heeft aan den plicht van het שְׁמַע-lezen niet voldaan. Een ieder behoort dus dit eerste vers, in drie afdeelingen gesplitst, met de volgende opvatting te lezen:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל: *Hoor en begrijp, Israël! deze groote waarheid:*

יְהוָה יְהוָה: *Onze God is de Eeuwige God, die altijd was en altijd zal zijn;*

יְהוָה אֶחָד: *Deze, onze God, de Eeuwige, is eenig en ondeelbaar, met geenerlei goddelijk wezen naast zich.*

Bij בְּרִכּוֹת ק"ש behooren de קְרִיאַת שְׁמַע, de lofzeggingen, die 's morgens en 's avonds vóór en na ק"ש uitgesproken worden. Zij zijn:

's Morgens:

Vóór ק"ש 1. יִצְרָאֵל: hulde aan den grooten Schepper der natuur, wien allen, ook de hemelsche wezens, hun ontstaan te danken hebben (בִּיְרֵאָה) en in volmaakte onderworpenheid heiligen (קְרוּשִׁים) en prijzen (וְהִאֲפִינִים) — eindigende overeenkomstig het begin met יִצְרָאֵל;

2. אֱהָבָה רַבָּה. Met bijzondere toegenegenheid (אֱהָבָה) heeft de Schepper uit al Zijne gewrochten het eenige volk Israël uitverkoren, om de Heilige Leer te ontvangen en onder het menschdom te verbreiden. Daarom heeft Israël den duren plicht, om dagelijks de eenheid Gods met wederkeeringe

liefde te verkondigen (לְהוֹדוֹת לָךְ וּלְיַחֲדָךְ בְּאַהֲבָה) Daartoe strekt het lezen van שְׁמַע, dat thans volgt.

Na אֱמֶת וַיֵּצֵיב : ק"ש. Dat de groote waarheden, in ק"ש verkondigd, waar zijn, blijkt uit de geschiedenis van vroegeren tijd vooral uit de verlossing uit Egypte en de daarbij verrichte wonderen (מִמַּצְרַיִם) שִׁירָה, חֲדָשָׁה, in het lied der Schelfzee, (גְּאֻלַּתְנוּ) bezongen. Zoo zal ook eens de groote verlossing (גְּאֻלָּה) aanbreken.

Vervuld van dit hoopvolle geloof beginnen wij het gebed (שְׁמֹנֶה עָשָׂר); volgens het voorschrift onzer wijzen, de gedachte der toekomstige verlossing onmiddellijk aan het gebed te doen voorafgaan, לְסִמּוֹן, גְּאֻלָּה לְתַפְלָה, naar het voorbeeld van psalm 19 einde en 't begin van ps. 20.

Voor Sabbath-morgen wordt de hulde יוֹצֵר אוֹר ter eere van den heiligen dag met bijzondere lofzeggingen en gedichten verrijkt (הַבֵּל יוֹרוֹךְ, אֵל אֲדוֹן).

In plaats van יוֹצֵר אוֹר treedt 's avonds הַמַּעֲרִיב, terwijl dan aan אֱהָבָה רַבָּה, geheel beantwoordt אֶהְבֵּת עוֹלָם.

Na בְּרַבֵּת גְּאֻלָּה, ק"ש volgt ook 's avonds een גְּאֻלָּה, die evenals 's morgens den uittocht uit Egypte op den voorgrond stelt en met גְּאֻלַּת יִשְׂרָאֵל eindigt. Alsdan volgt echter nog als tweede lofzegging het bijzondere nachtgebed הַשְׁכִּיבֵנוּ.

הַתְּפִלָּה.

Onder *Eeredienst* verstaan wij het groote geheel der gebeden, lofzeggingen, voordrachten en ceremoniën, die wij dagelijks, op gewone en buitengewone tijden, bij onze verschillende lidstonden verrichten.

Reeds hebben wij kennis gemaakt met de algemeene bepalingen omtrent deze bidstonden (I, 18–19 en II, 7–8), alsmede met een opgave van de voornaamste bestanddeelen van onzen eeredienst (II, 9–10). Thans willen wij, getrouw blijvende aan de volgorde, bij die opgave in acht genomen, ieder dier bestanddeelen met enkele daaromtrent geldende voorschriften nader omschrijven.

A. HET OCHTENDGEBED.

I. בְּרִכּוֹת הַשַּׁחַר.

1. Het loflied אֲרוֹן עֹלָם, waarmede men bij het ter ruste gaan en na het weder ontwaken zijne ziel Gode toevertrouwt (בְּעֵת אִישׁוֹ וְיִזְעִירָהּ).

2. אֲשֶׁר יֵצֵר en נְטִילַת יָדִים, lofzeggingen, die op de lichamelijke verrichtingen van den morgen betrekking hebben.

3. אֲשֶׁר בָּחַר en וְהִעָרַב, לַעֲשֵׂק. Deze zijn de בְּרִכּוֹת הַתּוֹרָה, de lofzeggingen die men eigenlijk steeds moest uitspreken vóór het beoefenen der Thora, maar die thans 's morgens met het oog op den geheelen dag worden gezegd. Om echter bij het uitspreken dezer lofzeggingen onmiddellijk met

de beoefening der heilige geschriften te beginnen, volgt hier :

4. יְבָרְכְךָ - שְׁלוֹם uit de Thora (Num. 6, 24 - 26),
 אֱלֹהֵינוּ יְבָרְכֵנוּ uit de Mischna (Peah I, 1) en
 יְבָרְכֵנוּ שְׁמוֹתָם uit den Talmood (Sabbath 127).

5 De eigenlijke ochtendlofzeggingen, waarin wij na het ontwaken onze gedachten, dankzeggingen en smeekingen bij het intreden van den nieuwen dag onzes levens uiten, beginnen hier met אֱלֹהֵינוּ נִשְׁמָחָה. Daarin danken wij den Schepper, Die — zooals dit bij het ontwaken geschiedt — de ziel in levenlooze lichamen terugbrengt (הַמַּחְיֶה נִשְׁמָחָה לְפָנֵינוּ מֵתִים).

Van de reeks der eigenlijke בְּרָכוֹת הַשַּׁחַר, die hier volgen, zijn de meeste oorspronkelijk bestemd, om uitgesproken te worden bij de verschillende verrichtingen, die met het ontwaken in verband staan; zoo bijv. bij het hooren van den haan אֲשֶׁר נָתַן לְשִׁכְנֵינוּ, bij het openen van de oogen פּוֹנֵק עֵינָיו, bij het aantrekken van een kleed מַלְבִּישׁ עֲרוּמֵינוּ enz. Om gewichtige redenen zijn deze lofzeggingen echter later tot één geheel vereenigd en een bestanddeel van den ochtenddienst geworden.

6. יְהִי רָצוֹן en יְהִי רָצוֹן, korte gebeden voor het godsdienstig, zedelijk en menschelijk geluk van den nieuw ingetreden dag.

7. רְבוֹן . . . פְּעָמִים בְּכָל יוֹם. Deze belijdenis, oorspronkelijk voor het slotgebed (נִעְלָה) van den Verzoendag bestemd, vormt hier met de stukken,

die er onmiddellijk op volgen, eene korte, doch schoone inleiding tot שְׁמַע. „Wat zijn wij, wat ons leven?” enz. — „weinig meer dan het redeloos gedierte”; immers „al het aardsche is ijdel!” (כִּי הַכֹּל הָקֵץ). Wat aan ons leven beteekenis schenkt, is de hooge taak van de erkenning Gods, waartoe wij uitverkoren zijn (אֲבָל אֲנַחְנוּ עֲמָךְ) als kinderen onzer beroemde voorvaders (בְּנֵי אֲבֹרָהֶם enz.). Deze taak legt ons ook den plicht op (לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיִּים), om voortdurend God te danken en te huldigen, en schenkt ons het kostelijke voorrecht (מֵה טוֹב חֻלְקָנוּ), om tweemaal iederen dag, 's morgens en 's avonds de éénheid Gods te belijden in het שְׁמַע, dat thans volgt.

8. Er waren ongelukkige tijden, waarin onze voorouders op straffe des doods het שְׁמַע niet luide mochten verkondigen. Toen moest het in anstige spanning in het geheim geschieden. Thans mogen wij Gode danken, Die de tijden deed veranderen, zoodat wij Zijnen naam openlijk en zonder schroom he ligen (מִקְרִישׁ אֶת שְׁמֶךָ בְּרָבִים).

9. Met de plechtige bede (אֲתָהּ רִוא), dat eenmaal de tijd aanbreke, waarop de ballingschap eindige en de erkenning des eenigen Gods onder het menschedom algemeen zij, eindigen de בְּרָכוֹת הַשְּׁחָר.

10. לְעוֹלָם יִשְׁלַשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו שְׁלִישׁ בְּמִקְרָא. שְׁלִישׁ בְּמִשְׁנָה, שְׁלִישׁ בְּתַלְמוּד. „In drie gedeelten gescheiden, worde dagelijks onze beschikbare tijd be-

steed aan de Heilige Schrift, de Mischna en hare verklaringen" — zoo luidt de levensregel van eenen onzer oudste geleerden. En opdat nu ieder althans eenigermate daaraan getrouw kunne blijven, worden door ons iederen morgen uit elk der drie genoemde bestanddeelen onzer gewijde geschriften eene kleine afdeeling gelezen. Zij zijn :

a. uit de *Thora* וִידְבָר (Num. 28, 1—8 en Lev. 1, 11), ook פֶּרֶשֶׁת הַקֶּרְבָּנוֹת genaamd, omdat deze het voorschrift omtrent het dagelijksche vaste morgen- en namiddag-offer (קֶרֶבֶן הַמִּיד) behelst ;

b. uit de *Mischna* מִדְּבָרֵי מִקְוֵה (Tractaat זְבָחִים, hoofdstuk V), inhoudende de aanwijzing der plaats voor de behandeling en het nuttigen der offerdieren ;

c. uit de *overige geschriften onzer geleerden* רַבִּי יִשְׁמַעֵאל אֹמֵר, behelzende de dertien afleidingsregelen, waarvan zich onze Talmudgeleerden in hunne verklaringen bedienen.

Thans — zoo spreken wij ten slotte — is het slechts de leer der offers, waarmede wij ons bezighouden. Moge spoedig het oude heiligdom hersteld worden (יְהִי רָצוֹן), opdat de voorvaderlijke offerdienst weder plaats hebbe als in vroegere dagen (וּבְשָׁנִים קִרְמָנִיּוֹת).

II. פְּסוּקֵי דְזִמְרָא.

Aan ieder Joodsch gebed behoort steeds eene hulde aan het Opperwezen vooraf te gaan (לְעוֹלָם יָמִיד)

אָרם שָׁכְחוּ שֶׁל מָקוֹם וְאַחֵר בְּךָ יִתְפַּלֵּל). Daarmede brengen wij ons zelve in de meest passende en gewenschte stemming, alvorens in werkelijkheid van den Algoede onze behoeften af te bidden. Wie God huldigt, gevoelt van zelve Zijne grootheid en genade en beseft ook, hoe weinig een mensch de groote weldaden verdient, die hij voortdurend van zijnen God ontvangt. Maar tegelijk leert hij, met vreugde op Gods almacht en goedheid te vertrouwen. Dit gemengd gevoel van nederigheid en vertrouwen brengt ons in de stemming, die onze Godsdienst van ons verlangt, wanneer wij bidden. Van daar, dat reeds in den Bijbel de oudste gebeden met lof en hulde aan het Opperwezen beginnen. (Zie o. a. Deut. 3, 23—25). En zoo gaan dus ook bij onzen morgendienst de Psalmen en Bijbelverzen, waarin wij God huldigen, en die wij daarom פְּסוּקֵי דִּימְרָא noemen, aan het eigenlijk gebed vooraf.

1. Deze פְּסוּקֵי דִּימְרָא beginnen met de lofzegging וְיִשְׁתַּבַּח en eindigen met de lofzegging בְּרוּךְ שְׁאֹמֵר. Worden zij echter (b.v. als men laat ter synagoge komt) eerst na het eigenlijk gebed gelezen, dan laat men de begin- en de slotlofzegging weg.

2. Wie door den Algoede uit levensgevaar gered was, bracht tijdens het bestaan des tempels een dankoffer (קָרְבַּן הַדָּנָה). Daar echter ons leven van dag tot dag op wonderbare wijze door de genade Gods beschermd wordt (וְאֵשֶׁרָה לָּהּ בִּי גִמְלָה עָלַי),

spreken wij ook iederen dag den *dankpsalm* (מִזְמוֹר) (לְתוֹדָה) uit, die voor ons dat offer vervangt. Dit geschiedte echter niet op die dagen, waarop voorheen geen קָרְבַּן תּוֹדָה gebracht werd, n.l. op שַׁבָּת, חוֹל הַמּוֹעֵד שֶׁל פֶּסַח עֶרֶב פֶּסַח יוֹם טוֹב en עֶרֶב יוֹם הַכַּפּוּרִים.

3. De eerbied, aan het gebed verschuldigd, eischt, dat wij telkens, alvorens te bidden, *ons eenigen tijd in rust en kalmte op het gebed voorbereiden* en niet plotseling, zonder eenigen tijd van overgang, van den arbeid tot het gebed overgaan. Dit vinden onze wijzen in het vers אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ, hetwelk dan ook steeds voorafgaat aan den Psalm לְרֹדֶר הַתְּהִלָּה (Ps. 145), dien wij drie malen daags, o. a. twee malen als inleiding tot het gebed, uitspreken.

4. Van dezen psalm beginnen de achtereenvolgende verzen met de letters van het alphabeth. De ך echter ontbreekt, en wel. zooals onze geleerden verklaren, omdat dit de letter is, waarmede aan Israël een onherstelbare val verkondigd was נִפְלָה (Amos 5, 2). Als had de psalmzanger daaraan gedacht, liet hij als troost onmiddellijk volgen סוֹמֵךְ ה' לְכָל הַנוֹפְלִים.

Het slotvers וַיִּנְחֵנוּ is ontleend aan Ps. 115.

5. Bij dezen psalm sluiten zich de onmiddellijk daaropvolgende aan tot het einde van het Psalmboek (כָּל הַנִּשְׁמָה).

6. Dezelfde strekking als al deze psalmen hebben ook de verzen **תַּפְאֲרֶתְךָ יְיָ וְיִבְרַךְ דָּוִד** tot **תַּפְאֲרֶתְךָ**.

7. De verzen **בְּמִים עֵינַי** tot **יֵאֱתָהּ הוּא** vormen eene inleiding tot het lied van de Schelfzee (**שִׁירַת**) (**רִיָּם**), dat thans volgt, en waarin tevens, volgens het voorschrift der Thora, dagelijks de wonderbare verlossing uit Egypte wordt in herinnering gebracht.

8. **פְּסוּקֵי דְמוּרָא** is de slot-lofzegging der **יְשֻׁתָּבָה** en wordt dus nooit uitgesproken, wanneer men niet vooraf althans een gedeelte der **פְּסוּקֵי דְמוּרָא** gelezen heeft.

III. Over **בְּרִכּוֹת קְרִיאַת שְׁמַע** en de **קְרִיאַת שְׁמַע** zie hierboven.

De **פְּסוּקֵי דְמוּרָא** en de **בְּרִכּוֹת ק"ש** zijn één samenhangend geheel, terwijl de laatste weder, zooals wij gezien hebben, innig verbonden moeten zijn met **שְׁמִנָּה עֶשְׂרֵה**. Van daar dus, dat van het begin van **שְׁמִנָּה עֶשְׂרֵה** tot na het einde van **שְׁמִנָּה עֶשְׂרֵה** het gebed door geen enkel daarbij niet behoorend woord mag onderbroken worden.

Bij het ochtendgebed moet **ק"ש** aan **ש"ע** voorafgaan. Wie dus laat ter synagoge komt, mag wel een gedeelte, of zelfs alle **פְּסוּקֵי דְמוּרָא** (in het laatste geval zonder **בְּרִכּוֹת**) na het gebed uitspreken, ten einde **ש"ע** met de gemeente te kunnen bidden, maar niet onmiddellijk met **ש"ע** beginnen, zonder vooraf **ק"ש** en de **בְּרִכּוֹת ק"ש** gelezen te hebben.

IV. שְׁמֹנֶה עָשָׂר.

De 18 lofzeggingen (שְׁמֹנֶה עָשָׂר), die thans volgen, vormen het eigenlijk gebed (הַתְּפִלָּה), dat drie malen daags door ons in plaats van de vroegere offeranden in den tempel uitgesproken wordt. Zoo deed reeds Daniël in Babylonië, terwijl levensgevaar hem omringde (Dan. 6, 11), en zoo zingt onze psalmzanger: „'s Avonds, 's morgens en 's middags bid en klaag ik en Hij verhoort mijn stem” (Ps. 55, 18). — De oorspronkelijke naam van שֶׁע is bewaard gebleven, ofschoon het gebed eigenlijk reeds sedert onheugelijke tijden 19 lofzeggingen bevat. Volgens vele geleerden is de lofzegging וְלִמְלֹאשֵׁינִים kort na de verwoesting des tweeden tempels door R. Gamliël en zijne tijdgenooten ingevoegd, om Gods bescherming at te bidden tegen den invloed der toen optredende vrijzinnige secten (מִיָּנִים), en wordt deze lofzegging daarom בְּרֵבֶת הַמִּיָּנִים genoemd.

De werkelijke *beden* of *smeekingen* tot den Allergehoogste (הַתְּהִנָּה of הַתְּשַׁח) zijn vervat in de 13 middelste lofzeggingen van de שֶׁע, die op Sabbath en feestdagen door eene enkele andere lofzegging vervangen worden. De drie éérste lofzeggingen daarentegen, waarin wij Gode *lof en hulde* brengen (הַשְׁבָּח), en de drie laatste, waarin wij onze *slotzeggingen* (הַזְרָקָה) uitspreken, vormen bij *alle* bidstonden het begin en het slot van ons hooftgebed.

1. שְׁפָתַי תִּפְתָּח. Inleidende bede (Ps. 51, 17). Door velen worden vóór dit vers nog andere inleidende verzen gelezen, als כִּי יֵשׁ (Deut. 32, 3). Dit mag echter alleen bij מִנְחָה en מוסף geschieden, daar 's morgens en 's avonds גְּאוּלָּה en תְּפִלָּה zonder scheiding elkander moeten opvolgen (Zie hierboven bij ק"ש.)

2. Van de drie eerste lofzeggingen heet de eerste אֲבוֹת (*vermelding der voorvaderen*), de tweede גְּבוּרוֹת (*hulde aan Gods machtige en wonderbare daden*), de derde קְרוּשָׁה (*heiliging van Gods naam*).

3. De eigenlijke *beden* (הִתְחַנֵּנָה), waarin wij den Algoede om deugd, geluk en verlossing smeeken, volgen in samenhangende volgorde elkander op: In de allereerste plaats *verstand en doorzicht* רָעָה (אֶתָּה רֹוִינָה); als eerste en schoonste gevolg daarvan *een beter inzicht en inkeer tot onzen God* הַתְּשׁוּבָה — Jesaja 6, 10 —; deze leiden tot *vergiftenis en kwijschelding* כְּלִיחָה (סִלַּח לָנוּ) — Jes. 55, 7 —; aldus met God verzoend, wordt Israël het werkelijk geluk waardig, bestaande in *verlossing* uit den nood גְּאוּלָּה (גְּאוּלָּה יִשְׂרָאֵל), *genezing van alle kwalen* רְפוּאָה (רְפוּאָה) — Jer. 17, 14 — en eindelijk den goddelijken zegen בְּרַכָּה הַשְּׁנִים — בְּרַכָּה עֲלֵינוּ. — En nu volgen onze *beden* om *wederverzameling onzer ballingen* קְבוּצַת גְּלוּיֹת (תִּקְעַת בְּשׁוּפָר) — Jes. 27, 13 —; *herstel onzer overheid en rechtspraak* הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ — Jes. 1, 26 —; als gevolg daarvan *ondergang van*

alle boosheid en geweld בְּרַבַּת הַמִּינִים (וְלַמְלָשִׁינִים) en *verheffing der deugd* (עַל הַצְדִּיקִים), gepaard aan het *herstel van Jeruzalem* (וְלִירוּשָׁלַיִם) — Ps. 122, 6 — en *het huis Davids* (אֶת צִמְחָה) — Jer. 33, 15 —. Aan het slot van deze smee kingen richten wij tot God de bede, dat Hij ons gebed in welgevallen aan neme (שְׁמַע קוֹלֵנוּ).

4. Van de drie laatste lofzeggingen is de eerste (רִצְיָה) de בְּרַבַּת עֲבוּדָה, de lofzegging, waarin bij den vroegeren tempeldienst, zoowel iederen morgen als op den Verzoendag, het goddelijk welgevallen voor den verrichten dienst werd afgesmeekt. Bij ons is hier natuurlijk de bede om herstel van den tempeldienst (וְהַשְׁבָּה יִתְהוֹינָה, וְהַשְׁבָּה הַמִּחְיָה) ingevoegd. — In de volgende lofzegging (בִּירוּסִים) huldigen wij God voor de genade, die Hij ons iederen dag, ja iedere stonde bewijst. — De slot-lofzegging שֵׁם שְׁלוֹם staat in verband met den priesterzegen (בְּרַבַּת בְּרָנִים), die bij den gezamenlijken dienst hier zijne plaats heeft en die immers met וַיֵּשֶׁם לָךְ שְׁלוֹם eindigt. (Zoo beantwoordt ook בָּרַכְנִי aan יְבָרְכֶךָ en בָּאוּר פָּנֶיךָ aan יִיְאָר ה' פָּנָיו). Deze lofzegging sluit het gebed met de zegenbede om alle werkelijk heil (in het woord שְׁלוֹם samengevat). Bij het avond- en middaggebed (behalve bij het middaggebed op Sabbath- en algemeene vastendagen) wordt שֵׁם שְׁלוֹם door de verkorte lofzegging רַב שְׁלוֹם vervangen. Het schoone gebed אֱלֹהֵי נַצּוּר is grootendeels een van

de slotgebeden, die door verschillende onzer oude geleerden na שְׁמִנָּה עֲשִׂירָה uitgesproken werden.

Wij hebben vroeger reeds (I, 19 en II, 6) gesproken over *aandacht, passende houding, kleeding en zachte, doch hoorbare uitspraak* bij het gebed in het algemeen en het *staan met het aangezicht in de richting van Jeruzalem gekeerd* bij שְׁמִנָּה עֲשִׂירָה in het bijzonder; zoodat wij hier nog slechts iets hebben bij te voegen omtrent de *buigingen* bij שְׁמִנָּה עֲשִׂירָה. Deze hebben plaats bij het begin en het einde van de eerste lofzegging גְּבוּרַת (אֲבוֹת) en van de בְּרִכַּת הַדָּאָה. Bij het woord בָּרוּךְ buigt men de knie, bij אֲתָה of bij מְדַבֵּר het geheele lichaam en bij ה' richt men zich langzaam weder op.

Ook pleegt men vóór het begin en na het einde van שְׁמִנָּה עֲשִׂירָה drie schreden achterwaarts en dan weder naar zijn plaats terug te gaan. Dit doet men, om in nederigheid en ontzag voor den Schepper terug te treden, alvorens men Hem in het gebed nadert, en ook bij het einde van de bede zich langzaam en eerbiedig van voor Diens aangezicht verwijdert. Na het einde van het gebed buigt men zich tevens recht voor zich uit, links en rechts, en blijft — zoo mogelijk — eenigen tijd van zijne plaats verwijderd staan, totdat de voorlezer tot קְרוּשָׁה genaderd is, of bij het avondgebed tot קְרִישׁ.

Over de uitbreidingen en wijzigingen, die de ver-

schillende בְּרָכוֹת van שׁׁע op bepaalde tijden ondergaan, zal verder gesproken worden.

V. נְפִילַת אִפִּים.

Onder נְפִילַת אִפִּים (ook wel תַּתְּנוּן of תַּתְּנָה) verstaan wij het uitspreken van verschillende *smeeken* en *boetgebeden* na שׁׁע. De naam נְפִילַת אִפִּים spruit voort uit het gebruik, om bij het lezen van רַחוּם סֵפֶר תּוֹרָה (Ps. 6) — althans daar, waar een סֵפֶר תּוֹרָה aanwezig is, of ten tijde dat de gezamenlijke dienst in de Synagoge verricht wordt — het aangezicht in den linkerarm of (wanneer men de תְּפִלִּין draagt in den rechterarm te leggen.

Van deze gebeden worden ה' אֱלֹהֵי וְהוּא רַחוּם en יִשְׂרָאֵל alleen bij den ochtenddienst op Maandag en Donderdag, וְאֵל אֶדְרֵךְ אִפִּים en שׁוּמֵר יִשְׂרָאֵל op bepaalde dagen en tijden, die naar het gebruik in de verschillende gemeenten afwisselen, gelezen.

Bij het avondgebed en voorts op Sabbath- en feestdagen en op nog vele andere bijzondere dagen en tijden (alweder naar gemeentelijk gebruik afwisselend) wordt נְפִילַת אִפִּים geheel weggelaten.

VI. SLOT VAN HET OCHTENDGEBED.

Aan het slot van het ochtendgebed lezen wij nog:

1. תְּהִלָּה לְדָוִד, dat immers *drie* malen dagelijks moet uitgesproken worden;
2. לְמִנְצָה (Ps. 20), behalve op Sabbath en feestdagen en vele bijzondere

tijden, overeenkomstig het gebruik in de verschillende gemeenten; 3. **וּבֵּא לְעִיּוֹן**, ook wel **קְרוּשָׁה דְּסִרְרָא** genaamd, wegens de verzen **קְרוּשׁ בְּרוּךְ** en **ה' יִמְלֹךְ**, die daarin voorkomen.

Het einde van den dienst vormt het verheven **עֲלֵנוּ**, waarin wij eerst God prijzen en loven, die ons voor alle ongeloof en heidendom behoedt en ons het voorrecht geschonken heeft, alleen voor den eenigen God, den Koning aller Koningen, de knie te buigen (**וַיִּנְחֵנוּ בְּרַעִים**), wiens heerschappij in den hemel en op de aarde onbegrensd is. Eenmaal — zoo bidden en vertrouwen wij — zal alle aanbidding van andere machten van de aarde verdwijnen en het geheele menschdom den Eeuwige als den eenigen God erkennen (**וַיִּקְבְּלוּ כָּלֶם אֶת עַל מַלְכוּתֶךָ**), zooals de profeet Zecharja geprofeteerd heeft: „Op dien „dag zal de Eeuwige eenig en Zijn naam eenig zijn” (**בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד**).

B. HET NAMIDDAGGEBED.

Het *Namiddaggebed* (**וַתְּפִלַּת מִנְחָה**) voor gewone werkdagen bestaat uit: **הַתְּהִלָּה לְדָוִד** (zie bij het *Ochtendgebed* II, 3), **נְפִילַת אֲפִים, שְׁמֹנֶה עָשָׂר** (zie *Ochtendgebed* V) en de slotbede **עֲלֵנוּ**.

Ter herinnering aan het *dagelijksche vaste middag-offer* (**וַתְּמִיד שֶׁל בֵּין הָעֶרְבִים**), waarvoor dit gebed in de plaats getreden is, wordt algemeen vóór het begin van dit gebed de **פְּרִשַׁת הַקֶּרְבָּנוֹת** (zie *Ochtendgebed* I, 10) gelezen.

C. HET AVONDGEBED.

Het *Avondgebed* (תַּפִּילַת עֶרְבִית) voor gewone werkdagen bestaat hoofdzakelijk uit: de בְּרִכּוֹת ק"ש (zie hierboven onder (ק"ש שְׁכֵנָה עֲשֶׂרָה, (ק"ש של עֶרְבִית en עֲלִינוּ.

Vóór de בְּרִכּוֹת ק"ש worden echter nog enkele Bijbelverzen gelezen, als הוֹשִׁיעָה וְהוֹא רַחוּם ה' הוֹשִׁיעָה (zondenbelijdenis bij het slot van den dag) en er na de verzen בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם, die 18 malen den naam Gods bevatten, overeenkomstig de 18 בְּרִכּוֹת van יִרְאוּ יְרֵאוּ ש"ע, en met het korte, doch verheven gebed עֲיִנֵּינוּ sluiten.

Bij den gezamenlijken dienst (תַּפִּילָה בְּצִבּוּר) worden nog voorgedragen: קְרוּשָׁה, בְּרִכּוֹ, קְרִישׁ, קְרוּשָׁה, בְּרִכּוֹ, קְרִישׁ (zie II, 9). בְּרִכַּת כְּהֲנִים en גְּרִיאַת הַתּוֹרָה

קְרִישׁ.

Wegens de bijzondere heiligheid van het קְרִישׁ gebed zijn daarbij — evenals bij ש"ע — eene staande en eerbiedige houding, verschillende buigingen en het achterwaarts schrijden bij het einde voorgeschreven.

Al naar gelang dit gebed geheel of gedeeltelijk wordt voorgedragen spreekt men van:

1. חֲצִי קְרִישׁ, het halve קְרִישׁ (tot דְּאֶמֶרֶן), bij 't begin of in het midden van eenig gebed, door den voorlezer;

2. קָרִישׁ הַתְּקַבֵּל of קָרִישׁ שָׁלֵם, het geheele קָרִישׁ, aan het slot van eenig gebed, eveneens door den voorlezer. Men denke slechts aan de beteekenis van הַתְּקַבֵּל enz.

3. קָרִישׁ יָתוֹם, d. w. z. קָרִישׁ met weglating van הַתְּקַבֵּל, na het lezen van *Bijbelverzen* uit te spreken, bij voorkeur door kinderen in het rouwjaar over het verlies hunner ouders en op den verjaardag van hun overlijden, om door de huldiging van Gods naam ten aanhoore der gemeente de nagedachtenis der overledenen te eeren en hunne zielsrust te bevorderen.

Aan de bedoeling van het קָרִישׁ-gebed wordt eerst geheel voldaan door het telkens antwoorden van אָמֵן door de gemeente, maar bovenal door het gezamenlijk aanheffen van אָמֵן יְיָ שְׁמִי רַבָּא enz.

Na de voordracht van zedekundige verklaringen uit de geschriften onzer geleerden wordt in קָרִישׁ het bijzondere gebed עַל יִשְׂרָאֵל voor het welzijn van de wetgeleerden en hunne leerlingen ingevoegd. Dit heet קָרִישׁ דְּרַבָּנָן.

בְּרָכִי.

Deze plechtigheid, bestaande in de opwekking aan de gemeente, om God te loven, waaraan door deze met בְּרוּךְ ה' הַמְבַרְכֶּךָ voldaan wordt, is bestemd, om daarmede eenig gezamenlijk gebed of voordracht, als קְרִיאַת הַתּוֹרָה en עֲרֻבִית, שְׁחֵרִית, op stichtelijke wijze te openen. Op gelijke wijze luidt ook de aanhef

van בְּרִכַּת הַזֶּמֶן. (Zie verder.) — Waar בְּרִכּוֹ na het gebed uitgesproken wordt, daar geschiedt dit ten behoeve van hen, die vooraf bij de voordracht er van niet tegenwoordig waren.

קְרוּשָׁה.

Als wij in het gezamenlijk gebed tot de 3e lofzegging (וַיִּתֵּן קְרוּשׁ, קְרוּשָׁה) genaderd zijn, waarin wij met eerbied melding maken van de hulde, door de heilige hemelwezens dagelijks Gode gebracht, (וְקְרוּשִׁים בְּכָל יוֹם), dan wekt de voorlezer de gemeente op, om in plechtige aandacht hier op aarde in te stemmen in deze hemelsche hulde (וְקָרָשׁ) door het uitspreken der zelfde verzen, als בְּרוּךְ en קְרוּשׁ, die onze profeten van de God huldigende hemelwezens vernamen (Jes. 6, 3 en Ezech. 3, 12). Zoo groeit dus de heiliging van Gods naam (קְרוּשָׁה) door de hemelsche en aardsche schepselen van het heelal tot één machtig geheel te zamen. Van daar ook, dat men bij het uitspreken dier verzen de voeten eenigszins van den grond verheft, naar Jes. 6, 2 (וּבִשְׁתֵּים יַעֲוִפֶּה).

בְּרִכַּת כְּהֵנִים.

Daar de eigenlijke ceremonie van den *priesterzegen* bijna in alle gemeenten alleen op feestdagen plaats heeft, zoo komen wij daarop later terug.

קְרִיאַת הַתּוֹרָה.

Op Sabbath 's morgens en 's middags, op Maandag

en Donderdag, alsmede op feestdagen, middendagen feestelijke gedenkdagen en nieuwemaansdagen 's morgens, en voorts op algemeene vastendagen 's morgens en 's middags, wordt bij den gezamenlijken dienst eene bepaalde afdeeling uit de תורה voorgelezen.

Het nemen van het ספר התורה uit de Arke (ארון הקודש) vóór, en het weder terugbrengen daaren na afloop van die voorlezing, gaat gepaard met het aanheffen van toepasselijke Bijbelverzen en Psalmen, beurtelings door voorlezer en gemeente.

Oorspronkelijk moest het voorlezen uit de Thora-afdeeling, in verschillende onder-afdeelingen gesplitst, door evenzoovele mannelijke, godsdienstig-meerderjarige personen uit de aanwezigen geschieden. Volgens het thans algemeen heerschende gebruik echter geschiedt het door een ander daartoe aangewezen persoon (קורא), terwijl daarbij achtereenvolgens verschillende personen voor de Thora verschijnen, die echter elk woord zeer zacht voor zich zelf met dezen medelezen.

Het aantal personen, dat op deze wijze voor de Thora verschijnt (עולים לתורה), is: op Sabbath-middag, Maandag en Donderdag, Chanoeka, Poerim en vastendagen *drie*, op nieuwemaans- en middendagen *vier*, op feestdagen *vijf*, op den Verzoendag *zes*, op Sabbath-morgen *minstens zeven* (behalve den מפתיר, waarover later).

De voorgeschreven volgorde bij het oproepen, om

voor de Thora te verschijnen, is: **יִשְׂרָאֵל, לִי, כֹהֵן** en dan geen **כֹהֵן** of **לִי** weder, tenzij voor **מִפְטִיר** of op Sabbath-morgen voor **נִחְרֹן** of **מִפְטִיר**. Natuurlijk bestaan er echter voorschriften voor de verschillende gevallen, waarin het niet mogelijk is, deze volgorde stipt te handhaven.

Wie voor de Thora geroepen wordt, begeeft zich van zijne plaats langs den kortsten weg daarhenen, let eerst op de plaats in de H. S., waar men hem zal beginnen voor te lezen en die hem door den voorlezer getoond wordt, spreekt dan — terwijl hij de oogen sluit of van het **סֵפֶר הַתּוֹרָה** afwendt — de gebruikelijke lotzegging uit, leest daarop zeer zacht met den voorlezer mede en spreekt na afloop der lezing de gebruikelijke slotlofzegging uit. Alsdan blijft hij op de Biema staan totdat ook degene, die na hem voor de Thora verschijnt, de slotlofzegging heeft uitgesproken en begeeft zich dan naar zijne plaats langs den tegengestelden weg van dien, langs welken hij gekomen was.

Bij het voorlezen uit de Thora moet op ieder woord, letter, klank en toonteeken nauwkeurig gelet worden. Woorden, die onjuist gelezen zijn, moeten zooveel mogelijk op juiste wijze herhaald worden. Geheel verplichtend is deze herhaling, wanneer eene *zinstorende* fout gelezen is.

Ook mogen in het **סֵפֶר**, waaruit voorgelezen wordt, geene fouten voorkomen. Wanneer dit het geval

en de fout van eenige beteekenis is, dan moet de lezing in een ander ס"ת voortgezet worden.

Ieder is verplicht, de voorlezing uit de Thora stil en aandachtig te volgen, geheel vervuld van eerbied en ontzag voor het goddelijk wetboek, dat dan geopend ligt en waaruit als het ware de Godheid zelve tot ons spreekt.

Als een ס"ת geopend ligt, mag men zich volstrekt niet uit het bedehuis verwijderen.

Na het einde der voorlezing wordt הַצִּי קָרִישׁ uitgesproken, behalve bij den middagdienst op Sabbath en op vastendagen.

Het te voorschijn halen en weder in de Arke plaatsen (הוֹצֵאָה וְהִכְנִסָּה), het opheffen en den volke toonen (הִגְבָּאָה) en het dichtrollen en omkleeden (גְּלִילָה) van het ס"ת worden als godsdienstige eerefunctiën (מִצְוֹת) op hoogen prijs gesteld.

הַפְּלִין.

Bij alle overdenkingen van ons verstand en alle aandoeningen van ons hart steeds aan God en Zijne Heilige Leer onderworpen te blijven — ziedaar de heilige beteekenis der Tefillin (gebedsriemen), waarvan de eene (הַפְּלִין שֶׁל רֶאֶשׁ) boven op het voorhoofd nabij de hersenen, de andere (הַפְּלִין שֶׁל יָד) op den linker bovenarm nabij het hart aangelegd wordt. Een bepaalde tijd is ons in de Thora voor de vervulling van dit gebod niet voorgeschreven. De

heiligheid der Tefillin eischt echter een innig godvruchtige stemming bij hem, die ze heeft aangelegd. Van daar, dat het bijna algemeen gebruikelijk is, slechts tijdens het ochtendgebed de Tefillin op hoofd en arm te hebben.

De vier afdeelingen (פְּרָשִׁיּוֹת), die, op perkament geschreven, in de Tefillin worden nedergelegd, zijn: שְׁמַע (Deut. 6, 4–9), וְהָיָה אִם שָׁמַעַתָּ (Deut. 11, 13–21), קָדַשׁ לִי כָל-בְּכוֹר (Ex. 13, 1–10) en וְהָיָה כִּי יִבְיֵאֵר (Ex. 13, 11–16). Zij bevinden zich in de תְּפִלִּין שֶׁל יָד op één doorlopend perkamenten blaadje geschreven; in de תְּפִלִּין שֶׁל רֹאשׁ op vier afzonderlijke blaadjes, in even zoo vele afdeelingen nedergelegd.

De plaats, waar zij moeten aangelegd worden, is: voor de תְּפִלִּין שֶׁל רֹאשׁ *boven* het midden van het voorhoofd, in één lijn met de ruimte tusschen de oogen, zóó hoog, dat de vóórzijde [d. w. z. *niet* die, waar de riemen doorgetrokken zijn] dáár komt te liggen, waar gewoonlijk de groei van het haar begint; voor de תְּפִלִּין שֶׁל יָד op het dikke van den linker bovenarm, naar de zijde van het hart gekeerd. De knoop (קֶשֶׁר) van de תְּפִלִּין שֶׁל רֹאשׁ moet *midden* op de plaats *onder* het achterhoofd komen te liggen. Wie de Tefillin niet nauwkeurig op de genoemde plaatsen aanlegt, volbrengt het gebod niet naar behooren en spreekt dus bovendien telkens ongeldige lofzeggingen (בְּרָכָה לְבַטָּלָה) uit.

Tusschen het aanleggen van de Tefillin op den

מְזוּזָה.

De **מְזוּזָה** (het *deurpostgeschrift*) met de twee afdeelingen **שְׁמַע** en **יְהִי אִם שָׁמוֹעַ**, op perkament geschreven, er in vormt het zekere middel, om ons ten allen tijde bij het betreden en verlaten onzer woningen en vertrekken te herinneren, dat de erkenning van den eenigen God en de opvolging Zijner geboden ons hoogste levensdoel, ons innigst geluk moeten vormen.

In overeenstemming met deze heilige beteekenis moet de Mezoëza aangehecht worden in de holte van den deurpost, ter rechter zijde van hem, die binnentreedt, daar, waar het bovenste derde gedeelte der hoogte eindigt, minder dan een vuistbreedte van den buitenrand verwijderd, met de bovenzijde der letters in schuinsche richting naar binnen gekeerd.

De plicht van het aanhechten der Mezoëza bestaat echter alleen bij zoodanigen ingang, die letterlijk aan het voorschrift der Thora beantwoordt, d. w. z. aan alle *middellijke of onmiddellijke toegangen* tot vertrekken, die eenigszins tot woning of verblijf strekken, minstens 24 vuistbreedten in het vierkant bevatten, door eene zoldering gedekt zijn en wier ingang van twee posten, een bovendorpel en eene deur voorzien is.

Aan bedehuizen wordt dus de Mezoëza niet aangehecht, aan leerscholen wel.

Ook hecht men de Mezoëza niet aan den ingang

van badkamers of op andere plaatsen, waar de aanwezigheid der Mezoëza met den daaraan verschuldigten eerbied zoude in strijd zijn.

צִיצִית.

De herinnering aan den Allerhoogste en Zijne alwijze voorschriften door een aanschouwelijk teeken ten allen tijde bij ons levendig te houden, is de beteekenis van de צִיצִית, die wij dan ook *schouwdraden* noemen.

Deze schouwdraden moeten aan alle vierhoekige kleederen, door mannelijke Israëlieten gedragen, aangehecht worden.

Nu geene vierhoekige kleederen door ons gedragen worden, trekken wij, ter vervulling van dit gewichtig gebod, in de eerste plaats 's morgens onmiddellijk na het ontwaken een klein vierhoekig kleed (טָלִית) of אַרְבַּע בְּנִפּוּר (קטון) onder onze bovenkleederen aan en dragen voorts bij het ochtendgebed een grooter kleed (טָלִית גָּדוֹל) boven al onze kleederen.

Het טָלִית en de daartoe behorende צִיצִית dienen van *wol* te zijn. Slechts bij hooge noodzakelijkheid mag een טָלִית van eenige andere stof gedragen worden. Ook moet het (dit alles geldt ook van het קטון טָלִית) zoo groot zijn, dat een kind van omstreeks negen jaren zich grootendeels er mede bedekken kan, terwijl het voor het grootste gedeelte *niet* gesloten behoort te wezen.

Aan iederen hoek van het **טָלִית** worden vier draden getrokken door eene omzoomde opening, die minstens de breedte van het bovenste lid van den duim en minder dan 3 duimbreedten van de beide randen verwijderd moet zijn. Deze draden worden dan ter halver lengte dubbel gelegd, zoodat zij feitelijk 8 draden vormen en voorts ten deele samengevlochten op eene bepaalde wijze, die door aanschouwing zeer gemakkelijk kan geleerd worden. De lengte van de **צִיצִת**, nadat zij op de voorgeschreven wijze aan het **טָלִית** gebonden zijn, is minstens 12 duimbreedten.

Daar de Thora ons voorschrijft, de **צִיצִת** te hechten aan een kleed, waarmede wij ons werkelijk *bedekken* (Deut. 22, 12) — men denke ook aan de lofzegging **לְהִתְעַטֵּף** — zoo behoort het **טָלִית** ook op zoodanige wijze gedragen te worden, dat aan dit voorschrift voldaan wordt, dus ten minste geheel afhangende en over de schouders omgeslagen. Geheel tot een smallen reep samengevouwen en zoo om den hals gehangen, is het ten eenen male geen **טָלִית** en voldoet dus niet aan het voorschrift.

Zooveel mogelijk behoort men zich telkens vóór het aantrekken van het **טָלִית** vooraf te overtuigen, dat zich de **צִיצִת** nog in behoorlijken staat bevinden. Immers, is dit *niet* het geval, dan wordt aan de verplichting niet voldaan en de lofzegging wordt eene **בִּרְכָה לַבְטָלָה**

Alleen wie des *daags* een **טלית** aantrekt, spreekt daarover eene lofzegging uit, 's avonds of 's nachts niet.

ברכות.

Over de beteekenis, het gewicht en den verschillenden aard der lofzeggingen (**ברכות**) is reeds vroeger gesproken (II, 10). De lofzeggingen, die bij iedere gelegenheid in 't bijzonder moeten uitgesproken worden en de bepalingen, die daaromtrent in ieder bijzonder geval gelden, vormen een onderwerp, waarvan de nauwkeurige kennis voor het streng Joodsche godsdienstleven onontbeerlijk is. Het aanleeren der **ברכות** en van de bepalingen, die er op betrekking hebben, wordt intusschen wegens den grooten omvang er van als een afzonderlijk leervak beschouwd. Hier volgen slechts enkele hoofdregelen, die bij het uitspreken der lofzeggingen in aanmerking komen :

1. Daar alles, wat wij hier op aarde genieten, door ons als eene gave uit de hand des Allerhoogsten behoort beschouwd te worden, zoo verliest ieder genot, *indien ook nog zoo gering*, voor ons zijne waarde, als wij niet vooraf Gode er voor onze hulde brengen **אֲסֹר לִיהֲנוּת מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְרָכָה**.

2. Onverschillig of wij eenige spijs of drank als voedsel of bijv. als geneesmiddel nuttigen, zoodra

wij er *genot* van smaken, zijn wij verplicht, vooraf de daarbij behorende lofzegging uit te spreken.

2. Datgene, waarover de lofzegging uitgesproken wordt, moet echter door ons eerst ter hand genomen of ten minste voor ons aanwezig zijn.

4. Tusschen het uitspreken der lofzegging en het gebruik van de spijs of den drank mag *niets* gesproken worden, wat niet voor de zaak zelve hoogst noodzakelijk is. Is dit wel geschied, dan moet de lofzegging herhaald worden.

5. Regel 3 en 4 gelden evenzeer bij de בְּרִכּוֹת, zooals de lofzeggingen over הַתְּפִלִּין, צִיצִית, הַמְּצוֹת, לֶחֶם, שֶׁלֶב, סֶכֶר, שׁוֹפָר enz.

6. Bij eenen maaltijd, waarbij men vooraf over het brood de בְּרִכַּת הַמּוֹצִיא heeft uitgesproken, worden over de spijsen en dranken, die verder op tafel komen, geene בְּרִכּוֹת meer gezegd, behalve over wijn en over vruchten, welke laatste niet als eigenlijk bestanddeel van den maaltijd beschouwd worden.

7. Bij twyfel of men eenige lofzegging wel heeft uitgesproken, behoeft deze in het algemeen *niet* herhaald te worden, behalve bij בְּרִכַּת הַמּוֹזֵן, עַל הַגֶּפֶן en עַל הָעֵץ, הַמְּחִיָּה.

8. De dankzegging na eenig genot (בְּרַכָּה אַחֲרֵינָה) wordt eerst uitgesproken, wanneer men van eenige spijs minstens een olijf groot genoten heeft of van eenigen drank zooveel als in omvang gelijk staat

met $1\frac{1}{2}$ maal de grootte van een middelmatig ei.

9. Waar minstens *drie* mannelijke, godsdienstig meerderjarige personen aan eenen maaltijd vereenigd zijn, waarbij brood genuttigd wordt (of zelfs door twee van hen brood en door den derde eenige andere spijs of drank), wordt בְּרִכַּת הַמּוֹזֵן in plechtige vereeniging (זְמוּן) voorgedragen, waarbij één van allen de בְּרִכּוֹת luidt uitspreekt en de anderen stil volgen en het slot van iedere בְּרִכָּה eenigszins sneller uitspreken, om telkens met אָמֵן te kunnen antwoorden.

10. Waar de בְּרִכַּת הַמּוֹזֵן door 10 of meer personen gemeenschappelijk wordt voorgedragen, wordt bij de voorbereidende verklaringen (נְבִירָה enz.) het woord אֱלֹהֵינוּ ingevoegd.

מִלָּה.

Het verbond der besnijdenis (בְּרִית מִלָּה), reeds met Abraham voor al zijne mannelijke nakomelingen ten eeuwigen dage gesloten, werd bij de wetgeving op Sinai vernieuwd. Door het ondergaan der besnijdenis treedt dus ieder mannelijk Israëliet in den grooten, heiligen bond des Jodendoms. Onze godsdienst kent geen dieperen smaad, dan dien van *onbesneden* (עָרֵל) te zijn. Zelfs onze aartsvader Abraham werd hij al zijne deugd eerst *volmaakt* (תָּמִים) geheeten, toen hij het gebod der besnijdenis ontving Gen. 17, 1).

De plicht, om het jonggeboren mannelijk kind te laten besnijden, rust in de eerste plaats op den

vader of, bij diens afwezigheid, op de mannelijke verwanten, die zijne plaats innemen.

Wanneer de vader er toe in staat en bevoegd is, dan moet hij *zelf* de besnijdenis verrichten; zoo niet, dan draagt hij die aan eenen deskundigen en bevoegden persoon (מוֹהֵל) op, maar stelt zich bij de verrichting der besnijdenis in de onmiddellijke nabijheid van den besnijder, om duidelijk te kennen te geven, dat deze als zijn gelastigde de besnijdenis verricht. In ieder geval spreekt de vader onmiddellijk nadat bij de besnijdenis de eerste handeling verricht is, de lofzegging uit: אֲבִיךָ בְּיָמֶיךָ בְּבְרִיתוֹ שֶׁל : אֲבִיךָ אֲבִיךָ, waarop de aanwezigen den wensch laten volgen: כָּשֶׁם שֶׁנִּכְנַס לְבְרִית כֵּן יִכְנַס לְהוֹדָה : וְלַחֲפֹצָה וּלְמַעֲשֵׂים טוֹבִים.

De besnijdenis moet volgens het duidelijke voorschrift der Thora op den 8sten dag en wel *over dag* plaats hebben (Lev. 12, 3). Het is gebruikelijk, haar, tot teeken van bereidwillige opvolging van het goddelijk voorschrift, reeds *zoo vroeg* mogelijk na het einde van den ochtenddienst te doen geschieden.

Het wordt als eene gewichtige godsdienstige eerefunctie (מִצְוָה) beschouwd, het kind bij de besnijdenis op onze knieën nedergelegd, vast te houden en dus als het ware het altaar te vormen, waarop Gode een heilig offer gebracht wordt (סְנִידָק). Bij afwezigheid van den vader spreekt de סְנִידָק de lofzegging אֲבִיךָ uit.

Wanneer een kind in de schemering, kort voor het invallen van den nacht, geboren is, dan moet de geestelijkheid geraadpleegd worden. Immers, wanneer het niet nog ongetwijfeld dag was, dan mag de besnijdenis eerst op den 9den dag of, wanneer dan een Sabbath invalt, op den 10den of, wanneer dan יום טוב is, eerst na afloop daarvan plaats hebben

In het algemeen mag op יום טוב en שבת de besnijdenis niet plaats hebben, wanneer het op dien dag *niet zeker* de 8ste dag van de geboorte is.

Kinderen, die ziek zijn of waarbij zich in 't algemeen eenig vreemd lichamelijk verschijnsel voordoet, mogen volstrekt niet eerder besneden worden, dan nadat men een geneeskundige geraadpleegd en deze zijne toestemming tot de besnijdenis gegeven heeft. Moest in zoodanige gevallen de besnijdenis uitgesteld worden, dan moet, alvorens zij later plaats heeft, bovendien over de bestemming van den dag der besnijdenis de geestelijkheid gevraagd worden.

IV.

DE VIERING ONZER BIJZONDERE DAGEN.

De dagelijksche belijdenis van ons geloof, zooals deze in het voorafgaande hoofdstuk geschetst is, vormt het zekere middel, ons door den Algoede geschonken, om van dag tot dag te midden van

onze gewone bezigheden en zorgen de innige gehechtheid (אַהֲבָה) aan den Eeuwige, onzen God, en het besef van onze hoogere bestemming als dienaren en belijders van het goddelijk woord onzer Thora, niet te verliezen. En toch zoude die dagelijksche belijdenis van ons geloof daartoe niet voldoende zijn, indien overigens de eene dag na de andere onafgebroken in den dienst van onzen gewonen arbeid voorbijging en er geen tijden (זְמַנִּים) kwamen, waarop een hoogere wet ons dwong, dien arbeid te staken en ons tijdelijk aan alle wereldsche zorgen te onttrekken. Reeds van de schepping is te dien einde de zevende dag van iedere week *gezegend* met de hoogere bestemming, om *heilig* te zijn voor onzen God. En bij de wetgeving werd die dag opnieuw als *heilige rustdag* (שַׁבָּת) ingesteld, om ons iedere week de schepping van het heelal in herinnering te brengen (זָכַר לַמַּעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית) en niet te doen vergeten de wonderbare wijze, waarop onze voorvaderen uit het land der slavernij verlost werden, om spoedig daarop tot een heilig priestervolk gewijd te worden (זָכַר לִיצִיאַת מִצְרַיִם).

Naast dezen Sabbath echter zijn het de verschillende andere bijzondere tijden (מוֹעֲדֵי ה'), die alle, met heilige bestemming (מִקְרָא קֹדֶשׁ), in plechtige, Godgewijde indrukken doorgebracht, ons leven hier op aarde moeten heiligen en ons voor godsdienstige en zedelijke ontaarding behoeden. Zij leeren ons

telkens opnieuw begrijpen, dat dit leven de bodem is, waarop schoone vruchten van godsvereering en menschenliefde moeten gekweekt worden. Zonder die goddelijke dagen zoude het een rusteloos voortarbeiten zijn, waaraan de hoogere bestemming, de wijding, de heiligheid ontbreekt.

De beteekenis en het karakter dier verschillende bijzondere tijden zijn door ons reeds vrij uitvoerig uiteengezet (I, 21—28 en II, 11—31), zoodat hier meer bepaaldelijk omtrent de viering van den Sabbath nog slechts het een en ander behoeft vermelding te vinden.

שַׁבָּת.

De voorbereiding tot, de viering van, de rust op en de maaltijden ter eere van den Sabbath (שַׁבָּת) hebben wij in het algemeen leeren kennen. Onbeantwoord is intusschen nog de gewichtige vraag: Welke werkzaamheden (מְלָאכֹת) zijn ons op den Sabbath verboden? — Het algemeene antwoord op deze vraag is:

1. 39 Verrichtingen, die bij den bouw van het heiligdom in de woestijn vereischt en bij die gelegenheid op Sabbath verboden werden (לֹא יַעֲבֹדוּ) מְלָאכֹת;
2. vele andere, die in hun aard en wezen met deze geheel overeenkomen en dus als uitvloeisels (תּוֹלָדוֹת) daarvan gelden;

3. nog andere, die dáárom verboden zijn, omdat zij door uiterlijke overeenkomst of andere oorzaken tot het verrichten der beide eerstgenoemde soorten van werkzaamheden konden leiden of in het algemeen de volslagen Sabbathrust zouden verstoren.

Eene volledige en nauwkeurige kennis van alle op Sabbath ongeoorloofde verrichtingen kan slechts door de beoefening van Talmoed, Schoelchan Aroech en verdere Joodsche geschriften verkregen worden.

Om intusschen althans eenig overzicht er van te geven, verdeelen wij deze in: 1. *Iets doen ontstaan*, 2. *tot een geheel verbinden*, 3. *het geheel nader vormen*, 4. *zuiveren*, 5. *bewerken*, 6. *voltooien*, 7. *scheiden*, 8. *afzonderen of verdeelen*, 8. *bezigheid en beweging in het algemeen*.

1. *Iets doen ontstaan.*

Zaaien, planten, bloemen begieten of bevochtigen — hetzij onmiddellijk of door in hare nabijheid te drinken of de handen te wasschen — ze in water zetten of het water aanvullen of ververschen — in 't algemeen alles, wat hunnen groei bevorderen kan.

2 *Tot een geheel verbinden.*

a. *Van spijzen*

Het kneden van een deeg en in 't algemeen het aanmengen van korrelachtige stoffen, als: aarde, klei, mosterd, fijn gewreven brood, vruchten enz. tot een deeg. (Geoorloofd is alleen ten behoeve van den Sabbath zelven een zoodanig mengsel te bereiden,

onder voorbehoud, dat 1°. de vochtige bestanddeelen *veel* zijn, zoodat het geheel geen werkelijk deeg vormt, 2°. dat bij het vermengen datgene het eerst in het vaatwerk worde gedaan, wat op gewone dagen het laatst komt, 3°. dat de vermenging niet regelmatig, b. v. met een lepel, maar eenvoudig met de hand, of door heen en weder schudden geschiede. — Het brengen van kaas of andere eetwaren tot een afgeronden vorm

b. Van stoffen.

Spinnen — draaien — tweernen — breien — haken — vlechten — een zeef, mat- of mandewerk maken — kant maken — en alles wat met deze verrichtingen gelijk staat; — weven en de verrichtingen, die daarbij behooren; — knopen (geoorloofd is alleen, een knoop te maken, die alleen voor denzelfden dag bestemd, niet dubbel en niet aan het einde van een touw of draad gelegd is. Onder deze voorwaarden mag men ook voor denzelfden dag een strik met of zonder enkelen knoop er onder maken); — naaien — een naaisel vaster maken — lijmen — plakken enz. — vlechten van het hoofdhaar.

c. Van voorwerpen.

Bouwen of iets, wat gebouwd is, bevestigen of herstellen — een overdekking maken van minstens een vuist breed — een wand of schot tot afschutting plaatsen — aanbrengen of herstellen van deuren of vensters — herstellen van gebroken voorwerpen —

verwijderen van oneffenheden op den bodem — een kuil of opening in den bodem maken.

d. Van plant- en delfstoffen.

Het binden van korenschoven — het bijeenbrengen of verbinden van eenige plant, vrucht of delfstof op de plaats, waar deze uit den bodem voortkomt — het samenbinden van vruchten, planten of bloemen tot één geheel.

3. *Het geheel nader vormen.*

a. Van den bodem.

Ploegen — omspitten — ingraven — ophoogen — effen maken.

b. Van voorwerpen.

Glad maken — poetsen — schaven — strijken (behalve bij spijzen) — polijsten — snijden — zagen — vijlen — houwen — klieven enz. (Het snijden van spijzen als voedsel is geoorloofd.)

c. Van teekens en figuren.

Lijnen trekken, hetzij met kleurende of met scherpe voorwerpen — schrijven, teekenen, schilderen of op welke andere wijze ook figuren vormen, zij 't van blijvenden of niet blijvenden aard, als in zand of op beslagen vensterruiten — verven — kleuren.

4. *Zuiveren.*

a. Van spijzen en dranken.

Wannen — lezen — filtreeren — zeven — zuiveren. (Bij spijzen mag men alleen de *bruikbare* bestanddeelen tot *onmiddellijk* gebruik met de *hand* uit de

onbruikbare afscheiden. — Bij het afgieten van dranken om het dikke terug te houden, moet iets van den drank er onder vermengd blijven. — Bij het verwijderen van insecten of andere vreemde bestanddeelen uit dranken moet iets van den drank mede verwijderd worden. — Vruchten mogen alleen tot onmiddellijk gebruik gepeld of geschild worden.)

b. Van kleederen.

Kleederen wasschen — in het water zetten — uit het water nemen — uitpersen — uitspreiden om te drogen — mangelen — vouwen — uitwrijven of uitborstelen van ingedroogd vuil.

5. Bewerken.

Malen, stooten, wrijven of zeer klein snijden (behalve het klein snijden of het fijn maken van spijzen tusschen de vingers of met de stompe zijde van een mes, alles tot onmiddellijk gebruik) — hard maken — week maken — smelten — looien — huiden inleggen of, op welke wijze ook, hard of rekbaar maken — koken, bakken, heet maken enz., *onverschillig door vuur, door heete voorwerpen of op welke wijze ook.* (Gaar gekookte spijzen of dranken in het koude jaargetijde door niet-Israëlieten in de kachel te doen warmen is geoorloofd, als zij daarin of daarop gezet worden vóór het stoken en op eene geheel van het vuur afgesloten plaats gesteld worden.) — Vuur of licht, hetzij middellijk of onmiddellijk,

doen branden of blusschen of het branden of blusschen er van bevorderen

6. *Voltooien.*

Elke verrichting, waardoor aan eenig voorwerp de laatste hand gelegd en waardoor het dus voor zijne bestemming geheel geschikt gemaakt wordt, bijv. het trekken van de noodige banden of riemen door kleederen of schoeisel, het verwijderen van rijgdraden, het slijpen of recht buigen van scherpe voorwerpen, het atspoelen van vaatwerken (tenzij men deze op Sabbath nog wil gebruiken), het vouwen van kleederen in hun regelmatige vouw, het opwinden en in beweging brengen van uurwerken, machines enz.

7. *Scheiden, afzonderen, verdeelen.*

a. *Van spijzen en dranken.*

Uitpersen van vruchtensap, om tot drank te dienen, of het drinken van het sap, dat zich van zelf op Sabbath afgescheiden heett — melk, op Sabbath gemolken, drinken.

b. *Van stoffen.*

Een doek of spons uitpersen — een spons gebruiken, zoodat uitpersing veroorzaakt wordt — ijs of sneeuw opzettelijk doen smelten — het uithalen van weefsels of van gevlochten werk — losmaken van knopen, die men op Sabbath niet vervaardigen mag, tenzij bij groote behoefte daaraan op den dag zelf, door eenen niet-Israëliet, wanneer de knoop

van den beginne tot ontkenning bestemd was — scheuren of lostornen.

c. Van voorwerpen.

Breken (behalve van spijzen tot voedsel) — snijden, zagen enz. ook zonder de bedoeling, om aan het voorwerp een bepaalden vorm te geven (behalve van spijzen tot voedsel) — uitwisschen van teekens, figuren, letters enz., op welke wijze ook vervaardigd (vandaar ook het verbreken van zegels in lak).

d. Van lichamen.

Een huid aftrekken — een huid splijten — het afscheuren, uitrukken, plukken enz. van haren of draden uit een huid of vel — het afknippen of hoe ook verwijderen van nagels — het uittrekken (van daar ook het kappen) van het hoofdhaar (gladmaken met de hand of met een zachten borstel is geoorloofd) — slachten — een dier (behalve dat levensgevaar veroorzaakt) dooden — een wond aanbrengen.

e. Van planten.

Maaien — afsnijden, of op welke wijze ook uitrukken van planten of gedeelten er van op de plaats, waar zij groeien — hun groei op eenige wijze tegengaan of belemmeren — een boom schudden of beklimmen — tegen een zwakken boom steunen — vruchten, van een boom gevallen, genieten of opnemen — het verwijderen van vruchten uit de aren of hulzen (wanneer deze laatste niet zelf genietbaar zijn).

8. *Beweging en bezigheid in het algemeen.*

Het overbrengen van eenig voorwerp (behalve die bij de kleeding en opschik behooren) uit een atgesloten in een niet atgesloten gebied en omgekeerd (zie verder) — het dragen van een zoodanig voorwerp in een niet atgesloten gebied — het vangen, middellijk of onmiddellijk, van eenig dier — rijden — een dier berijden — varen — zwemmen — koop en verkoop — nazien van handelsbrieven — meten — wegen — berekenen — loten — lezen bij een licht (behalve in tegenwoordigheid van een ander) — het bescpen van instrumenten — het aanwenden van geneesmiddelen (tenzij bij niet onbeduidende ziekten, als zij door niet-Israëlieten bereid zĳn).

Reeds is vermeld, dat men een op Sabbath ongeoorlootden arbeid ook niet door eenen niet-Israëliet mag laten doen, ook dan niet, wanneer men hem reeds vóór Sabbath opdraagt, den arbeid op Sabbath te verrichten (אִמְרָה לְנֶכְרִי).

Het is echter onder zekere voorwaarden geoorloofd, eenen niet-Israëliet vóór Sabbath eenig werk op te dragen, al bestaat ook de *mogelijkheid*, dat hij *voor zich* daaraan op Sabbath werkt. Deze voorwaarden zĳn :

- a. Dat het werk niet bij ons te huis geschiede;
- b. dat het loon vóór Sabbath bedongen zij;
- c. dat het werk in eens en niet per dag betaald worde;

d. dat *wij* op geenerlei wijze bevorderen, dat de niet-Israëliet op Sabbath arbeidt, ook niet door bijv. te verlangen, dat het werk spoedig na Sabbath voltooid zij;

e. dat het de bewerking van *niet vaste* goederen gelde;

f. dat het werk niet op eene openlijk zichtbare plaats geschiede (opdat geen misverstand daaruit geboren worde);

g. dat *wij* door de verrichting van het werk op Sabbath geen voordeel hebben; dat dus de niet-Israëliet ook niet onze vaste bediende zij, die, door dit werk op Sabbath te verrichten, op een anderen dag aan een ander kan arbeiden.

Wanneer een Israëliet op Sabbath eenig ongeoorloofd werk met opzet verricht heeft, dan mag hij zelf nimmer, anderen eerst na dien Sabbath daarvan gebruik maken. Is het zonder opzet geschied, dan is het gebruik daarvan voor hem zelven na het einde van den Sabbath, voor anderen onmiddellijk geoorloofd.

Van eenig werk, door eenen niet-Israëliet *geheel voor zich zelven* op Sabbath verricht, mag een Israëliet alleen dan op dien dag gebruik maken, wanneer

a. het vervaardigde of bewerkte niet eenig voorwerp is, waarvan ons in het algemeen op Sabbath het gebruik niet vrijstaat (מִקְצָה, zie verder);

b. het ondenkbaar is, dat de niet-Israëliet bij zijn

werk ten onzen behoefte meer of sneller gewerkt heeft. Hij moet bij zijn werk niet aan ons gedacht, of een zoodanig werk verricht hebben, dat voor weinige of voor veel personen geheel hetzelfde blijft;

c. door het gebruik, dat wij thans van zijnen arbeid maken, ook niet de mogelijkheid ontstaat, dat hij *eenen anderen keer* ten onzen behoefte meer of sneller arbeidt.

Heeft een niet-Israëliet ten onzen behoefte iets op Sabbath gearbeid, dan mag daarvan na het einde van den Sabbath niet eerder gebruik gemaakt worden dan na verloop van zooveel tijd, dat het werk daarin had kunnen geschieden (בְּכִי שִׁיעָשָׂה).

Voorwerpen, die niet reeds van vóór Sabbath voor hun eigenlijk gebruik op Sabbath *konden* of *mochten* bestemd zijn, mogen wij op Sabbath niet van hunne plaats bewegen, veel minder er van gebruik maken (מִקְצָה). Hiertoe behooren: volstrekt ongenietbare spijzen, voorwerpen van bijzondere fijnheid of kostbaarheid, voorwerpen, die eerst op Sabbath ontstaan zijn, voorwerpen voor verkoop bestemd, werktuigen voor op Sabbath verboden verrichtingen, of voorwerpen uitsluitend voor godsdienstige verrichtingen bestemd.

Werktuigen, die gewoonlijk voor op Sabbath ongeoorloofde verrichtingen bestemd zijn, mag men alleen dan van hunne plaats bewegen, wanneer bij uitzondering van hen zelf, of wanneer van hunne

plaats voor eenige op Sabbath geoorloofde verrichting moet gebruik gemaakt worden.

Wij spraken zooeven van een voor Sabbath *afgesloten* en een *niet afgesloten gebied*. Dit vereischt nog eenige verklaring.

Als *afgesloten gebied* (רְשׁוּת הַיְחִיד) geldt iedere ruimte, die naar de hoogte of in de diepte door tien vuisten hooge wanden of afschuttingen omsloten is. Iedere vrije, niet aldus of op dergelijke wijze omsloten ruimte is, of moet door ons gelijkgesteld worden met een *niet afgesloten gebied* (רְשׁוּת הָרַבִּים). Men mag nu op Sabbath

a. niets overbrengen uit een רְשׁוּת הַיְחִיד in een רְשׁוּת הָרַבִּים en omgekeerd;

b. in een רְשׁוּת הָרַבִּים niets over een ruimte van vier Joodsche ellen of meer dragen.

Wanneer dus onze woonplaats — zooals dit bij de meeste plaatsen het geval is — als רְשׁוּת הָרַבִּים te beschouwen is, dan mogen wij ook in die plaats zelve op Sabbath niets vervoeren, wat niet bepaald tot onze kleeding en opschik behoort.

Is echter die woonplaats op natuurlijke of kunstmatige wijze of op beide wijzen te zamen tot een רְשׁוּת הַיְחִיד geworden, dan mag dit dragen op den openbaren weg wel geschieden. — Om echter alsdan van de huizen naar de plaatsen en straten, en omgekeerd, te mogen dragen, moet een op gezamenlijke kosten van alle Joodsche bewoners aangeschaft brood

op eene bepaalde plaats als Eroeḇ (עֶרֶוֹב הָעִרְוָה) nedergelegd worden.

Over het *Sabbath-gebied* (תְּחֻמָּה), waarbinnen men zich in het algemeen op den heiligen rustdag bewegen mag, en over עֶרֶוֹב תְּחֻמִּין is reeds vroeger gesproken (II, 14).

De wetten omtrent het zich bewegen en het vervoer van voorwerpen op Sabbath behooren tot de gewichtigste bestanddeelen van de Sabbath-rust! Men leze slechts Exod. 16, 28–30 en Jeremia 17, 19–27.

In hoeverre nu de hier behandelde Sabbath-voorschriften op *Feest- en Middendagen* gelden, hebben wij vroeger reeds geleerd (II, 15–17), evenals andere bijzonderheden omtrent de viering van de verschillende *bijzondere dagen* (II, 18–31).

Thans moeten wij nog spreken over den eeredienst op die bijzondere dagen.

V.

WIJZIGINGEN IN DE GEBEDEN OP DE BIJZONDERE DAGEN.

De gedachten en herinneringen, die ons op de verschillende bijzondere dagen van het jaar vervullen, vinden hunne duidelijke en treffende uitdrukking in de wijzigingen uitbreidingen of bekortingen, die onze gewone gebeden, lotzeggingen en kerkelijke ceremoniën

op die dagen ondergaan, en in de bijzondere gebeden en gedichten, uitsluitend voor die dagen bestemd.

I. *Wijzigingen in het Ochtendgebed* (שְׁחִירִית).

Aan de gewone פְּרִשַׁת הַקִּרְבָּנוֹת wordt op Sabbath en op het Nieuwemaansteest de korte afdeeling omtrent het Moesaf-offer van die dagen (וְבִיּוֹם הַשַּׁבָּת) of (וּבְרֵאשִׁי חֲדָשִׁים) uit Numeri 28 toegevoegd.

In de יְהִי כְבוֹד פְּסוּקֵי דְזִמְרָה op Sabbath- en Feestdagen eenige Psalmen ter eere dier heilige dagen ingelascht, o. a. Ps. 136, die הַלֵּל מְזֻמָּר לְתוֹדָה genoemd wordt. (De Psalm wordt op die dagen, zooals wij reeds gezien hebben, weggelaten). Voorts leest men aan het slot der פְּסוּקֵי דְזִמְרָה de schoone hulde en dankzegging נִשְׁמַת בְּרַבַּת הַשִּׁיר genaamd).

Op Sabbath wordt ook de lofzegging יִצְרָאֵל, die aan אֱלֹהֵינוּ voorafgaat, ter eere van dien heiligen dag met bijzondere dichtstukken (יִצְרָאֵל אֱלֹהֵינוּ) uitgebreid.

In het hoofdgebed worden op Sabbath- en Feestdagen de 13 middelste בְּרָכוֹת, dus de eigenlijke smeekingen, door éne enkele בְּרָכָה vervangen, waarin de instelling, de beteekenis en de heiligheid dier rust- en feestdagen vermeld, en gebeden wordt, dat het den Algoede moge behagen, ons deze heilige tijden in welzijn en vrede en op eene waardige, Hem zelven welgevallige en voor ons heilzame wijze te

doen vieren (אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ, יִשְׁמַח מִשָּׁה). Deze ééne lofzegging eindigt dan ook op Sabbath מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת, op vreugdefeesten מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמִנִּים, op het Nieuwejaarsfeest מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזִּכְרוֹן, op den Verzoendag מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַכִּפּוּרִים.

Het hoofdgebed bestaat dus op Sabbath- en feestdagen niet uit 19, maar uit *zeven* lofzeggingen (תַּפִּלַּת שִׁבְעַת) en heet daarom שִׁבְעַת בְּרָכוֹת.

Op alle feestdagen wordt in de eerste der drie slot-lofzeggingen (עֲבוּדָה of רִצְוָה) het bijzondere gebed יְעֲלֶה וְיִבָּא ingelascht, waarin wij, in verband met de beteekenis dier lofzegging, om het herstel en de wederverheffing van Israël, Jeruzalem en den tempel bidden, als wanneer ook de feestoffers weder als voorheen zullen gebracht worden.

Op de יָמִים הַנּוֹרָאִים wordt de derde lofzegging (אַתָּה קָדוֹשׁ) verrijkt met het schoone, verheven gebed, waarin gebeden wordt om de verheffing van het menschdom (יְיָ הֵן פִּחְדֶּךָ), van Israël (יְיָ הֵן כְּבוֹד), van de braven en oprechten (וּבָכֵן צַדִּיקִים) en eindelijk van het Opperwezen zelf (יְיָ מֶלֶךְ).

Op den Verzoendag volgt aan het einde der תַּפִּלַּת שִׁבְעַת de reeks van belijdenissen (וִירָוּם), waarin wij op dien heiligsten aller dagen onze tekortkomingen voor den Allerhoogste blootleggen en om vergiffenis en kwijtschelding smeeken (אֲשָׁמְנוּ, אֵלֹהֵי וְעַל חַטָּא). Bij het ochtendgebed op mid-dendagen, nieuwemaansdagen, feestelijke gedenkda-

van Pesach en op ר"ח worden לא לָנוּ en אֶהְבֵּתִי weggelaten en noemt men dit dan (הַלֵּל בְּדִלּוּג);

op de אָבִינוּ מַלְכֵנוּ het gebed עֲשֵׂת יְמֵי תְשׁוּבָה. Oorspronkelijk is dit gebed als bijzondere belijdenis, וְדוּי, bedoeld, waarom het dan ook op שָׁבָר niet uitgesproken wordt, behalve bij נִעְלָה. Ook op עֶרֶב יוֹהֵב wordt het weggelaten, behalve, als deze op Vrijdag invalt, bij het ochtendgebed.

בְּרַכַּת כֹּהֲנִים (*De Priesterzegen*).

Toen tempel en offerdienst nog bestonden, moesten de priesters dagelijks na het brengen van het morgenoffer zich naar de daarvoor bestemde verhooging (דֹּבֶק) begeven, om van daar met hoog opgeheven handen volgens het voorschrift van Num. 6, 22—27 het volk in naam van God te zegenen. Thans geschiedt deze plechtigheid, gelijk wij reeds vroeger zagen (II, 9), in de meeste gemeenten alleen op feestdagen bij enkele bidstonden, terwijl bij alle overige morgen- en מוֹסֵף bidstonden, evenals bij die van den namiddag op algemeene vastendagen en bij het slotgebed op יֶהֱ"ב, in plaats daarvan het gebed אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵנוּ door den voorlezer uitgesproken wordt.

De plechtigheid van den priesterzegen vormt thans de eerbiedwaardigste herinnering en het indrukwekkendste overblijfsel van den vroegeren tempeldienst. Ieder persoon dus van priesterlijke atkomst (כֹּהֵן), die ter synagoge aanwezig is, wanneer de voorlezer

tot de zegening oproept, is ten strengste verplicht, aan die roepstem gehoor te geven. Wie dit zonder wettige reden nalaat, overtreedt een duidelijk voorschrift uit onze Thora en handelt oneerbiedig tegenover de indrukwekkende herinnering aan Israëls heiligen tempeldienst. Om *wettige* redenen verhinderd zijnde, behoort de כֹּהֵן althans te zorgen, dat hij, alvorens de voorlezer tot de zegening oproept, de synagoge verlaten heeft.

De priesters begeven zich bij het begin van רִצָּה naar de plaats voor de Heilige Arke, waar de zegening zal plaats hebben, nadat zij zich vooraf van lederen schoeisel ontdaan hebben en hun door de Leviëten (לֵוִיִּם) de handen gewasschen zijn.

Zij plaatsen zich aldaar met hun aangezicht naar de Arke gekeerd tot vóór het begin der lofzegging, die aan de zegening vooraf gaat. Alsdan wenden zij hun aangezicht naar de gemeente, verheffen hunne handen onder het תְּלִירָה ter hoogte der schouders en richten hunne vingers op de bepaalde, voorgescreven wijze.

De voorlezer zegt ieder woord van den zegen vooraf en dan spreken de priesters het uit.

Na het einde van ieder der *drie* verzen van den zegen antwoordt de gemeente אָמֵן.

Waar slechts één priester de zegening verricht, wor t hij daartoe niet door den voorlezer met het woord כֹּהֲנִים opgeroepen.

Is de voorlezer zelf een **בִּיהַן**, dan neemt hij aan de plechtigheid volstrekt geen deel, maar blijft rustig en zwijgend staan, terwijl een ander den **בְּרָכָה** voorgaat. Is hij echter de eenige aanwezige **בִּיהַן**, dan moet hij de zegening verrichten.

De zegen moet door de priesters in plechtige aandacht uitgesproken en door de gemeente op dezelfde wijze aangehoord worden. Ieder woord, wenk of blik, waardoor de aandacht kan gestoord worden, moet men daarbij streng vermijden.

De gevallen, waarin de priester niet tot de zegening wordt toegelaten, als: ten gevolge van enkele zware zonden, wegens zekere lichaamsgebreken, wegens het aangaan van, of het ontsproten zijn uit een voor eenen priester ongeoorloofd huwelijk of wegens rouw om overleden verwanten, moeten steeds vooraf aan het oordeel van bevoegden onderworpen worden.

De priesterzegen mag volstrekt niet beschouwd worden als eene handeling, waardoor de priesters zelf eenigen invloed op de lotgevallen der gemeenteleden kunnen oefenen. Deze opvatting ware geheel in strijd met de begrippen van ons geloof. God alleen is het, die den zegen schenkt, en dien zegen wenschen de priesters de gemeente toe. Dit ligt duidelijk in de woorden van den zegen opgesloten, en is klaarblijkelijk ook de zin van Num. 6, 27, **וְשָׁמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי אֲבָרְכֶם**.

Over de *voorlezing uit de Thora* (קריאת התורה) in het algemeen is hierboven reeds gesproken. Over die op Sabbath en feestdagen enz. zie het *Aanhangsel* van dit werk.

Bij de voorlezing uit de Thora sluit zich bij den ochtenddienst op Sabbath- en feestdagen en op 9 Ab, alsook bij den namiddagdienst op alle algemeene vastendagen de הפטרה aan, d. w. z. de voordracht van een stuk uit de profeten, naar zijnen inhoud met dien van de Sabbath-afdeeling of met de beteekenis van den dag overeenkomende.

De voordracht van de הפטרה wordt met bepaalde hofzeggingen ingeleid en besloten (ברכות ההפטרה).

Aan hem, die de הפטרה voordraagt (מפטיר), wordt vooraf een stuk uit de Thora voorgelezen, en wel: op Sabbath-morgen de herhaling van de laatste verzen der afdeeling, nadat het verplichte aantal van minstens *zeven* personen voor de Thora verschenen was; op feestdagen en bijzondere Sabbath-dagen de buitengewone afdeeling, die uit de 2de of 3de Wetsrol wordt gelezen; terwijl op algemeene vastendagen des namiddags en op 9 Ab ook bij den ochtenddienst de מפטיר eenvoudig als derde of laatste der voor de Thora geroepenen optreedt en hem dus het laatste gedeelte der voor die dagen bestemde afdeeling wordt voorgelezen.

Ook de *vijf rollen* (חמש מגילות) worden op verschillende bijzondere dagen gelezen, en wel: op פסח

(den laatsten dag of שַׁבַּת חוֹהֵם) vóór קְרִיאַת הַתּוֹרָה; שִׁיר הַשִּׁירִים; op שַׁבְּעוֹת (den tweeden dag) vóór שַׁבַּת חוֹהֵם סְפּוֹת of שְׁמִינִי עֲצֵרָה; op רֵוֹת: קִהָּת; op שְׁמִנָּה, 's avonds na פּוּרִים; קִהָּלָה; op קִהָּת: 's morgens na עֲשׂוּרָה; op אֶסְתֵּר: קִהָּת; אֶסְתֵּר; בְּאָב het *Klaaglied* יִיכָה (in de meeste gemeenten alléén 's avonds na שׁ"ע).

Over de מְגִלַּת אֶסְתֵּר en het lezen er van hebben wij vroeger uitvoeriger gesproken.

Er zijn sommige Sabbath-dagen in het jaar, die eenigermate als *bijzondere Sabbath-dagen* beschouwd en waarop buitengewone gebeden of dichtstukken uitgesproken worden. De meeste daarvan ontleenen hunnen naam aan de bijzondere Thora-afdeeling of Haftara, die op die dagen gelezen wordt. Zij zijn:

1. שְׁמִינִי, de eerste Sabbath na בְּרֵאשִׁית, עֲצֵרָה, waarop de Thora-lezing weder met de eerste afdeeling, בְּרֵאשִׁית, begint.

2. De vier Sabbath-dagen vóór en na פּוּרִים, naar de bijzondere Thora-afdeelingen (אַרְבַּע פְּרָשִׁיּוֹת), die daarop gelezen worden, genaamd:

a. שַׁבַּת שְׁקָלִים, Sabbath vóór of op 1 Adar of 1 Adar II, waarop de afdeeling der שְׁקָלִים (Ex. 30, 11–16) gelezen wordt, ter herinnering aan de oproeping tot het inleveren der bijdragen voor den tempel- en offerdienst, die voorheen in dezen tijd van het jaar geschiedde. (Van daar stamt ook het

offeren van מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל vóór of op Poerim, door ieder mannelijk persoon boven de 20 jaren oud.)

b. שַׁבַּת זְכוֹר, Sabbath vóór Poerim, waarop de afdeeling omtrent het gebod van Amalek's eeuwige verdelging, זְכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלֶק Deut. 26, 16–19) gelezen wordt.

c. שַׁבַּת פָּרָה, eerste of tweede Sabbath na Poerim; lezing van de afdeeling omtrent de reiniging met de asch van de ontzondigingskoe זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה (Num. 19), welk voorschrift voorheen in dezen tijd van het jaar in verband met het brengen der Pesach-offers meer dan anders in toepassing kwam.

d. שַׁבַּת הַחֹדֶשׁ, Sabbath vóór of op 1 Niesan; lezing der afdeeling הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם (Ex. 12, 1–20), waarin Israël op het Pesach-offer en het Pesachfeest wordt voorbereid. (De voorbereidings-Sabbath onmiddellijk aan Pesach voorafgaande, heet שַׁבַּת הַגָּדוֹל).

3. De drie Sabbath-dagen in de drie treurweken tusschen י"ז בְּתַמּוּז en ט' בָּאָב (הִלְתָּא רַפְרַעְנוּתָא), naar de bijzondere boetprofetieën van Jeremia en Jesaja, die daarop als Haftara's gelezen worden, ook genaamd: ש' חֲזוֹן en ש' שְׁמָעוּ, שַׁבַּת דְּבָרֵי.

4. De Sabbath na ת"ב, waarop Jesaja's troostrede נַחֲמוּ als Haftara gelezen wordt: שַׁבַּת נַחֲמוּ. (In het algemeen worden gedurende de zeven weken na ת"ב (שְׁבַעַת דְּנַחֲמָתָא) even zoovele troostredenen van Jesaja als Haftara's gelezen.)

5. שַׁבַּת שׁוּבָה, Sabbath na רֵאשׁ הַשָּׁנָה, dus in

de bekeeringsdagen, zoo genoemd naar den aanhef der Haftara **שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל** (Hosea 14).

II. *Het Moesaf-gebed* (הַתְּפִלָּה מוֹסֵף).

Het *Moesaf-gebed* (I, 18 en II, 7) bestaat hoofdzakelijk uit een **הַתְּפִלָּה שְׁבַע**, d. w. z. een gebed, waarvan dezelfde lofzeggingen als bij het ochtendgebed het begin en het slot vormen, terwijl in het midden ééne lofzegging wordt uitgesproken. Daarin worden de vroegere feestoffers in het algemeen en dat van iederen bepaalden Sabbath, feestdag of nieuwemaansfeest in het bijzonder uit de afdeeling **פִּינְחָס** herdacht, om het verlies van tempel en offerdienst geklaagd en om het herstel daarvan gebeden.

Een bijzondere uitbreiding ondergaat dit gebed op **ראש השנה**. Alsdan immers worden in plaats van de ééne middelste lofzegging *drie* ingevoegd, naar hunne beteekenis en strekking genaamd: **מְלִכִּיּוֹת**, **שׁוֹפְרוֹת** en **זְכוֹנוֹת**. De eerste spreekt namelijk van Gods almachtige *regeering* des heelals, de tweede van de *herinnering* aan alle schepselen in het algemeen en aan Israël in het bijzonder, die bij het Opperwezen ten allen tijde bestaat, de derde van het *bazuingeschal*, bovenal van dat der wetgevingen der toekomstige verlossing. Het zijn dus de heilige, verheven denkbelden, waarvan de Nieuwejaarsdag en de **שׁוֹפָר** ons spreken, die in deze lofzeggingen

vervat zijn. Ieder dezer drie lofzeggingen is aldus samengesteld: 1. Eene inleidende hulde aan het Opperwezen (אֱתָהּ נְגִילָהּ en אֱתָהּ זֹכֵר, עֲלֵינוּ); 2. tien Bijbelverzen, waarvan 3 uit de Thora, 3 uit de profeten, 3 uit de overige heilige geschriften en nog één uit de Thora; 3. een slotgebed (מְלוּךְ), (הִתְקַע בְּשׁוֹפָר en זְכַרְנוּ), die bij de eerste afdeling (מִלְבִּיּוֹת) met de gewone slotbede van het feestgebed (מִקְרָשׁ יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזְּכוֹרִין) samenvalt.

Daar de inhoud van de bede **יְעֲלֶה יְיָ** reeds in het geheele **מוֹכֵךְ**-gebed opgesloten ligt, zoo wordt deze in dit gebed steeds weggelaten.

III. *Wijzigingen in het Middaggebed* (מנחה).

Na אֲשֶׁרִי wordt bij het middaggebed op Sabbath en feestdagen ook וְכָא לְצִיּוֹן uitgesproken.

Onmiddellijk vóór ק"ה draagt men op Sabbath-middag bovendien het vers וְאֲנִי תְּפִלָּתי (Ps. 69, 14) voor.

Het hoofdgebed bestaat op Sabbathmiddag, evenals des morgens, uit *zeven* lofzeggingen (הַפְּלֵל שִׁבְעַ), waarvan de middelste, de Sabbath-lofzegging (אַתָּה) met מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת sluit. Op Feestdagen en Hoogtijden is het geheel gelijkkluidend aan het ochtendgebed dier dagen. Op חול המועד en ר"ח invoeging van יְעֲלֶה וְיָבֵא, op חַנוּכָּה en פּוּרִים van עֲשֹׂרַת יְמֵי תְשׁוּבָה, in de תְּשׁוּבָה, על הַנַּפְסִים, de bij het ochtendgebed genoemde wijzigingen. Op algemeene

vastendagen **עָנְנוּ** door de gemeente in de lofzegging **שָׁמַע קוֹלֵנוּ** en door den voorlezer als afzonderlijke lofzegging **וּפָאֵנוּ**. Op 9 Ab het gebed om Tsions vertroosting, **נִחַם**, in de lofzegging **וְלִירוּשָׁלַיִם**. Voorts op algemeene vastendagen door den voorlezer het gebed **אֵל** in plaats van **בְּרַבְת כְּהָנִים**.

Op het hoofdgebed volgen op Sabbathmiddag in plaats van **תַּחֲנוּן** de verzen **צִדְקָתְךָ** enz. Op zulke dagen, waarop indien zij werkdagen zijn geen **תַּחֲנוּן** gezegd wordt, vervallen dus ook deze.

In de **עֵשְׂרֵת יְמֵי הַשׁוּבָה**, (behalve op Sabbath, Vrijdag, **עֶרֶב יו"ה** en **יו"ה**) volgt hier het gebed **אֲבִינוּ מִלְכֵנוּ**.

Het is algemeen gebruikelijk, bij den namiddagdienst op Sabbath gedurende den winter de Psalmen 104 en 120-134 (**בִּרְכֵי נַפְשִׁי, שִׁיר הַמַּעֲלֹת**) en gedurende den zomer één of twee hoofdstukken der **פְּרָקֵי אֲבוֹת** te lezen.

IV. *Wijzigingen in het Avondgebed* (**עֶרְבִית**).

Het avondgebed onderscheidt zich op Sabbath, Feestdagen en Hoogtijden van dat der werkdagen hoofdzakelijk door de vervanging van **ש"ע** door een **הַתְפִּלָּת שֶׁנַּע**, voor Feestdagen en Hoogtijden gelijk aan dat van hun ochtend- en middagebed en voor Sabbath met **אֶתְהָה קִרְשָׁתָּה** als Sabbath-lofzegging. Bovendien ondergaat het nog de volgende wijzigingen of uitbreidingen :

De verzen **וְהוּא רַחוּם**, **בָּרְכֵנוּ** vóór worden op die dagen weggelaten, omdat smee kingen, als daarin vervat, op Sabbath- en Feestdagen niet worden verricht.

Het slot van het gebed **הַשְׂכִּיבֵנוּ** luidt op die dagen: **וּפְרוּם עָלֵינוּ** enz., omdat op Sabbath en Feestdagen de hoogste goddelijke zegen bestaat in de beschutting van vrede, kalme en rust (**סָבַת**) **שָׁלוֹם**, die zich dan over onze woonsteden en familiën uitspreidt.

Onmiddellijk daarbij (met weglating van **בְּרוּךְ ה'**) sluit zich dan de voordracht van één of meer bijbelverzen aan, waarin de hoofdbeteekenis van den dag uitgedrukt is, als: op Sabbath **וְשִׁמְרוּ**, op de Vreugdefeesten **וַיִּדְבֵּר מֹשֶׁה**, op het Nieuwejaarsfeest **תִּקְעוּ**, op den Verzoendag **כִּי בַיּוֹם הַזֶּה**.

Op Sabbath- en Feestdagen (behalve de beide eerste avonden van Pesach) wordt in de synagoge vóór **עָלֵינוּ** de plechtigheid van **קְרִישׁ** verricht tot openlijke heiliging der gewijde dagen, tevens ten behoeve van hen, die te huis niet in de gelegenheid zijn, om **קְרִישׁ** te hooren. Daarbij wordt ook op **שְׁחִיטָתֵינוּ** **רֹאשׁ הַשָּׁנָה** en **סְבֹת** **שְׁבָעוֹת** uitgesproken.

De Vrijdag-avonddienst bevat voorts:

קִבְלַת שַׁבָּת, Psalmen en het schoone Sabbathlied **לְכָה דוּרֵי** tot begroeting van den heiligen Sabbathdag bij zijne intrede;

na שׁע herhaling van וְיִכְלּוּ en verkorte herhaling van מִגֵּן אֲבוֹתָ (הַפִּלַּת שִׁבְעַת) bevat alle gedachten van dit gebed in verkorten vorm en wordt daarom ook genoemd מֵעֵין שִׁבְעַת „naar den inhoud der zeven lofzeggingen”);

בְּמַה מְדַלֵּקִין (Tractaat שַׁבָּת, Perek II) over de Sabbath-lichten, sluitende met de stichtelijke afdeeling (בְּרִכּוֹת) אָמַר ר' אֶלְעָזָר (einde van het Talmudtractaat).

Op Zaterdagavond (מוֹצָאֵי שַׁבָּת): vóór het gebed de psalmen 144 en 67 tot uitgeleide van den Sabbath; in שׁע invoeging van אֶתְּהָ חֲנֻנָּתְנוּ ter vermelding van de onderscheiding tusschen gewijde en ongewijde dagen (וְאֶתְּהָ קָרוֹשׁ וְיֵהִי נָעַם: שׁע na; וְהִבְדֵּלָה); (behalve wanneer op een der aanstaande werkdagen. וְיֵהִי לָךְ invalt) en וְיֵהִי לָךְ, bijbelverzen, sprekende van den goddelijken zegen, bijstand en bescherming, om met deze bemoedigende gedachten de nieuwe week in te treden; waarna וְהִבְדֵּלָה en Psalm 128 (aansporing tot vlijt en redelijken arbeid בִּי תֹאכַל יִגִּיעַ כְּפִידָךְ (אֲשֶׁרְךָ וְטוֹב לָךְ).

Bij den avonddienst na het einde van Feestdagen (מוֹצָאֵי יוֹם) alleen וְאֶתְּהָ חֲנֻנָּתְנוּ en וְהִבְדֵּלָה (evenals te huis, zonder gebruik van specerijen en licht).

Op עֲלֵינוּ וְאֶתְּהָ קָרוֹשׁ: תְּשַׁעֲבָה בָּאֵב פּוּרִים. Over מְגִלַּת אֶסְתֵּר en מְגִלַּת אֵיכָה op die avonden is reeds gesproken.

Over זִכְרֵנוּ עַל הַנְּסִים, יַעֲלֶה וְיָבֵא enz. zie bij het Ochtend- en Middaggebed.

B. BIJZONDERE GEBEDEN EN DICHTSTUKKEN VOOR BUITENGEWONE DAGEN (פְּיוּטִים).

Onze oorspronkelijke, oude gebeden (תְּפִלּוֹת) zijn eenvoudig van vorm en bevattelijk van inhoud. Zeer dikwijls zijn zij geheel uit Bijbelverzen samengesteld; en ook daar, waar dit niet het geval is, spreken zij in Bijbelschen stijl en uitdrukkingen. Wie geen vreemdeling is in den Bijbel, kan ook onze gebeden begrijpen, die, evenals deze schoon en indrukwekkend, maar daarom niet minder eenvoudig en natuurlijk zijn.

Van minder eenvoudigen aard zijn de bijzondere gebeden en dichtstukken, in lateren tijd voor de buitengewone dagen van het jaar vervaardigd, die den algemeenen naam van פְּיוּטִים dragen en naar hunnen verschillenden aard en bestemming verdeeld worden in: *Feestdichtstukken* (פְּיוּטִים), *Smeek- en Boetgebeden* (סְלִיחוֹת) en *Treurzangen voor 9 Ab* (קִינּוֹת) (II, 8, 15, 23 en 30). Deze zijn in taal, vorm en inhoud zeer van de oude, Bijbelsche stukken onderscheiden. Hunne taal is het latere of *nieuw-Hebreeuwsch*, met vele vroeger ongekennde woorden, vormen en verbindingen, ook zeer dikwijls met de vrijheid, den dichters eigen, op kunstmatige wijze omgewerkt. Bovendien zijn het *gedichten* in den lateren zin van het woord, d. w. z. met aanwending van velerlei kunstvormen, als: *rijm*, *versmaat*, *alphabetische volgorde* (hetzij in de gewone orde, אָב, of in de omgekeerde, תֵּשֶׁבַע, of op nog andere

wijze, **א"ת, ב"ש** enz.), bepaalde woorden, bovenal den *naam* des vervaardigers, als *beginletters* der verzen en versleden, kunstmatige invlechting van bepaalde Bijbelverzen enz. Geen wonder dus, dat deze dichtstukken reeds om hunne taal en vorm gewoonlijk vrij wat moeilijker te vatten zijn dan de oude, oorspronkelijke gebeden. Evenzoo is dit het geval met hunnen rijken, veelzijdigen inhoud. Alle begrippen, herinneringen en gedachten, die onze voorouders dagelijks vervulden, maar vooral op bijzondere dagen hun voor den geest kwamen, hun geloof, hunne vereering, hun bidden, hun vreezen, hun zuchten, hun danken, hun juichen, hun hopen, hunne studie, ja waarlijk, dit *alles* is met diep gevoel en aangrijpende kracht in deze dichtstukken uitgedrukt. Het beteekent dus veel, deze goed en ten volle te begrijpen. Maar wie zal niet wenschen, hen te *leeren* begrijpen, wanneer hij weet, dat hij, daarin verdiept, eerst recht begint te leven in die wereld van schoone, edele, aandoenlijke en echt godvruchtige Joodsche denkbeelden en herinneringen, waarmêe ons geneel leven en gedrag als Israëlieten eerst zijne werkelijke kracht en beteekenis verkrijgt?

Inderdaad, wie op feest-, boete- en treurdagen zich geheel wil vervullen van de indrukwekkende gedachten dier heilige, gewichtige tijden, hij neme met verstand en gevoel aan de voordracht der **פיוטים** deel!

1. De *dertien geloofspunten* (I, 1—3) belijden wij in יְגִדְלִי, een verheven gedicht, in de plechtigste oogenblikken onzes levens, in 't bijzonder aan het slot van Sabbath- en Feestbidstonden en aan het sterfbed van een geloofsgenoot.

2. *Hulde aan God, onzen Vader, Koning en Beschermmer* is de groote gedachte, die in tal van gebeden, dichtstukken en liederen tot uitdrukking komt. Zoo bijv.:

in het schoone, zoetvloeiende lied יִדְרוֹן עוֹלָם, waarmede wij 's avonds bij het ter ruste gaan en des morgens bij het ontwaken lichaam en geest Gode toevertrouwen;

in het even liefstallige als beteekenisvolle Chal-deeuwsche gedicht יְהִי רַבּוֹן עָלֵינוּ, dat gewoonlijk bij Sabbath- of Feestmaaltijden voorgedragen wordt;

in het naar den inhoud van בְּרִכַּת הַמּוֹזֵן bewerkte tafellied צוּר מְשָׁלוֹ אֶכְלֵנוּ;

in het חֲנוּכָּה- lied מַעֲזוֹ צוּר, dat de wonderbare verlossing onzer voorouders op verschillende gevaarvolle tijdstippen bezingt;

in tal van verheven, plechtige dichtstukken uit de gebeden der Hoogtijden (יָמֵים הַנּוֹרָאִים), als: op מֶלֶךְ — מוֹסֵף en קְרוֹיָשָׁה (*) en יוֹצֵר in רַה אֱלֹהֵינוּ — שְׁחֲרִית in רַה ב' — op הָאוֹחֵז en עֲלֵינוּ

(*) De namen יוֹצֵר, אֶפְסֵן, מְאֹרֶה, אֶהְבֶּה, זֵלַת en גְּאוּלָּה dragen de פִּיּוּטִים in de שְׁחֲרִית naar de plaats, waar zij ingelascht worden.

מוסף - en in מלך עליון en אתן לפעלי צדק יהוד -
 מורה - שחרית in :יום הכפורים - ; האוחז -
 אמרו, אדר יקר אלי, והתהלך לדוד חטאים (naar
 האוחז, אשר אימתך - מוסף in - סליחות tot de
 הנשמה; ובכן תן פחדך; enz tot כל הנשמה

in het schoone Chaldeeusche lied **הקדמות**,
 waarin op **שבעות** bij het begin van de Thoralezing
 gezongen wordt van Gods grootheid, de hulde, Hem
 in de hemelen en op de aarde gebracht en Israëls
 geloof en verwachtingen;

in de lofliederen, **שירי היהוד** genaamd, en
 bestemd, om bij den ochtenddienst van de verschillende
 dagen der week voorgedragen te worden, en het
Eerelied (**שיר הכבוד**) voor Sabbath- en Feestdagen
אנעים ומירות.

3. *Gods grootheid bezingen ook de Hemelsche wezens, die wij Engelen (מלאכים) noemen.* Deze gedachte - wij zagen het reeds - ligt ten grondslag aan dat deel van de **שְׁל שְׁחַר**, dat **אֹפִי** heet. En dezelve vormt ook den inhoud van eenige dichtstukken, die zich hierbij aansluiten, als: voor **לְבַעַל**: **שֶׁבַת בְּרֵאשִׁית**; **לֵךְ אֱלִים**: **שֶׁבַת ר"ה**; **וְעֵתָה בָּנִים**: **שָׁבָעוֹת יוֹם א'**; **וְהַתְּפִאָרָה**; voor **אֲרָחוֹת אֲרָאִלִּים**: **שָׁבָעוֹת יוֹם ב'** en voorts aan eenige gedichten voor den Verzoendag, als: voor **שַׁחֲרִית י"ה**: **מוֹסֵף י"ה**: **זֶה אֵל זֶה שְׂאֵלִים**, **הַאֲדָרַת וְהַאֲמוֹנָה**:

מִיכָאֵל : מִנְחָה יִהְיֶה לְךָ אֵל זֶה שְׁאֵלִים
מִיָּמִין מֵהֵלֶל.

4. Hoe de hoogere en aardsche wezens *te zamen* Gods lof verkondigen, daarvan zingen nog eenige bijzondere dichtstukken voor de יְהוָה, als: voor שְׁחִירֵי אֶרֶץ, אֶפְרַיִם : שְׁחִירֵי רָהָב, אֲשֶׁר : שְׁחִירֵי יִהְיֶה, כָּל שְׁנֵאֵנִי שָׁחַק : רָהָב בְּ, אֲשֶׁר יִמְתָּךְ : מִסֹּף יִהְיֶה, אֵלֵי שָׁחַק, אֲוִמָּן, אֲמִיצֵי שְׁחָקִים.

5. Eene bijzondere verhouding echter, een band van *wederkeerige genegenheid en liefde* bestaat tusschen God en Israël. Op vele plaatsen in den Bijbel wordt dit verbond zinnebeeldig voorgesteld als een *rechtverbintenis* tusschen het Opperwezen en Zijne geliefde (Israël), die Hij eenmaal aan zich verbond (יָצִאתָ מִצְרַיִם), haar huwde (מִתֵּן הַתּוֹרָה), eindelijk echter na geruimen tijd van zich verwijderde (חָרַבְתָּ, גָּלוּת). Nog steeds zien beiden uit naar den gelukkigen dag der hereeniging, die eenmaal zal aanbreken (קְבוּץ גָּלוּת, מְשִׁיחַ). Vooral het *Hoogelied* (שִׁיר הַשִּׁירִים) is volgens de zinnebeeldige opvatting onzer geleerden geheel van die denkbeelden vervuld en vormt dus „*het lied van de wederkeerige liefde tusschen God en Israël*.” Zoo wordt dus dit Hoogelied op פֶּסַח, het feest der verbintenis (יָצִאתָ מִצְרַיִם), gelezen en vormen weder de meeste dichtstukken, die op שַׁבַּת חוֹהֵם פֶּסַח en op פֶּסַח א' ו' in de שַׁבַּת חוֹהֵם פֶּסַח ק' שְׁל שְׁחָר ingelascht worden, eene vrije

en kunstige omwerking van שִׁיר הַשִּׁירִים. Bijzonder uitmuntend door schoonheid zijn de dichterlijke beden tot den geliefden Vriend om wederoprichting van het oude verbond, die op die dagen vóór נֶאֱלָל ingevoegd worden en telkens naar het slot van het Hoogelied met בָּרַח דּוֹדִי beginnen.

Bij de intrede van den Sabbath begint Israël de gewone, alledaagsche zorgen te vergeten en God (zijnen geliefden Vriend) meer nabij te komen. Van daar dus, dat ook bij de nadering van dat tijdstip door velen שִׁיר הַשִּׁירִים gelezen wordt en ook het schoone Sabbath-lied לְכָה דּוֹדִי in denzelfden geest vervaardigd is.

6. Het feit van יְצִיאַת מִצְרַיִם op zich zelf treedt overigens natuurlijk nooit meer op den voorgrond dan op Pesach. Van daar dus, dat מַעֲרֵבִית van יוֹצֵר וְשַׁחֲרִית van פֶּסַח ב' en פֶּסַח א' וְכ' לִשְׁבֶּת הַגָּדוֹל bijna geheel daaraan gewijd zijn.

7. In onmiddellijk verband daarmee staat de doortocht door de Schelfzee (קְרִיעַת יַם סוּף), die door ons op de twee laatste dagen van Pesach herdacht wordt, zoodat מַעֲרֵבִית, יוֹצֵר en שַׁחֲרִית dier dagen bijna geheel uit dichtstukken naar aanleiding van dit wonderbare feit samengesteld zijn. Telkens treffen wij daaronder meer of minder uitvoerige omwerkingen aan van het *Lied der Schelfzee* (שִׁירַת הַיָּם), hier en daar, zooals in יוֹצֵר לִשְׁבִיעִי, tevens met gebruikma-

king der verzen van den Psalm **בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם**.

8. De plechtige sluiting van het eeuwig, onvergankelijk verbond tusschen God en Israël, de godsdienstige wording van dit volk, had plaats op 6 Siwan bij de *Wetgeving op Sinai* (**מִתֵּן תּוֹרָה**). De **פְּיוּטִים** van het *Openbaringsfeest* (**שַׁבְּעוֹת**), zijn bijna alle dichterlijke ontboezemingen over dit groote feit, telkens aan de hand der *tien geboden*. Voornamelijk de schoone, verklarende omschrijving dier geboden bij de herhaling van het **שַׁחֲרִית**-gebed op de beide dagen van dit feest zijn treffend en leerrijk.

9. Ook de *lof van de Thora* in het algemeen vormt het onderwerp van verschillende, waaronder zeer uitvoerige, feestrijmen voor deze dagen aan de hand der verzen **ה' קִנְנִי רֵאשִׁית דְּרָבּוֹ** enz. in *Spreuken* 8 22 - 36, door onze wijzen zoo zinrijk aan de Thora in den mond gelegd. De geheele geschiedenis harer wording en ontwikkeling, van vele eeuwen vóór de schepping tot den grooten dag der openbaring, verhaalt de Thora naar aanleiding der genoemde verzen in **שַׁחֲרִית** van de beide dagen.

10. *Vreugde met deze Thora* vervult ons natuurlijk in de eerste plaats op den *Vreugdedag der Wet* (**שְׂמֵחַת תּוֹרָה**). Deze vindt hare uitdrukking in het gedicht **שִׁישׁוֹ וְגִילּוֹ**; evenals de groote leeraar der Thora, Mozes, op dien dag gevierd wordt in **אִשָּׁר** **בְּגִלְלֵל אֲבוֹת**, zijn verscheiden in den treurzang **אִזוּ בְּקֶשֶׁב עֲנִי** (**זוֹלַת**), terwijl de **יִצֵּר**-gedichten van

dien dag aan zijne laatste zegeningen (וַיֵּאָת הַבְּרָכָה) gewijd zijn, die immers op dien dag uit de Thora voorgelezen worden.

11. Éénmaal worden door ons *alle* 613 *ge- en verboden onzer Heilige Leer* achtereenvolgens opgesomd, en wel in de zoogenaamde מִצְוֹתֵינוּ van "מִוֶּסֶף לִשְׁבֻעוֹת א" beginnende הַנִּחְלָת.

12. Ook *enkele voorschriften* over bepaalde geboden en andere bestanddeelen van onze wet of overlevering vinden op deze wijze eene min of meer dichterlijke of berijmde beschrijving, als :

de Pesach-voorschriften in שְׁחִירֵית לִשְׁבַּת הַגְּדוֹל (אֲדִיר דָּר מְתוּחִים);

de סְכוּת-בepalingen in שְׁחִירֵית van 'א' סְכוּת א';

de סְכוּת-בepalingen in מְעִרְבִית van 'ב' סְכוּת ב';

de kalender-bepalingen in 'א' יוֹצֵר לַהֲפִסְקָה א';

de Joodsche maten, gewichten enz. in סִילוֹק (*) (אִו רֵאִיתָ) לִשְׁבַּת שְׁקָלִים.

13. Naar de voorschriften onzer Thora zoude Israël Zijnen God dienen in het heilige, uitverkoren land, door hem reeds aan hunne voorouders toegesworen. Groot was Israëls roem en luister, zoolang Zijn *heiligdom* in hun midden troonde. Vol trots en vereering spreken de feestdichters in levendige kleuren van den *gewijden dienst*, die voorheen binnen de muren van Israëls stad en tempel aanschouwd

(*) Slotgedicht, evenals פְּתִיחָה Openingsgedicht.

werd. Vooral op de bijzondere dagen van het jaar vindt Israël aanleiding tot deze verheffende, indien ook tevens weemoedige herinneringen. Zoo bijv. tot die van

den dagelijkschen dienst (עֲבוֹדַת הַתָּמִיד) in סליחות (יה' שְׁמַרְיָ ליום ה' שִׁבְעֵינָה ר"ה וי"ה);

het מערבית לליל א' של פסח in קֶרְבֵּן פֶּסַח (אֵלֶּה אֲזִכָּרָה);

het plechtig afsnijden en brengen van den Omer מערבית לליל ב' של פסח (הִקְרַבְתָּ הָעֹמֶר) (אור יום הַנֶּגֶף);

het brengen der eerstelingen (בְּפִרְיָם) naar den tempel in מערבית לליל ב' של שבועות (אֲשֶׁרִיךְ מַעֲרִיבִית לַלַּיִל ב' שֶׁל שְׁבֻעֹת) (יִשְׂרָאֵל);

het brengen van מעֶשֶׁר שְׁנֵי of zijn losgeld naar Jeruzalem in מערבית לליל ב' של סכות (וְאֶעֱרָה);

het plechtig vreugdefeest van het waterscheppen op מערבית לשמיני (שִׁמְחַת בֵּית הַשְּׁאֵבָה) סִבּוֹת (אורות בְּאֵר הַמַּיִם) עצרת;

het brengen der sikkelen voor tempel- en offerdienst in יוצר להפסקה ב' שחרית לשבת שקלים;

de behandeling der ontzondigingskoe (פֶּרֶה אֲדוּמָה) in שבת פרה en יוצר.

De heiligste, diepst aangrijpende stonde echter doorleven wij in den middagtijd van den *Verzoendag*, als de העֲבוֹדָה סֵרֵר voorgedragen wordt. Dichterlijke beschrijvingen en ontboezemingen, oude, eerbied-

waardige en roerende zangwijzen voeren ons in de gedachte terug naar het heiligdom te Jeruzalem, wanneer daar de Hoogepriester op den grootsten aller dagen naar wet en overlevering met offerande, bloedspattingen, belijdenis en gebed, vergiffenis voor de tekortkomingen van zijn huis, stam en volk inroept. Van begin tot einde worden alle voorbereidingen tot, en bestanddeelen van dien gewichtigen dienst (עֲבוֹדַת יוֹם הַכִּפּוּרִים) door ons weder in de herinnering doorleefd. Hier en daar vertoeven wij wat langer. Daar staat de Hoogepriester bij den stier, die tot zondoffer strekt (פֶּרֶךְ הַחֲטָאת) en, terwijl zijne hand op den kop van het dier rust, legt hij belijdenis af van de zonden van zich en zijn huis en smeekt om vergiffenis. Nog eenmaal doet hij hetzelfde voor de tekortkomingen zijner stamgenooten, de priesters, en eindelijk, staande bij den bok voor Azazel (שְׂעִיר הַמִּשְׁתַּלְּחִין), insgelijks voor geheel Israël. Telkens volgen wij woordelijk zijne priesterlijke bede (וְכָךְ הָיָה אֹמֵר) en — *wij bidden met hem mede, plechtiger, inniger dan ooit*. En dan weder staat hij in het Allerheilige en verricht twee malen in de nabijheid der heilige Arke de voorgeschreven bloedspattingen, ééne boven- en zeven benedenwaarts, om dit aanstonds in het Heilige voor het voorhangsөл (פָּרֹכֶת) te herhalen. Telkens telt hij אֶחָת, אֶחָת (פָּרֹכֶת) enz. en — *wij volgen hem (וְכָךְ הָיָה מוֹנֵה) en verrichten die gewichtige telling mede*. Eenige

malen echter richten wij onzen blik naar gindsch voorhof (עֶזְרָה). Zie, daar staan ze in onafzienbare rijen, de priesters en het volk (וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם) en volgen met gespannen gemoed de verrichtingen van den Opperpriester. En telkens als bij het uitspreken der belijdenis de eerbiedwekkende naam Gods (הַשֵּׁם) (שֵׁם, geheel naar zijne schrijfwijze הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹדָה) uitgesproken, uit zijnen mond weerklinkt, dan buigt die geheele ontzagwekkende, ontelbare schare als één man de knie en valt met het aangezicht ter aarde (וְהָיוּ בָרָעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וְנוֹפְלִים עַל) בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד (פְּנִיָּהּ), en uit aller mond weergalmt כְּבוֹד שֵׁם כְּבוֹד. En tot die voor God bezielde gemeente behooren ook wij thans; want, in de gedachte zijn wij bij hen en hooren mede en sidderen van ontzag *en knielen voor dienzelfden God en zeggen met hen* שֵׁם כְּבוֹד — *wij, na tal van eeuwen, na zooveel lijden en dulden, na zoo bitter zwerven en dolen, — wij, volk zonder land, priesters zonder tempel . . . o, Goddelijk wonder!* — En toch, het is helaas! slechts een droombeeld; want — zoo zeggen wij ten slotte — hoe gelukkig was het oog, dat eenmaal Israëls werkelijken luister mocht aanschouwen (וּבְעֵת (אֲשֶׁר־עֵין רָאָתָה כָּל אֱלֹהֵי). Thans echter (וּבְעֵת הַזֹּאת) — alle glans en grootheid verdwenen, thans rampen, ballingschap, druk en vernedering! Maar, het woord van God en Zijne profeten zal eenmaal waar worden, Jeruzalem en de tempel in

hun ouden luister herleven en daar het heiligdom
een bedehuis zijn voor het geheele menschdom (בֵּית הַפֶּלֶא יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים)
 Zoo eindigt de
 סֵדֶר הַתְּעוּבָה!

14. Gelukkige, troostrijke gedachte te midden van het drukkende leed der ballingschap. Israëls toekomst mag niet ondergaan, zijn naam en betekenis zich niet oplossen; immers er is een God, die ten laatste, als dood en verderf dreigt, *wonderen doet, om zijn volk te verlossen*. Het is dezelfde God, die eenen *Amolek* ten allen tijde wilde uitgeroeid zien (יוֹצֵר וּשְׁחָרִית לְשֶׁבֶת זָכוֹר), die de *Chusmoneërs* bijstond tegen de overmacht van Syrië (יוֹצֵר לְשֶׁבֶת) (סְלִיחוֹת לְהַעֲנִית אֶסְתֵּר en קְרוֹבוֹת לְפֻרִים אֲשֶׁר הָיָא). Zijne verlossende hand zal eenmaal ook Israël en Jeruzalem uit het stof der vernedering verheffen en hen tot het toppunt van luister voeren, waarvan dichters en profeten zoo heerlijk zingen (מִתִּי אָבוֹא) מְאֹרָה שְׁנֵי יָמִים – מְעֻרְבִית לִי שֶׁל פֶּסַח in מוֹכֵף לְשֶׁבֶת en זֹולַת לְשֶׁבֶת וְרֵחַ – שֶׁבֶת חֲנוּכָה (שְׁקִלִים וּשְׁבֶת הַחֹרֶשׁ).

15. De gedachte aan Tsions toekomst verlaat Israëls dichters nimmer. Maar gewoonlijk uiten zij haar slechts als vertroostend slot na tal van diepe, vertwijfelde zuchten om redding uit den nood der ballingschap.

Immers, de meesten hunner leedten in die ongelukkige tijden van vervolging, waar alles tot sombere droefenis stemde. Wat wonder, dat zij, met *Tsions val en Israëls vernedering* voor oogen, zelden voor blijde gedachten toegankelijk waren.

16. Vooral op die treurige dagen en tijdstippen van het jaar, die van Israëls grootste onheilen getuigen waren geweest, hoort men hen bitter klagen en tot God schreien om genade en ontferming. Een onafzienbaren tranenvloed vormen de *treurzangen* (קִינוּרִים) van 9 Ab met hunne hartverscheurende weeklachten om Israëls rampen van voorheen en thans זְכוֹר הָיְתָה אִמְרָתִי, אֵיךְ הִנַּחְמוּנִי, אִם הִאֲכַלְנָה (אָמַרְתָּ, אֵשׁ תִּזְכֹּר, אֵיכָה הָיְתָה, אִמּוֹנִים שָׁרְרוּ) enz.), met hunne aangrijpende herinneringen aan *schijnbaar vergeten goddelijke beloften* of aan *vervlogen grootheid* אַתָּה אִמְרָתָּ, אֵשׁ תִּזְכֹּר, אֵיכָה הָיְתָה, אִמּוֹנִים שָׁרְרוּ (אָמַרְתָּ, אֵשׁ תִּזְכֹּר, אֵיכָה הָיְתָה, אִמּוֹנִים שָׁרְרוּ) enz.), met hunne *wanhoopskreten*: אֵיכָה הָיְתָה לָנוּ, וְאֵיךְ אָנַחְנוּ, וְלִבִּי הִמְרִמָּר, אֵיכָה לִי, זְכוֹר ה' מָה הָיָה לָנוּ, אֵיךְ לִי כִּי שָׁדַד אֶהְיֶה, אֵיכָה לִי, met hunne aandoenlijke verhalen of beelden, als *de sterrebeelden bij Tsions val treurende*, אֵיכָה בְּחַטָּאֵינוּ, *de 24 afdeelingen der priesterwachten* (כ"ד מִשְׁמֵרוֹת der priesterwachten, אֵיכָה יָשְׁבָה, *van hunne plaatsen gerukt*, אֵיכָה יָשְׁבָה, *Jeremia en de schoone*, אֵיכָה יָשְׁבָה, *Jeremia*, אֵיכָה יָשְׁבָה, *Jeremia*, אֵיכָה יָשְׁבָה, *Ahala en*, אֵיכָה יָשְׁבָה, *Ahaliba* (Israel en Juda of Samaria en Jeruzalem,

naar Ezech. 23, 4), שִׁמְרוֹן קוֹל הַתֵּן, en *de zoon en doch'er van R. Ismaël*, וְאַתְּ נָיִי חֲטָאתִי. — *De rampen van 1096 of תַּתְנִי* (zie II, 22) zijn mede het onderwerp van bittere klaagtonen מִי יֵתֵן רֹאשִׁי, מִי יִבְכֶּינִי en וְאַתְּאוֹנִין. — Het slot der קִינִית vormen de *Tsiongedichten of Tsioniden*, waarin tal van dichters waaronder de meest beroemde, zich verdiepen in uitvoerige, wegsleepende schilderingen van *Tsions* vroegeren luister, zijn vreeselijken val en ten slotte van zijne toekomstige herleving. In alle wordt *Tsion* aanhoudend in den 2den persoon toegesproken, terwijl zij bijna alle in dezelfde bepaalde versmaat vervaardigd zijn. Geheel in denzelfden geest en vorm is de *klaagrede aan de verbrande Thora*, שְׂאֵלִי שְׂרוּפָה בְּאֵשׁ, samengesteld.

17. Ook de dichtstukken voor de overige treur-tijden, als de בְּטַבְתָּ וַיֵּץ בַּתְמוֹז, סְלִיחוֹת לְצִוּם גְּדִלִי, " בְּטַבְתָּ וַיֵּץ בַּתְמוֹז, de זולת voor de Sabbathdagen van den *Omer-tijd* en de *drie treurweken*, alsmede זולת, אַהֲבָה, en זולת, אַהֲבָה, van de Sabbathdagen, aan שְׁבָעוֹת, en אַהֲבָה, ט' בַּאֲבָב, voorafgaande, vereenigen de herinnering aan vroegere onheilen met de gedachte aan de latere of nog tegenwoordige. Slechts de meeste סְלִיחוֹת לְצִוּם גְּדִלִי, en enkele van בְּטַבְתָּ וַיֵּץ בַּתְמוֹז, behandelen meer bijzonder de feiten dier dagen.

18. In het algemeen bepalen zich de talrijke *smeek- en boetgeden* (סְלִיחוֹת) voor Hoogtijden, bekeerings- en vastendagen volstrekt niet tot alge-

meene smeekingen om genade en kwijtschelding. Het is een rijkdom van innig vrome, Godgewijde en aandoenlijke overwegingen, die uit deze gebeden spreekt. De gedachte, die bij alle smeek- en boetgebeden op den voorgrond staat, is natuurlijk die, dat door ons gezondigd en tegen den wil van onzen Schepper gehandeld is (יֵאָכֵל אֲנִיחֵנו הַמֵּאֲנוּ). Deze vormt den grondtoon van alle belijdenissen (וְדוֹיִם), die wij op de verschillende boetedagen uitspreken en waarvan (behalve die van den Verzoendag, zie hierboven) de bekende alfabetische belijdenis אֲשָׁמְנוּ אֱלֹהֵינוּ וְאֵלֵהֶיךָ met de daarbij behorende inleidingen אֲשָׁמְנוּ מְכַל עֵם, אֲבוֹתֵינוּ en לְעַנְיֵנוּ de voornaamste is.

19. Deze gedachte weegt des te zwaarder bij het bewustzijn, dat de Almachtige, in Wiens hand onze lotgevallen zijn, de Rechter is, Wiens alziend oog onze handelingen gadeslaat, opdat Hij daarover naar recht en waarheid oordeele. Vooral op den יוֹם הַדִּין verheft zich dit bewustzijn in al zijne kracht en gewicht in ons binnenste en vindt zijne uitdrukking in het roerende, wegslepemde וְנִתְּנָה הַתִּקְוָה, dat met zijne krachtige, eerbiedwaardige tonen zelfs het meest gevoellooze hart in beweging brengt.

20. En wanneer dan de dichter eenen blik in de geschiedenis slaat en ziet, hoe zelfs de vroomste, beroemdste mannen om enkele tekortkomingen zoo onverbiddelijk gestraft zijn, dan gevoelt hij nog heviger, hoe zondig hoe met schuld beladen de

gewone sterveling staat tegenover Hem, bij Wien slechts volmaakte deugd in eeuwigheid zetelt. Zoo bijv. in אֲוִמִּין אֲדִירֵי כָּל חָפֶץ in מוֹסֵף לְרֹאשׁ הַשָּׁנָה א' en in שְׁבִתִּי וְרָאָה הַחַתּוּת הַשְּׁמִשׁ in שְׁחִרִית לר"ה ב'.

21. Is het besef van en gevoel van berouw over het verkeerde de eerste stap op den weg van herstellen verbetering, hoe gelukkig, dat den mensch, wanneer hij eenmaal dien weg ingeslagen heeft, het licht van barmhartigheid, ontferming en genade zoo zacht en vertroostend te gemoet straalt. Er is vooral ééne plaats in de Thora, waar ons God op indrukwekkende wijze als genadig, barmhartig en lankmoedig wordt voorgesteld. Toen Mozes, na het treurig voorval met het gouden kalf, door gebed en smeeking de goddelijke genade voor Israël verworven had, zoude op zijne nadere bede de Algoede hem met de volheid van Zijne genade bekend maken. Weder stond Mozes, met het getuigenis der genade, de twee steenen tafelen, in de hand, op Sinai, en zie! daar daalt de goddelijke verschijning in een wolk afwaarts וַיֵּרָד (וַיִּהְיֶיזַב עִמּוֹ שָׁם) nadert hem ה' בְּעֵנָן) trekt hem voorbij (וַיַּעֲבֹר ה' עַל פָּנָיו) en tegelijk roept een hoogere stem Gods naam (וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה') en Gods dertien eigenschappen der genade (שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת): אֵל רַחוּם וְחַנּוּן ה' א' enz. — Zoo had dus de Algoede zelf Israël geleerd, Hem in tijd van berouw en inkeer als God der genade te zoeken en met vermelding van deze מִדּוֹת י"ג aan te roepen. En dit geschiedt

dan ook ten allen tijde bij de voordracht der סליחות herhaaldelijk in gebeden als אֵל אֲרָךְ, אֵל מָלֵךְ יוֹשֵׁב אִפִּים en אֵל רַחֲמִיךָ הַרְבִּים, בי על רחמיך הרבים, terwijl voorts innige smeekingen om ontferming en vergiffenis, zonder bepaalde vermelding der יג מרות, een belangrijk deel van den eeredienst voor boete- en bekeeringsdagen uitmaken, als :

in de inleidende en begeleidende gebeden bij de verschillende ודוים van den Verzoendag en andere boetedagen אֶתְּהָה הַבְּדִלְתָּ וְעַל כָּלָם וּבִכְנָן יְהִי רְצוֹן מִחַל וּסְלַח הַרְשָׁעֵנוּ אֶתְּהָה נָתַן אֱלֹהֵי עַד שְׁלֹא נִצְרָתִי (מִשִּׁית צָרָקָךְ en רַחֲמֵינוּ וְאֶתְּהָה רַחוּם אֵל הַתַּעֲזֹבֵנוּ in een aantal פיוטים van den Verzoendag, als : in שחרית - אֵל בָּיִם פָּפֹר en סֶלַח - יוֹצֵר - מוֹכֵף in מִי יִתְּנָה תְּקֵף, אֵל אֲנָא אֱלֹהִים חַיִּים enz., in מִי יַעֲרֹךְ אֱלֹהֵי אֲשֶׁר אֵימָתֶךָ tot נִחְשָׁב van נעילה - נָא - נַעֲלֶה in de meeste סליחות van dien dag en in eenige van de bekeeringsdagen, alsmede in de verzen נֶאֱמַר לְפָנֶיךָ כִּי, die gewoonlijk bij het begin der סליחות gelezen worden.

22. Verreweg het grootste gedeelte echter der סליחות voor vasten- en bekeeringsdagen bestaat uit bittere klaagtonen over het leed der eindelooze ballingschap (גלות) en komt daarin aan de קינות nabij, met dit verschil, dat zich in de סליחות daaraan natuurlijk steeds de bede om vergiffenis en herstel vastknoopt. Om dit te begrijpen, behoeft

men slechts in aanmerking te nemen, dat in onzen geheelen eeredienst zelden ieder Israëliet voor zich in het bijzonder zijne gedachten en verlangens voor het Opperwezen blootlegt. Integendeel; het is steeds de geheele gemeente, die als een aaneengesloten lichaam van leden, die in wederkeerig verband tot elkander staan, voor God verschijnt, om *als zoodanig en in het meervoud* tot God te bidden. En zoo vormen ook *Israëls zonden en zijne lotgevallen* het onderwerp van ernstige overdenking op die tot ernst stemmende dagen. Tusschen het onheil, dat dit volk treft, en de verkeerdheden, waaraan het zich heeft schuldig gemaakt, heerscht immers het nauwste verband. Hoe vaak toch is het in de Thora reeds voorspeld, dat in latere dagen groote en vele rampen over Israël zouden komen, als het namelijk zijnen God zoude vergeten en verlaten hebben. Maar uit het midden der ellende zoude het ten laatste dien God weder zoeken en Hem vinden, als dat zoeken maar oprecht en in waarheid geschiedde. En nu zien de dichters om zich henen . . . Welk leed is ons voorspeld, dat ons nog niet getroffen heeft? . . . Voorzeker, Israëls schuld was en is onbetwistbaar groot! Maar — wanneer zal er een einde komen aan zijn lijden en zwerven? Wanneer zal het weder geheel als volk zijnen God en Deze Zijn volk behooren? Zoo klagen en peinzen de boetedichters in talloos vele מליחית en beroepen zich op:

de *verdiensten der voorvaderen* (זְכוֹת אֲבוֹת), die hunnen kinderen te midden van het leed tot heil en verlossing moge strekken;

de *offerande van Izak* (עֶקְרָה), vooral in die vele מְלִיחוֹת, die geheel aan dit groote feit uit Israëls verleden gewijd zijn en daarnaar עֶקְרָה genoemd worden;

de tallooze bloedige offers door Israël ten allen tijde ter verheffing van Gods naam (עַל קְרוֹשׁ הַשֵּׁם) gebracht en als toonbeeld daarvan de *tien* geleerden (עֲשָׂרָה הַרוּגֵי מַלְכוּת), die hunne 'trouw aan de Thora met de pijnlijkste martelingen en den afgrijselijksten dood geboet hebben (op אֵלֶּה יִזְכָּרוּ : עֲרֵה, op אֵלֶּיךָ : מִנַּח לֵיָּהּ, op אֵל אֱלֹהִים אֲצַעֲקָה : עֵיוֹהַב, en op אֲרוֹי הַלְבֵּנוּן : תֵּב).

In korte, maar diep aangrijpende bewoordingen vindt men deze hoofdgedachten der מְלִיחוֹת o. a. uitgedrukt in שְׁפֹט כָּל הָאָרֶץ (van פִּיזִיּוֹן), שְׁחָרִית (van פִּיזִיּוֹן), נַעֲלִילָה (עֲרֵה) en זְכוּר בְּרִית אֲבֹתָהֶם, (לֵיָּהּ) en מִנַּח לֵיָּהּ (van פִּיזִיּוֹן) ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנּוּן.

Volledigheidshalve maken wij hier nog melding van enkele groepen van dichtstukken (פְּיוּטִים), die in dit overzicht niet voorkwamen. Zij zijn:

1. *Inleidingsgedichten*. Voor den voorlezer bij het begin der חֲזֵרַת הַתּוֹפֵל op bijzondere Sabbath- en Feestdagen: מְסוּד הַכָּמִים; vóór het ter Thora roepen der מְרִשּׁוֹת: הַתָּן תּוֹרָה וּבְרָאשִׁית

inleidende beden tot het Opperwezen voor den voorlezer in het bijzonder: **וַיְהִי עִם פִּיפִיּוֹת** en **אֶתִּי לְחַנֵּךְ**; **מוֹסֵף לִרְ"ה וִיהִי** voor **אֶתִּי לְחַנֵּךְ**; **וְנִשְׁאַתִּי** voor **וְנִשְׁאַתִּי** en **שְׁחִרִית לִרְ"ה ב'** voor **שְׁחִרִית לִרְ"ה ב'**.

2. *Verzamelingsgedichten. Alle feiten van Pesach* in **וַיְהִי בַחֲצִי** (מערבית ליל ב') en **וַאֲמַרְתֶּם זִכָּה פָּכָה** (שחרית לשבת הגדול) **הַלֵּילָה**; *de tien Bijbelsche zangen* (י' שִׁירוֹת) in **וְאֶחָדָן שֶׁל פֶּסַח**; *de reeds vroeger genoemde זכרונות ושופרות* in **וְאֶחָדָן שֶׁל פֶּסַח**; *de achtste dag in zijne verschillende beteekenissen* in **וְשִׁתָּ**.

3. *Dichterlijke of berijmde gebeden, als: het gebed om de dauw* (הַתְּפִלָּה הַטָּל) in **וְאֶחָדָן שֶׁל פֶּסַח א'**; *het gebed om den regen* (הַתְּפִלָּה הַגֶּשֶׁם) in **וְאֶחָדָן שֶׁל פֶּסַח** en *de gebeden bij de סוכות-omgangen* (הַדִּשְׁעָנוֹת).

VI.

DE HUWELIJKSWETTEN.

Als door den wil des Allerhoogsten de schepping bijna voltooid was, werd door de plaatsing van den mensch op de aarde de kroon op dat wonderbare werk gezet. De aanwezigheid en invloed van den mensch zouden de schepping eerst aan haar eigenlijk doel doen beantwoorden, om namelijk dienstbaar te worden aan al wat goed en edel is en vervuld van den dienst en de vereering des oneindigen Scheppers.

Ieder mensch is bestemd, om mede te arbeiden aan dezen grooten, heiligen arbeid, de bevordering van godsvrucht en zedelijkheid hier op aarde. Maar, reeds als er nauwelijks één mensch geschapen was, sprak de Eeuwige: „Het is niet goed, dat de mensch „alleen zij, ik wil hem eenen steun maken aan zijne „zijde!” Inderdaad, de mensch alleen en op zich zelf staande, is niet geschikt, om zijne heilige taak op de aarde te volbrengen, en wel:

a. omdat hij naar lichaam, geest en gemoed eerst dan voor die taak voldoende kan berekend zijn, wanneer naast hem een ander wezen leeft, waarmede hij door wederkeerige banden van liefde, trouw en vereering verbonden is;

b. omdat in *huis* en *familie* het Gode welgevallige zich moet ontwikkelen.

Zoo vormt dus het *huwelijk*, waartoe ieder Israëliet na den gewenschten leeftijd bereikt en een behoorlijk middel van bestaan verworven te hebben, verplicht is, een *heilige* instelling, en wordt dan ook קדושין genoemd. Alle wetten en voorschriften, die omtrent het sluiten van het huwelijk en het huwelijksleven gegeven zijn, berusten op deze waarheid.

Bij het aangaan van een huwelijk is het eerste waarnaar gevraagd moet worden: *is deze verbintenis niet in strijd met de wetten, ons in de Thora voorgeschreven*, om ons te heiligen en voor de gruwelen van het zedelooze heidendom te behoeden?

Dit immers is het geval :

1. wanneer tusschen de aanstaande echtelieden *verwantschap* bestaat in die graden, die door wet en overlevering nauwkeurig zijn vastgesteld ;

2. wanneer de vrouw reeds met iemand door het huwelijk verbonden was of is (נִשְׁתָּה אִישׁ), en dit huwelijk niet door den dood van den echtgenoot of door scheiding (גֵּט) op wettige wijze is ontbonden ,

3. wanneer de vrouw vroeger van denzelfden man, die haar thans huwen wil, op wettige wijze gescheiden en intusschen weder met eenen anderen man gehuwd was (מִתְחִיר גְּרוּשָׁתוֹ מִשְׁנִשְׁתָּה) ;

4. wanneer de man of de vrouw van ouders of voorouders afstamt, die door een onwettig huwelijk verbonden waren (בְּמִזְרַם) ;

5. wanneer de vrouw eene weduwe is, wier man bij zijn dood geen kinderen naliet en er niet tegenover zijn broeder of één zijner broeders de handeling van חֲלִיצָה (zie verder) heeft plaats gehad (יִבְמָה לְזָר) ;

6. wanneer de vrouw eene weduwe (אַלְמָנָה) of gescheiden vrouw (גְּרוּשָׁה) is en niet eerst een bepaalde voorgeschreven tijd na den dood des mans of na de scheiding verlopen is.

Een כֹּהֵן mag bovendien niet huwen o. a. :

1. eene *gescheiden* vrouw (גְּרוּשָׁה) ;

2. eene vrouw, die de חֲלִיצָה tegenover haren zwager heeft moeten verrichten (חֲלִיצָה) ;

3. eene vrouw, wier vader een כהן en wier moeder eene vrouw is, die déze als כהן niet had mogen huwen (חללה);

4. eene oorspronkelijk niet-Joodsche vrouw, die tot het Jodendom is overgegaan (גֵּיּוּרָה).

Het huwelijk met niet-Joden is ons allen ten strengste verboden. De getrouwe handhaving van dit verbod is de onontbeerlijke grondslag voor de instandhouding van onzen Godsdienst. Het aangaan of bevorderen van een zoogenaamd *gemengd* huwelijk is een onmiddellijke, openlijke aanval op het gebouw des Jodendoms. Ook de zoogenaamde *overgang van den niet-Joodschen man of vrouw tot het Jodendom, om dan met Joden in het huwelijk te treden* — zooals deze helaas! hier en daar geschiedt — is slechts een middel, om het gemengde huwelijk met zijnen voor ons geloof zoo doodelijken invloed in verdekten vorm mogelijk te maken. Overgang tot het Jodendom erkent onze Godsdienst alleen en uitsluitend uit zuivere, heilige en degelijk beproefde overtuiging, zonder de minste nevenbedoeling.

Een huwelijk, dat niet om een der genoemde redenen verboden is, geldt dus als *wettelijk geoorloofd*. Maar, niet ieder zoodanig huwelijk is ook *godsdienstig en zedelijk gewenscht*. Immers, zal eene echtverbintenis aan hare heilige bestemming beantwoorden, dan moet dit bovenal door den aard der verbintenis zelve mogelijk gemaakt werden. Niet het vermogen

is het in de eerste plaats, waarop het hier aankomt. Ook bescheiden middelen, indien slechts met eerlijkheid en vlijt verworven, schenken geluk en vreugde aan hen, die er mede tevreden zijn. Braafheid en godsvrucht leven in de nederigste hut zeker niet minder dan in kostelijke paleizen. Maar . . . deugd, godsdienstzin, vlekkeloos en eerbaar karakter, verleden en afstamming — zij vormen de hoofdvoorwaarden van een gelukkig en Gode welgevallig huwelijk. Is bij het sluiten van een huwelijk aan deze voorwaarden voldaan, dan kan dit dus onder Godes zegen gelukkig worden, indien man en vrouw hunne wederkeerige taak en verplichtingen ten volle begripen en in toepassing brengen. Waarin die taak en verplichtingen bestaan? — In alles, wat noodig en wenschelijk is, om huis en familie door vlijt en spaarzaam beheer in stand te houden en te verzorgen, hen te veredelen door een *streng zedelijk en godsdienstig leven* en innig gelukkig te maken door *wederkeerige, oprechte liefde* en *vereering*, door *zachtmoedigheid, vrede, inschikkelijkheid* en *vergevensgezindheid*. Tot dit hoogste levensgeluk mede te werken en het *uitsluitend* binnen de wanden der dierbare woning te vinden, vormt de heilige roeping van man en vrouw, ieder naar den aard zijner bijzondere taak en bestemming.

De voltrekking van het huwelijk is oorspronkelijk eene volstrekt eenvoudige, alleen door haar eigen

gewicht en beteekenis geheiligde handeling. Zij bestaat hoofdzakelijk daarin, dat de bruidegom, nadat eerst de lofzegging over den wijn en de lofzegging der verbintenis (בְּרֵכֶת אֵירוּסִין) uitgesproken zijn, in tegenwoordigheid van twee in het algemeen en ook voor dit geval geoorloofde getuigen (עֵדִים כְּשֵׁרִים), aan zijne bruid een voorwerp van eenige waarde (naar het thans heerschende gebruik, een gladden ring, zonder steen er in) overreikt, hetwelk tot op dat oogenblik *zijn eigendom vormde*, en daarbij de woorden uitspreekt: רָרִי אֶת מְקוֹרְשֶׁת לִי בְּטַבְעֶת: זוֹ בְרֵת מִשָּׁה וְיִשְׂרָאֵל.

Nadat op deze wijze bruidegom en bruid zich in den Joodschen zin van het woord aan elkander verloofd hebben (אֵירוּסִין), wordt hun de כתובה voorgelezen, eene verklaring, waarin de man de voornaamste huwelijksplichten aanvaardt en aan zijne vrouw voor het geval van zijn overlijden of van echtscheiding een zeker bedrag waarborgt. Deze wordt door de beide getuigen, alsmede door den bruidegom onderteekend.

Na de voorlezing der כתובה wordt op nieuw de lofzegging over den wijn en voorts de *huwelijkslofzeggingen* (בְּרֵכֹת גְּשׁוּאִין) uitgesproken, te zamen de *zeven lofzeggingen* (שִׁבְעַת בְּרֵכֹת) genaamd.

Bij de trouwplechtigheid moeten zich bruidegom en bruid onder ééne bedekking (חופָה) bevinden.

Daardoor eerst verkrijgt de werkelijke *trouwing* (*קידושין*) hare geldigheid.

Wegens den hoogen ernst van den huwelijksdag, die als een dag van verzoening en van overgang tot een meer gewichtige en heilige levenstaak beschouwd wordt, is het algemeen gebruikelijk, dat bruid en bruidegom op dien dag tot na de huwelijks-voltrekking vasten, behalve op een aantal dagen, waarop dit vasten ongeoorloofd is.

Het is zeker de vreeselijkste slag, die eenig huis en familie treffen kan, wanneer de banden van het huwelijk, eenmaal in naam van God en Zijn heilig geloof bevestigd, moeten verbroken worden. Toch verzet zich onze godsdienst niet daartegen, wanneer inderdaad de heiligheid of het geluk van den echtelijken staat in hooge mate bedreigd of reeds verbroken is. In zoodanige gevallen moet echter eene wettelijke echtscheiding plaats hebben, die hoofdzakelijk bestaat in de overgave van een *scheidbrief* (*גט*). Wegens de talrijke nauwkeurige voorschriften en bepalingen betreffende de vervaardiging van zulk een scheidbrief, de overgave er van en wat verder daarmee in verband staat, moet de ontbinding van het huwelijk steeds onder leiding van volstrekt kundige en bevoegde Thora-geleerden plaats hebben.

Wanneer een man sterft zonder kinderen van zijn kant na te laten, en er broeders van hem in

het leven zijn, voor wie niet wegens bijzondere verwantschap het huwelijk met de weduwe volgens Joodsch voorschrift verboden is, dan mag die weduwe niet hertrouwen, alvorens door haar tegenover een dier broeders, bij voorkeur tegenover den oudste, de handeling van **הליצה** (zie Deut. 25, 7-10) voltrokken is.

VII.

ISRAËLS HEILIGDOM EN DE OEFENING VAN DE WERKEN DER LIEFDE (**יְגִמִּילוּת הַחֶסֶד**).

De *huwelijkswetten*, in het vorige hoofdstuk behandeld, vormen met de *spijswetten* (II, 33-37) en de wetten omtrent *rein en onrein*, die thans op enkele na geen toepassing meer vinden, de streng afgebakende grenzen, waarbinnen de reinheid en heiligheid van Israëls leven ten eeuwigén dage zouden bescherming vinden. Door deze zoude Israël ook waardig blijven, Gods heiligdom in zijn midden te bezitten. Daarom volgen ook die wetten in het boek **ויקרא** onmiddellijk op de voorschriften omtrent het heiligdom en den offerdienst.

Tal van eeuwen reeds scheiden ons van den ongelukkigen dag, waarop dat heiligdom, Israëls glans en grootheid, in de vlammen opging. Weinig is ons sedert dien tijd gebleven van de veelvuldige voorschriften, die slechts in onmiddellijk verband met het heiligdom en het bezit van het Heilige

Land konden in toepassing komen. Maar, wie kent niet het treffende woord van onzen beroemden leeraar R. Jochanan ben Zakkai, bij de puinhoopen van den tempel tot eenen even beroemden leerling gesproken? „Treur niet, mijn zoon! omdat wij den „offerdienst verloren hebben, die verzoening bracht „voor onze zonden. Er is ons eene andere, niet „minder rijke bron van goddelijk welgevallen en „verzoening gebleven in het *oefenen van weldaden* „גְּמִילוּת חַסְדִּים). Bedenk slechts, dat er geschreven „staat: „Liefdedaden verlang ik en geene offers!””

Hoe gelukkig, dat Israël ook in de treurigste tijden van nood en ballingschap althans dit heiligdom, het heiligdom van liefde en goede, weldadige werken, in zijn midden in eere gehouden heeft! Ja, zelfs daar, waar men vele van de gewichtigste voorschriften des Joodschen levens reeds lang niet meer opvolgt, worden nog gewoonlijk de harten door den gloed van dien erfelijken weldadigheidszin גְּמִילוּת חַסְדִּים en dat onvergankelijke gevoel van medelijden (רַחֲמָנוּת) verwarmd. En — waar dit het geval is, daar leeft het Jodendom nog! Met den aard dier weldadigheidsplichten willen wij thans kennis maken, maar vooraf nog een enkel woord wijden aan dat, wat ons nog uit de dagen van den vroegeren tempeldienst gebleven is.

De voorschriften voor en omtrent de Priesters (כֹהֲנִים).

De nakomelingen van Aäron, door den Eeuwige uit het midden van Israëel uitverkoren, om den gewijden dienst in Zijn heiligdom te verrichten, zouden naar den wil des Allerhoogsten geheiligd zijn *in hun leven en gedragingen* en door het overige Israëel als God-gewijde priesters *heilig gehouden worden*. Voor zoover de voorschriften, tot dit doel aan de priesters en Israëel gegeven, niet in onmiddellijk verband stonden met het bestaan van tempel- en offerdienst, gelden zij nog heden. De bijzondere plichten, die ook thans nog op de כֹהֲנִים rusten, zijn:

1. De wetten omtrent het huwelijk van priesters (zie hoofdstuk VI);

2. het voordragen van de בִּרְכַּת כֹהֲנִים (zie pag. 57);

3. het vermijden van de aanraking van of de nadering tot een lijk (טומאת ית). Een כֹהֵן mag geen lijk *aanraken* (מִנֶּעֱ), *dragen* (מִשָּׂא) of *in beweging brengen* (הִסִּיט), evenmin zich bevinden onder eene *overdekking* (אֹהֶל), waaronder zich een lijk bevindt, en eindelijk tot op vier Joodsche ellen afstand niet naderen tot een lijk, graf of eenige plaats, waar deze zich kunnen bevinden.

Dit voorschrift, dat hier slechts in zeer algemeene trekken is weêrgegeven, vereischt voor de toepassing nog veel nauwkeuriger omschrijving, en moet dus daartoe steeds het oordeel van bevoegde geleerden ingewonnen worden.

Het is den כֹּהֵן geoorloofd, ja, in het belang van de afgestorvenen zelfs voorgeschreven, te naderen tot het lijk van een der volgende verwanten: vader, moeder, vrouw, zoon, dochter, broeder en ong huwde zuster, die met hem van denzeldden vader zijn.

Als uitverkoren dienaren van Gods heiligdom moesten de priesters door geheel Israël geëerd en heilig gehouden worden. Van daar stamt het nog heden geldend gebruik, om bij vele godsdienstige plechtigheden en verrichtingen den כֹּהֵן een voorrang te geven, als: bij het ter Thora roepen, bij het nemen van verlof (בְּרִשׁוּת) of de inroeping van de aandacht (סְבִירִי) voor de voordracht van קֹדֶשׁ, בְּרִכַּת הַמּוֹן, רְמוּצֵי קֹדֶשׁ enz., en voorts bij de toekenning van liefdegaven, die tusschen hen en personen van gelijke aanspraken en waardigheid moeten verdeeld worden.

De eerstgeborenen van mensch en vee (בְּכוֹר).

Sedert de wonderbare redding der Israëlietische eerstgeborenen (בְּכוֹרִים) in den verlossingsnacht, waarin die der Egyptenaren omkwamen, is al het eerstgeborene onder Israël den Eeuwige geheiligd. Daarom moet in de eerste plaats elk mannelijk kind, dat de eerstgeborene is van zijne moeder, omdat het oorspronkelijk den Eeuwige gewijd is en als zoodanig den כֹּהֵן toebehoort, van dezen door den vader gelost,

d. w. z. in zijn bezit terug gekocht worden voor de som van *vijf* סָלָעִים (thans voor eene daarmede overeenkomende geldsom), in *geldstukken* te overhandigen. Deze lossing (פְּדִיּוֹן הַבֵּן) heeft plaats den 31sten dag van de geboorte (behalve wanneer deze op שְׁנָה of י"ט invalt) en vervalt wanneer de familie van vader of moeder tot de כְּהָנִים of לֵוִים behoort.

Ook het mannelijk eerstgeboren jong van koeien, schapen en geiten (בְּכוֹר בְּהֵמָה טְהוֹרָה) is den Eeuwige geheilgd en werd tijdens het bestaan des tempels, nadat enkele deelen er van geofferd waren, door den priester en zijn gezin genuttigd. — In onzen tijd moet zulk een eerstgeborene, daar het niet gelost worden kan op eene bijzondere plaats verzorgd worden, terwijl men het niet tot arbeid bezigen, scheren of op eenige wijze beschadigen mag. Eerst wanneer het van zelf een gebrek krijgt, waardoor het voorheen voor offering ongeschikt ware geweest, dan mag het geslacht en genuttigd worden. — Daar echter deze wijze van behandeling moeielijk is en licht tot overtreding kan aanleiding geven, zoo is ieder Israëliet, die de geboorte van een mannelijk eerstgeborene onder zijn vee kan verwachten, verplicht, bepaalde maatregelen te nemen, om er voor te zorgen, dat de moeder bij de geboorte van het jong, althans ten deele, in het bezit van eenen niet-Israëliet zij. Daaromtrent moet echter

in zoodanig geval de voorlichting van bevoegde geleerden ingewonnen worden.

Het mannelijk eerstgeborene van eene ezelin (פֶּטֶר חֵמֹר) moet van den priester voor een lam gelost of door den eigenaar, als hij dat niet wil, op eene bepaalde wijze gedood en begraven, en mag voor geenerlei gebruik gebezigd worden.

Over de afzondering eener andere gewijde gave, die ook in onzen tijd behouden bleef, n.l. חֶלֶה van het deeg des broods, zie in het „Aanhangsel” van dit werk.

De oefening van de werken der liefde (גְּמִילוּת חֶסֶד).

De oefening van lijdewerken, volgens een beroemd Joodsch schriftgeleerde één der drie grondzuilen, waarop de maatschappij rust (עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוּדָה וְעַל גְּמִילוּת חֶסֶד), vormt een groot, omvangrijk gebied van barmhartigheid en deelneming in het lot van anderen. Overal waar armen lijden, zwakken of vermoeiden zuchten, onvermogenen naar hulp uitzien, verlatenen rondlopen, zieken of zieltogenden aan hunne sponde gekluisterd liggen, zijn het de woorden onzer Thora en gewijde geschriften, de stem van Israëls verleden, ja — gerustelijk mogen wij zeggen — de ingeving van het medelijdende Joodsche gemoed, die telkens onze aandacht en deelneming voor hen inroepen en onverbiddelijk streng verbieden, ons oog, hart of

hand voor hen te sluiten. „Dagelijks, ja iedere stonde — zoo spreekt de vermanende stem des Jodendoms — roept ge voor u zelven de goddelijke liefde in waarzonder leven en bestaan ondenkbaar is; welnu, oefen dan eerst zelf liefde en barmhartigheid, opdat gij waardig wordt, haar van den Algoede te ontvangen. Doe gaarne wel, met een verblijd gemoed en vriendelijk gelaat, vergroot niet het leed der zwakken of minderbedeelden door onvriendelijkheid en hardheid, maar steun hen in de eerste plaats met den troost van zachte, bemoedigende en deelnemende woorden en bejegening. Gij behoeft slechts te bedenken, hoe waar het is, dat het rad van het noodlot zich in eeuwige wenteling voortbeweegt (גִּלְגָּל הַחַיִּים בְּעֵינֵינוּ) en hoe lichtelijk de overgelukkige van heden morgen het medelijden zijner medemenschen kan behoeven, en indien al niet hij zelf, dan toch wellicht zijne dierbaarste vrienden of nabestaanden!”

Onze Thora en gewijde geschriften schrijven ons vele malen met nadruk den plicht voor, om den arme en nog veel liever hem, die door armoede bedreigd wordt, op zoo doelmatig mogelijke wijze hulp te verleen. Deze bestaat eerst in de laatste plaats, als alle andere middelen uitgeput zijn, in het schenken van gaven of aalmoezen. *Den zwakken staande te houden, alvorens hij valt*, d. w. z. hem, wiens middelen verminderen of achteruitgaan, te

helpen en voor volslagen armoede te behoeden door verschaffing van arbeid of andere eerbare bronnen van bestaan, door milde, belanglooze voorschotten enz., ziedaar den waren en meest gewenschten vorm van weldoen (Lev. 25. 35), omdat deze den hulp-behoevende niet beschaamt of ontzenuwt, maar integendeel zijn eergevoel onaangetast laat, zijn zelfvertrouwen verhoogt en hem tot vlijtigen, onverdrotten arbeid aanspoort.

Intusschen, bij alle liefde en hulpbetoon tusschen de menschen onderling blijven er steeds ongelukkigen, die te midden der onveranderlijke omstandigheden geheel of ten deele de gaven hunner medemenschen behoeven. Deut. 15. 11). Dezen die gaven toe te dienen, naar mate van ons vermogen, is de belangrijke liefdeplicht, dien wij צדקה neemen.

Onze liefdegift den arme, wie hij ook zij, geheel te weigeren, wordt in de H. L. en in de vermaningen onzer profeten als eene daad van harde liefdeloosheid streng gegispt en verboden. — Wel staat het ons vrij, ja wordt het ons zelfs aanbevolen, bij het schenken van liefdegiften die armen eerder en milder te bedeele welke op billijke, natuurlijke gronden daarop aanspraak hebben, als: den *verwante* tegenover den niet-verwante, den *studgenoot* tegenover den vreemde, de armen van het Heilige Land (עניי ישראל) tegenover die van andere landen, den

geleerde (תִּלְמִיד חָכָם) tegenover den onkundige, den *zieke* tegenover den gezonde, de *vrouw* (voor wie het zoo vaak onmogelijk is zich zelve te verzorgen) tegenover den man.

Maar bovenal behooren wij verschil te maken tusschen het geven van aalmoezen en het bedeelen van brave, eerbare, huiszittende armen, wier schaamtegevoel hen verbiedt, ons hunnen nood te openbaren. Tegenover de laatsten heeft de plicht der milddadigheid geene grenzen. Zij behooren — hetzij door de hulp van enkelen, door den Algoede met vermogen gezegenden of uit de fondsen, die door vereende krachten zijn samengebracht — in zoodanige mate geholpen te worden, dat men hen zooveel mogelijk in staat stelt, hunnen vroegeren stand te blijven ophouden, al was deze ook nog zoo aanzienlijk geweest.

Het bedeelen van hulpbehoevenden krijgt eerst zijne eigenlijke waarde door de *wijze*, waarop het geschiedt. Daar, waar het onvermijdelijk is, dat wij hun in eigen persoon onze gave ter hand stellen, geschiede dit nimmer op dien harden, afstootenden toon, die zoo bitter grieft en zoo zwaar vernedert, maar veeleer in dankbaarheid aan het Opperwezen, met vreugde over de gevonden gelegenheid tot weldoen, met zachte, bemoedigende woorden en bejegening *Een zesvoudigen zegen voorspelt Jesaja's profetenwoord hem die, den arme geene gave weigert,*

maar eenen elfvoudigen zegen hem, die dezen met een vriendelijk woord opbeurt!

Maar veel verkieselijker nog is het *geheime, onzichtbare weldoen* (צִדְקָה בְּסֵתֶר), waarbij alle vertoon van weldadigheid vermeden wordt, ja — zoo mogelijk — de gever niet weet, wien hij zijne gave schenkt, noch de bedeeide, wie zijn weldoener is. Het oefenen van weldadigheid immers is als het ware niets meer dan het voldoen van eene onafwijshare schuld tegenover het Opperwezen uit de middelen, die Hij zelf ons daartoe geschonken heeft. Daar is dus iedere schijn van zelfverheffing onverdiend en misplaatst.

Naast de algemeene liefdegiften staan die, welke eene meer bepaalde bestemming hebben, en daarom, ofschoon evenzeer tot צִדְקָה behoorende, met bijzondere namen aangeduid worden; als:

הַתְּלִמּוֹת הַתּוֹרָה, het kosteloos verstrekken van Godsdienst-onderwijs aan onvermogende kinderen;

הַכְּנָסָה בְּלֵה, het behulpzaam zijn van onvermogende jonge meisjes in het aangaan en sluiten van een passend huwelijk;

הַכְּנָסָה אֲרָחִים, gastvrijheid tegenover behoeftige doortrekkende vreemdelingen;

פְּרִיזֵן שְׁבוּיִים, het vrijkoopen van krijgsgevangenen, tot slaven verkochte of onschuldig in den kerker zuchtende personen, wier leven of vrijheid bedreigd wordt;

גָּדַל יְתוּמִים, het grootbrengen of verzorgen van hulpelooze weezen ;

הִלְבָּשַׁת עֲרוּמִים, het kleeden van behoeftigen ; en de vele andere vormen van algemeene en Joodsche liefdadigheid, wier aantal even groot is als dat der velerlei behoeften voor lichaam en geest, die het menscheijk leven medebrengt.

De plicht van פְּרִיץ שְׁבוּיִים is, als die van de onmiddellijk vereischte redding van menschenlevens of menschelijke vrijheid, van zóó overwegend gewicht, dat alle voor weldadige doeleinden bestemde gelden daarvoor in de eerste plaats mogen en moeten aangewend worden.

Onder רִיכְנֵסַת אֲרָחִים verstaan wij de zorg, dat de behoeftige vreemdeling, die bij ons doortrekt, eenige behoorlijke lafenis, zoo noodig, gelegenheid tot nachtverblijf en eenigen steun bij de voortzetting zijner reis vinde. Wie echter behoeftige vreemden *aan zijne eigen tafel* noodigt en hen met liede in de genietingen van den huiselijken kring doet deelen, handelt in dien echt menschlievenden zin, die reeds het eerste *Joodsche huis*, dat van onzen aartsvader Abraham, kenmerkte. De aanwezigheid van gasten (אֲרָחִים), vooral van als gasten aanwezige *Thorageleerden* (תַּלְמִידֵי חֻכְמַיִם), vormt een sieraad van de Joodsche tafel, voornamelijk op Sabbath- en Feestdagen.

Voor alle hier behandelde algemeene en bijzondere

werken der lietsdadigheid behoort ieder Israëliet *minstens een tiende gedeelte* (מעשר) van zijne inkomsten, evenals van ieder op nieuw verworven bezit, af te sonderen. Het geld van מעשר mag in het algemeen besteed worden voor alle *vrijwillige liefdegiften*, dus niet voor geheel andere doeleinden, ook niet voor liefdegiften, waartoe men buiten zijn eigen wil verplicht is, en evenmin voor zulke, waartoe men zich zelve reeds vooraf, zonder aan het מעשר-geld te denken, verplicht had, en die men dus thans reeds schuldig is.

Het offeren van liefdegaven maakt slechts een gedeelte uit van het groote gebied van גְּמִילוּת חַסְדִּים, d. w. z. van de hulp en bijstand in raad en daad aan allen, die, op welken grond ook, daaraan behoefte hebben. Met een gemoed vol liefde onder de menschen rond te gaan en steun te verschaffen, overal en in welken vorm ook vereischt.... waar vindt deze heilige arbeid zijne grenzen? Niet in het vermogen van den weldoener; want zelfs de behoeftige kan door persoonlijken bijstand en opoffering van tijd en lichamelijke krachten dikwijls meer liefde bewijzen dan de vermogende met schatten gelds. Ook niet in het bezit van hem, dien wij bijstaan; want ieder mensch, ook de rijkste en aanzienlijkste, heeft vaak dringende behoefte aan de hulp zijner medemenschen. Evenmin in de omstandigheden, waarin wij onze medemenschen aantreffen;

want — ook verblijd te zijn met de blijden, deel te nemen aan hunne feesten, mede aan te zitten bij een godsdienstig vreugdemaal (מְעִירַת מְצִיָּה), bovenal verhooging der bruiloftsvreugde (שְׂמֵחַת חֲתָן וְכֻלָּה), vormt een gewichtig deel onzer liefdeplichten. Ja, niet eens bij den dood eindigt de liefdadigheid. Want de schoonste, onbaatzuchtigste vorm van גְּמִילוּת חֶסֶד is juist die van de verzorging van overledenen, die ons de weldaden hier op aarde niet meer vergelden kunnen, welke dan ook terecht וְאִמֶּר חֶסֶד חֶסֶד genoemd wordt (Gen. 47, 29).

Tot de gewichtigste en meest voorkomende uitingen van גִּחַ behoort de zorg voor *zieken, ziellogenden en afgestorvenen*, alsmede de vertroosting der *treurenden*.

Onder *ziekenbezoek* (בְּקִיר חוֹלִים) verstaat men: zich te begeven naar de woning van den zieke, hem, *indien het hem geen last kan veroorzaken of vrees inboezemen*, op eenen *geschikten tijd* persoonlijk te bezoeken en door ons gezelschap op te beuren, maar bovenal, en in de eerste plaats, te bidden om het behoud van diens leven, en voorts ons te overtuigen, dat zijne verzorging niet te wenschen overlaat, om daarin — zoo noodig — persoonlijk te helpen voorzien.

Bij ernstige en gevaarlijke ziekten zijn wij verplicht, op de omzichtigste wijze te bevorderen, dat de zieke — alvorens hij daartoe niet meer in staat is — de onontbeerlijke beschikkingen omtrent zijne

aangelegenheden treffe, zich met zijne medemenschen verzoene en tegenover het Opperwezen belijdenis (וְרִי) aflegge.

Eenen zieke, bij wien reeds de gewone teekenen van een naderend einde zich vertoonen (גִּוִּס), moet men rustig laten liggen, daar iedere aanraking den dood kan bespoedigen, en dus als bloedvergieten te beschouwen is.

Eenen zieltogende mag men niet aan zich zelven en zijne gewone omgeving overlaten. Het wordt als eene heilige, godsdienstige verrichting (מִצְוָה) beschouwd, aan het sterfbed van eenen geloofsgenoot tegenwoordig te zijn en de laatste oogenblikken zijns levens door de voordracht van de grondwaarheid onzes geloofs (שְׁמַע, יְיָ אֱלֹהֵינוּ, ה' הוּא יְהוָה) te heiligen. — Indien eenigszins mogelijk, zorg men er voor, dat daarbij *tien* godsdienstig-meerderjarige mannelijke geloofsgenooten (מְנַיִן) tegenwoordig zijn. Alle aanwezigen spreken na het verscheiden de lofzegging רֵינָה אֱמֶת uit en zijn verplicht, eene kleine inscheuring in een hunner kleedingstukken te maken.

De קְבוּרַת מֵתִים, de verzorging van overledenen van het oogenblik des verscheidens tot na de begraving, vormt een heilige, ernstige en onbaatzuchtige liefdedaad, waarin de Joodsche opvatting van גְּמִילוּת חַסְדִּים hare meest indrukwekkende uiting vindt. Zij is van begin tot einde door de voorschriften der

schriftelijke en mondelinge leer, alsmede door tal van oude, eerbiedwaardige gebruiken aan bepaalde vormen gebonden, waarvan geene afwijking mag plaats hebben. — De hoofdzorg voor dezen tak van ח"ח berust in de meeste gemeenten bij vereenigingen, wier leden zich met die heilige, echt Joodsche liefdetask belasten. Zulke vereenigingen dragen, in overeenstemming met hare beteekenis, gewoonlijk namen als חסד ואמת, גמילות חסדים enz.

De hoofdbeginselen des Jodendoms omtrent de verzorging van overledenen zijn :

1. Als de ziel uit het lichaam gescheiden is, dan behoort dit *aan de aarde*, en moet dus, zoo spoedig het mogelijk en volgens de burgerlijke wetten geoorloofd is, *begraven* worden. Het is een *grootte smaad*, het lichaam in zijn levenloozen, tot ontbinding overgaanden toestand onbegraven en dus in het bereik van 't menschelijk oog te laten. Alleen wanneer het onbetwistbaar belang of de eer des overledenen het gebiedend vereischt, mag de begravenis iets later geschieden.

2. Alle bezit, aanzien en onderscheiding verlaat ons tegelijk met het leven; op den weg naar het graf vergezelt ons slechts de *goede naam* en de herinnering aan het goede, hier op aarde door ons verricht of tot stand gebracht. Zij zijn dan ook de eenige eereteekenen of monumenten, die het Jodendom erkent, ja, bepaaldelijk bevordert. Derhalve

geen uiterlijke praal bij een ontzield lichaam, geen schitterende opschik bij de woning van een naakt gebeente, geen rang of titel, geen luid sprekende vereering en onderscheiding, daar, waar „groot en klein gelijkelijk aanwezig zijn!” — Eenvoud, sobere eenvoud, luidt de hoofdvoorwaarde van alles, wat met den afgestorvene en zijre laatste rustplaats geschiedt.

3. Erkenning en volledige vermelding, zonder overdrijving, van alle werkelijke deugden en verdiensten der overledenen, is onze plicht. Deze vormt ook de hoofdbeteekenis van de klaagrede (קְרִיאָה), die wij over hen moeten houden.

4. In de omgeving eens dooden heersche een eerbiedige, bescheiden toon en gedrag, en moeten alle luidruchtigheid ijdele of oneerbiedige gesprekken streng vermeden worden. Ja, in de onmiddellijke nabijheid des dooden is iedere gewone bezigheid of verrichting, als: eten, drinken, lezen, rekenen enz. verboden.

5. De doode is volslagen machteloos en dus ook niet meer tot godsvruchtige handelingen in staat. Daarom is het ons ter zijner eere ook verboden, in de kamer, waar zijn stoffelijk overschot ligt, bij de lijkstaatsie of op de begraafplaats ons met godsdienstige verrichtingen bezig te houden, als: het zichtbaar dragen van צִיצִית of תְּפִלִּין, bidden, קִישׁ, lezen, Thora beoefenen of godsdienstige voordrachten

houden (het laatste is echter als inleiding eener klaagrede op den overledene geoorloofd). — Met het oog op onwillekeurige afwijkingen van dezen plicht der vereering wordt de plaats, waar de doode gelegen is, steeds met eene behoorlijke, minstens 10 vuisten hooge afschutting (מְחִיצָה) van de naaste omgeving afgescheiden

6. De begeleiding van een lijk op den weg naar zijne laatste rustplaats (הַלְוִיַּת הַכֶּהֱן) behoort tot de godsdienstige verrichtingen, die ons door onze geleerden met den meesten nadruk worden voorgeschreven. — Wie een lijk naar zijne laatste rustplaats ziet dragen, is verplicht, den lijkstoet ten minste eenige schreden te volgen.

7. Het doode lichaam en de doodskleederen met alles, wat onmiddellijk er bij behoort of er aan verbonden is, evenals de graven en wat er op groeit, zijn voor ieder ander gebruik volstrekt ongeoorloofd. — De graven zelf zijn *onaantastbaar*. Het opdelven of openen van graven is van Joodsch standpunt als oneerbiedige schending van de rustplaats der overledenen te beschouwen.

Waar de treurweek (אַבְלֻת שִׁבְעָה) om overleden verwanten gehouden wordt, daar zijn wij verplicht, de treurenden te bezoeken en te troosten (נְחָם) (אַבְלִים), maar moeten daarbij — evenals de drie vrienden tegenover Ijob — met onze toespraak wachten, totdat het gesprek door de treurenden

geopend wordt. Bij ons afscheid van hen spreken wij de troostbede uit: רַחֲמֵינוּ יִנַּח אֶתְךָ בְּתוֹךְ: שְׁאֵר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם. Het is algemeen gebruikelijk, in ieder sterfhuis gedurende de treurweek dagelijks gezamenlijke bidstonden en daarbij tevens godsdienstige voordrachten te doen houden.

Daar, zooals wij reeds zagen, het verleenen van tijdelijke voorschotten een belangrijk bestanddeel der liefdadigheid uitmaakt, zoo is hier de geschikte plaats, om melding te maken van het in de Thora herhaaldelijk en met nadruk ons voorgehouden verbod, om niet van Israëlieten *rente* (רִבִּית) te nemen, of aan Israëlieten *rente te geven*.

In de algemeene menschelijke maatschappij geldt het nemen of geven eener matige rente niet als iets ongeoorloofds. Slechts het Jodendom keurt beide af en laat geene gelegenheid voorbijgaan, om zijne belijders er voor te waarschuwen. Geen wonder dus, dat het verbod slechts voor Israëlieten onderling geldt.

Niet alleen het werkelijk geven of nemen van rente is ons verboden. Neen, ook alle mogelijke handelingen, waardoor middellijk of onwillekeurig eene tijdelijke beschikking over eene geldsom eenigermate beloond wordt, zijn als verwant aan of leidende tot rentevordering ongeoorloofd.

Alle vormen en verhoudingen van handel en

verkeer, waarbij dergelijke aangelegenheden kunnen voorkomen, mogen dus tusschen Israëlieten onderling niet afgesloten worden, zonder dat bevoegde geleerden er over geraadpleegd zijn.

Ook het geven van geschenken, het verleenen van buitengewone diensten, het bewijzen van meer dan gewone beleefdheid enz. aan den geldschierter, in één woord alles, wat als belooning voor den tijdelijken afstand van geld kan doorgaan of onwillekeurig den schijn daarvan aannemen, moet de schuldenaar vermijden.

Niet te verwarren met het nemen of geven van rente, dat slechts ons Israëlieten verboden werd, is het nemen van bovenmatige *woekerwinst*. Dit schandelijk misbruik van iemands tijdelijke verlegenheid, om hem, onder den schijn van hulpvaardigheid, mededoogenloos van het zijne te berooven, is ons tegenover *iedereen* medemensch niet minder verboden dan diefstal of roof in de ergste mate.

Ieder Israëliet, die zich aan het nemen van woekerwinst *van wien ook* schuldig maakt, vergrijpt zich vreeselijk aan het bezit van anderen en laadt bovendien schande en smaad op ons eerbiedwaardig Jodendom.

De voorschriften omtrent dieren en planten.

Het gevoel van barmhartigheid, dat ons er toe leidt, aan zwakke en hulpbehoevende menschen steun en troost te verleenen, gebiedt ons tevens

een teeder gevoel tegenover *alle* schepselen Gods.
Zoo schrijft onze godsdienst ons voor :

Onze dieren in de Sabbathrust te doen deelen.

Vóór het begin van iederen maaltijd eerst onze huisdieren te verzorgen.

Een dier van den zwaren last, waaronder het zucht, te ontladen.

Een dier, dat bij planten of vruchten werkt, daarbij niet te muilbanden.

Alle onnoodige smart bij de dieren te voorkomen, of, indien eenmaal aanwezig, te genezen of te verzachten (צָעַר בְּעַלֵּי הַיָּם).

Vruchtboomen, ja, in het algemeen, alle voorwerpen, gereedschappen, spijzen, dranken enz., indien ook nog zoo gering, niet onnoodig te vernietigen en dus het gebruik of genot, dat eenig schepsel, al ware het ook slechts een dier, daarvan hebben kan, onmogelijk te maken (לֹא תַשְׁחִית).

Andere geboden omtrent dieren en planten, waarvan ons de grond niet met zekerheid bekend is, en die wij dus als voor ons ondoorgrondelijke voorschriften der Goddelijke Alwijsheid hebben na te komen, zijn :

Geen dier van het ons ten gebruike geoorloofde vee mag met zijn jong op denzelfden dag geslacht worden ; d. w. z. als het eene geslacht is, moet eerst op nieuw de nacht ingevallen zijn, alvorens het andere, waar of door wien ook, geslacht mag worden (אֶתוֹ וְאֶת בְּנוֹ).

Wie op den vrijen weg een nest aantreft van ten gebruike geoorloofde vogels, waarin de moeder op de nog genietbare eieren of nog niet vliegende jongen rust, mag niet de moeder met de jongen wegnemen, maar is verplicht, eerst de moeder weg te zenden en dan de jongen tot zich te nemen (ישלוח הקן).

Dieren van verschillende soort mogen op geenerlei wijze, ook niet bij den arbeid of als trekdieren, in nauwere verbinding tot elkander gebracht worden (בלאים).

Een dergelijk verbod geldt ook omtrent het plantenrijk (zie II, 36) en omtrent kleederen (zie II, 38). Er bestaan dus: בלאי זרעים, בלאי ברקת, en בלאי בגדים.

VIII.

DE FAMILIE, DE KERKELIJKE GEMEENTE, HET VADERLAND EN HET HEILIGE JOODSCHE LAND.

Waar de mensch het goede tracht te bevorderen, daar ontstaat als van zelve de behoefte aan vereeniging en samenwerking van krachten. Alleen en op zich zelf staande immers mist de mensch òf het vermogen, òf in elk geval het geschikte gebied voor zoodanigen arbeid. Maar die vereeniging eischt wederkeerig, wanneer zij eenmaal ontstaan is, de eenparige zorg en liefde harer leden voor haar duurzaam voortbestaan en bloei. — Zoo, wij zagen

het reeds, is het *familieleven* met zijn heiligheden invloed eene door God voorgeschreven, op liefde en trouw berustende instelling. Tal van voorschriften, reeds door ons behandeld, vinden op den bodem van het Joodsche huis hunne schoonste, zoo niet eenige toepassing. En aan den anderen kant is alleen daar, waar dit het geval is, een *Joodsch huis* in den ouden, eerbiedwaardigen zin van het woord gevestigd. De voornaamste dier voorschriften zijn :

a. Op het gebied der *Thora-studie* (תּוֹרָה): beoefening der H. L., zorg voor behoorlijk en voldoende godsdienstonderricht, aanwezigheid van een Séfer Thora en andere Joodsche geschriften, eerbiedige en vriendschappelijke bejegening van Thora-geleerden.

b. Op dat van den *dienst en de vereering des Allerhoogsten* (עֲבוּדָה): het uitspreken en voordragen der gebeden, lofzeggingen en godsdienstige zangen en het verrichten der huiselijke godsdienst-ceremoniën op gewone en buitengewone tijden ; getrouwe, bewuste en hartelijke viering van Sabbath-, feest-, treurdagen en andere bijzondere tijden ; stipte, nauwgezette inachtneming der spijs- en kledingswetten ; viering van alle bijzondere voorvallen in het leven naar Joodschen geest en opvatting ; in het algemeen het planten en aankweeken van Joodschen zin en heilige liefde voor het Jodendom bij allen en alles, wat zich binnen de wanden onzer woning ontwikkelt.

c. Op dat van *menschenliefde en milddadigheid*

(מִלִּיּוֹת חֲסִידִים): getrouwe afzondering der reeds boven omschreven weldadigheidspenningen, hulp aan en opbeuring van armen en behoeftigen, het verstrekken van broederlijken raad aan allen, die daaraan behoefte hebben, hartelijke en milde behandeling van onvermogene vreemden, gastvrijheid, vooral tegenover waardige ongelukkigen.

Eene bijzondere uiting van gevoel en deelneming ligt in de wijze, waarop wij ons tegenover loontrekkende personen, maar bovenal tegenover onze vaste loontrekkende bedienden hebben te gedragen. De Thora, die ons gebiedt, *het loon van den daglooner niet bij ons te doen overnachten*, leert ons in het algemeen, alle loontrekkende personen te beschouwen als vrije, zelfstandige personen, die ons slechts op het gebied hunner dienstplichten stipte gehoorzaamheid verschuldigd zijn, maar overigens aanspraak hebben op alle rechten van billijke, teedere en welwillende bejegening, die tegenover onze medemenschen gelden. Ja, nog meer dan bij andere menschen is dit bij onze loontrekkende bedienden het geval, omdat hun geluk en verblijding in de eerste plaats bij ons berust en het meer of minder dragelijke van den dienstbaren staat voor hen geheel ahangt van de bejegening, die zij van onze zijde ondervinden.

Het leven naar Joodschen zin en voorschrift, zelfs binnen de grenzen onzer woning, is alleen

daar mogelijk, waar de verschillende familiën zich verbinden, om met vereende krachten die inrichtingen in het leven te roepen, die voor de ontwikkeling van het Joodsche leven onontbeerlijk zijn. Eene zoodanige vereeniging is de *Joodsche gemeente* (יְקוּמָה). Waar slechts eenige Joodsche familiën op eene plaats bijeen zijn, behoort eene gemeente gevestigd te worden, opdat door gezamenlijk streven het Joodsche godsdienstleven gegrondvest en voortgeplant worde. Ook hier vinden de drie grondzuilen der maatschappij (הַתּוֹרָה עֲבוּדָה וְגִמּוּלּוֹת חֻסְדִּים) hunne vertegenwoordiging in de zorg voor *onderwijs, eere-dienst* en *armwezen*, het stichten van de daartoe noodige gebouwen en inrichtingen, als: scholen, bedehuizen (בֵּית כְּנִסְיֹוֹת), leerzalen (בֵּית מִדְּרָשׁוֹת), liefdadigheidsgestichten enz., het bijeenbrengen van vaste gemeente-, armen- en weldadigheidsfondsen, het aanschaffen van סֵפֶר en verdere kerkelijke behoeften, het aanstellen van kundige, godvruchtige en waardige voorbidders (שְׁלִיחַ עֲבוּר), leeraren en sjochetim (שׁוֹחֵט), maar bovenal in het beroepen van geestelijke hoofden of, in kleinere plaatsen, van gemeentelijke leeraren, bevoegd, waardig en geschikt, om het Joodsche leven in huis, kerk, school en gemeente door leering, vermaning en voorbeeld te planten, te bezielen, te leiden en te beschermen.

De Joodsche gemeente vindt den meest onontbeerlijken waarborg van haar bestaan en voorspoedige

ontwikkeling in de {eenparige genegenheid, belangstelling en deelneming harer leden. Daarom is ieder lid der gemeente verplicht, met liefde zijn aandeel in de gemeenschappelijke lasten ten behoeve der gemeente te dragen, haar, waar het vereischt wordt, met raad en hulp bij te staan en hare hoofden en bestuurders in hunnen arbeid voor haar welzijn te steunen.

Wie, vergetende, dat in den bloei der gemeente de eenige waarborg ligt voor het voortbestaan des Jodendoms, zijne persoonlijke belangen tegenover die der geheele gemeente op den voorgrond plaatst, ondermijnt den vrede en de samenwerking en verwaarloost de hooge belangen van ons heilig geloof.

Wie zich op grond van eigenbelang van zijne gemeente afscheidt (פּוּרֵשׁ מִן רֵעִיבּוֹר) staat gelijk met hem, die de Joodsche belijdenis afzweert.

Het *vaderland* is het gebied, waarop de staat, waartoe wij behooren, gevestigd is. Deze staat vormt weder het groote lichaam, samengesteld uit de vereeniging van naar bepaalde wetten levende burgers, om door hunne gezamenlijke krachten het lichamelijk, geestelijk en zedelijk welzijn van allen te bevorderen en te beschermen. — Onze godsdienst beschouwt den staat als eene *goddelijke* instelling, voor het heil der menschheid onontbeerlijk, en zijne hoofden, koningen en vorsten, als door God

uitverkoren, met bijzondere eer bedeelde personen, wien wij dus onbeperkte hoogachting en ontzag verschuldigd zijn.

Met klem en nadruk houden ons onze profeten en geleerden den duren plicht voor, om als waardige burgers het welzijn van den staat en zijne instellingen op iedere wijze te bevorderen, zijne wetten als voor ons onvoorwaardelijk bindend te beschouwen (דִּינָא דְּמַלְכוּתָא דִּינָא), onze burgerlijke plichten in ieder opzicht nauwlettend en zonder verzuim te vervullen, en in het algemeen ons vaderland oprecht te beminnen en met liefde onze beste krachten aan zijne welvaart te wijden.

Verzet tegen of ontduiking van de lasten, ons als burgers van den staat opgelegd, wordt ons door onze geleerden in de scherpste bewoordingen verboden en met roof en diefstal op ééne lijn gesteld.

Onze liefde voor het vaderland moeten wij ook toonen door aanhoudend voor het welzijn van den vorst en de overheid te bidden, הָיִי מְתַפִּיל בְּשָׁלוֹמָה, [הַנּוֹתֵן הַשּׁוֹעֵר] שֶׁל מַלְכוּת.

Naast deze algemeene vaderlandsliefde is ons ten strengste voorgeschreven, het heilige Joodsche land met zijne grootsche herinneringen en onsterfelijke beteekenis voor de toekomst oprechtelijk te beminnen en te vereeren, steeds zijnen bloei en ontwikkeling te bevorderen, zijne onvermogene bevolking mild

te bedeele en het ten allen tijde, zelfs bij onze hoogste vreugde, vóór alles te gedenken. Zoo moet ook ieder door ons en ten onzen behoefte opgericht gebouw, ieder feestmaal, ja iedere wereldsche vreugde *tot aandenken van Jeruzalems en des Tempels verwoesting* (יִכָּר לְרוּבֵן) in eenig opzicht onvolmaakt blijven. En tot onze innigste, heiligste smeeingen behooren die om het herstel en de wederverheffing van Tsion en Jeruzalem.

IX.

DE TREURPLICHTEN (אֲבִלּוּת) OM OVERLEDEN
VERWANTEN.

Als uitvloeisel van het voorschrift onzer Thora, om over het verlies van ouders, kinderen, echtgenooten, broeders en zusters rouw te bedrijven, zijn ons door onze geleerden talrijke Joodsche treurplichten (אֲבִלּוּת) overgeleverd, die aan de eene zijde bestemd zijn, om aan onze droefenis over het geleden verlies uiting te geven, maar aan den anderen kant, om ons tevens verwijderd te houden van die in overdreven uiterlijkheden bestaande teekenen van rouw, die ons als strijdig met onze Joodsche begrippen verboden zijn (in overeenstemming met het verbod van שָׂרַט לְנֶפֶשׁ en קָרַחַר, יֵלֵא תִשְׁיִמוּ קָרַחַר, Lev. 19, 28 en Deut. 14, 1).

De Joodsche treurplichten gelden bij het overlijden

van ouders, kinderen, echtgenooten, broeders en zusters, hetzij van vaders of moeders zijde.

Van het oogenblik des overlijdens totdat het graf gesloten is, heet hij, die het verlies van een der genoemde verwanten te betreuren heeft, *klagende* (אֹנֵן). In het algemeen gelden dan dezelfde plichten als in het daarop volgende tijdperk van rouw, behalve dat den אֹנֵן ook het genot van vleesch en wijn verboden is en het hem daarentegen vrijstaat, lederen schoeisel aan te trekken en ter verzorging van de aangelegenheden des lijks of ter verrichting van andere *onvermijdelijke* bezigheden het huis te verlaten. De אֹנֵן is vrijgesteld van het opvolgen van alle *ceremonieele geboden*, als שְׁמַע, הִתְפַּלֵּר, צִיצִית, בְּרַכּוֹת, תְּפִלִּין enz., behalve op Sabbath- en feestdagen.

Gedurende de eerste *zeven* dagen na den dag der begrafenis (deze dag zelve medegerekend) duurt de staat van אֵבִלּוּת (אֵבִילּוּת שְׁבָעָה). Alsdan zijn den treurende verboden: het uitoefenen zijner beroepsbezigheden, baden, wasschen met warm water, het dragen van lederen schoeisel, zich van huis te verwijderen, regelmatig op stoelen, banken enz. te zitten, het aantrekken van nieuw gewasschen klederen, het lezen in Joodsche geschriften, behalve van bijzonder droevigen inhoud (als Jeremia's boetprofetieën, Ijob, het Klaaglied enz.), iemand te begroeten of zijnen groet te beantwoorden. (Op den

dag der begrafenis ook het aanleggen der Tefillin).

De eerste maaltijd, dien de אָבֵל na de begrafenis nuttigt, mag niet door hem zelven aangeschaft, maar moet hem door zijne naburen of kennissen bezorgd worden (סְעוּרַת הַבְּרֵאָה).

Gedurende *dertig dagen* (שְׁלוּשִׁים), van den dag der begrafenis, met inbegrip van de treurweek, moeten de volgende handelingen vermeden worden: het wegnemen van het baard- en hoofdhaar, het aantrekken van nieuwe kleederen, het wasschen of laten wasschen van kleederen, behalve voor kinderen, en het deelnemen aan vreugdefeesten.

Voor kinderen bij het verlies hunner ouders is gedurende twaalf maanden na den dag des overlijdens het deelnemen aan vreugdefeesten, het aantrekken van nieuwe kleederen, evenals, voor zoover mogelijk, ook het wegnemen van het baard- en hoofdhaar verboden, en hun voorgeschreven, dit geheele jaar als eenen tijd van rouw en vermijding van alle bijzondere vreugde door te brengen.

Wie een verwant verliest, waarom hij rouw bedrijven moet, is verplicht, als teeken van droefenis eene scheur (קְרִיעַה) van minstens eene vuist breedte aan te brengen, voor ouders aan zijne linkerzijde in alle kledingstukken, behalve het onderste, voor de overige verwanten aan zijne rechterzijde, alleen in het bovenste kledingstuk. Deze scheur mag bij den rouw over de andere verwanten na de treurweek

gehecht en na de dertig dagen dichtgenaaid, bij dien over ouders na de dertig gehecht en nimmer weder dichtgenaaid worden.

Voor hem, die het bericht omtrent het overlijden van ouders of verwanten binnen de dertig dagen ontvangt (שְׁמוּעָה קְרוֹבָה), gelden alle genoemde rouwvoorschriften, waarbij de dag van het bericht als die van de begrafenis geldt, terwijl de twaalf maanden, evenals steeds, van den dag des overlijdens gerekend worden.

Bereikt iemand zoodanig bericht eerst na de dertig dagen (שְׁמוּעָה רְחוּקָה), dan moet hij bij het verlies van een der overige verwanten eenigen tijd zijn lederen schoeisel afleggen en ter aarde zitten, bij dat van ouders bovendien de inscheuring in zijne kleederen maken en, indien het rouwjaar nog niet geëindigd is, dit tot twaalf maanden na het overlijden houden.

Op Sabbath- en Feestdagen wordt alle openlijk rouwbedrijf (אֲבִלּוּת בְּפִרְהָסִיא) nagelaten en slechts de rouwvoorschriften, die op niet openlijke handelingen betrekking hebben (אֲבִלּוּת בְּצִנְעָה), nagekomen.

Over de opheffing of verschuiving van אֲבִלּוּת wegens invallende feestdagen, zie II, 15. Over קָרִישׁ יָתוֹם, zie hierboven pag. 26.

De verjaardag van het overlijden der ouders wordt jaarlijks gevierd door vasten, het doen branden van licht en het uitspreken van קָרִישׁ.

De nadere uiteenzetting der menigvuldige bijzonderheden, die zich aan de hier genoemde hoofdregelen in de toepassing aansluiten, zoude de perken van dit werk verre overschrijden. *Hier, evenals overal op het gebied van ons godsdienstleven, blijft de getrouwe beoefening onzer oude, eerbiedwaardige Joodsche geschriften en de voorlichting onzer bevoegde kundige leeraren onvermijdelijk.*

שאל אביר ויגדר וקנין ויאמרי לך!

AANHANGSEL.

I.

DE TELLING DER GEBODEN.

Aan de geslachten vóór Abraham waren de volgende *zeven* geboden en verboden gegeven, die de *שבע מצות בני נח* genoemd worden:

1. עבודה זרה, 2. כרבת השם (*God niet te lasteren*),
3. שפיכות דמים (*moord*), 4. עריות (*bloedschande*), 5. גל
6. ואכר מן החי, 7. דינים (*rechtspraak*).

De תורה bevat, volgens de telling onzer geleerden 248 (*geboden* en 365 (*שס"ה*), *verboden*, dus te zamen 613 (*תר"ג מצות*).

Zeven andere zelfstandige geboden (waarover ook lofzeggingen worden uitgesproken) zijn geheel door onze geleerden ingesteld, en worden dus genoemd *שבע מצות דרבנן*. Zij zijn: 1. הלל, 2. קריאת המגלה, 3. נר חנוכה, 4. נר שבת וי"ט, 5. נטילת ידים, 6. ברכות, 7. עירוב. Wat *ברכות* betreft, komt de plicht van *ברכת המזון* reeds in de תורה voor (Deut. 8, 10), en, volgens de telling van enkele geleerden, ook die van *ברכת התורה* (Deut. 32, 3).

Onder *עירוב* zijn begrepen: *עירוב תחומין* (II, 14), *עירוב תבשילין* (II, 17) en *עירוב חצרות* (III, 55).

II.

DE JOODSCHE KALENDERBEREKENING.

De Joodsche kalenderberekening geschiedt in de eerste plaats naar den loop van de maan om de aarde, en wordt

Wag. III, 9

vervolgens met de berekening van het zonnejaar zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht.

Onder een *maand* verstaat men den omlooptijd van de maan om de aarde. Deze bedraagt 29 dagen, 12 uren, 44 minuten en 3 seconden. Het tijdstip, waarop de maan haren rechte lijnigen stand tusschen de aarde en de zon verlaat en weder hare verlichte zijde naar de aarde wendt, heet **מולד** (tijd der wedergeboorte).

Daar de maanden echter naar geheele dagen behooren geteld te worden, zoo worden, in verband met de bepaling der feesten, de uren, minuten en seconden boven de 29 dagen, telkens op bepaalde tijden tot dagen vereenigd, waaruit de volgende regeling ontstaat:

Alle maanden, behalve **מרחשון** en **כסלו**, hebben afwisselend 30 of 29 dagen, als: **ניסן** 30, **אייר** 29 enz.

De maanden **מרחשון** en **כסלו** hebben nu eens beide 29 dagen (een *onvolledig* jaar, **חסר**), dan weder de eerste 29 en de tweede 30 (een *regelmatig* jaar, **קסר**), en een andermaal beide 30 dagen (een *overvolledig* jaar, **שלם**). Zoo heeft dus een gewoon jaar 353, 354 of 355 dagen.

Om echter de viering der feesten naar den geest der *Thora* te doen geschieden, en wel: **פסח האביב** en **סוכות** als **חג האסיף**, zoo moet het verschil van het zonnejaar, dat 365 dagen telt, met het maanjaar (een verschil van bijna 11 dagen) op eenige wijze vereffend worden. Daartoe wordt 7 malen in de 19 jaren bij de 12 maanden van het jaar nog een 13^e (**אדר ב'**) gevoegd, en wel in de jaren 3, 6, 8, 11, 14, 17 en 19. Zulk een jaar noemt men een *schrikkeljaar* (**שנה מעוברת**) en, in tegenstelling daarvan, elk ander jaar *gewoon jaar* (**שנה פשוטה**). In een schrikkeljaar heeft

'אדר א' 30 en 'אדר ב' 29 dagen, zoodat dus een schrikkeljaar 383, 384 of 385 dagen heeft. Telkens na 19 jaren *מחזור קטן*, *kleinen kringloop*), is het verschil van het zonnen- en maanjaar bijna geheel vereffend.

De aarde volbrengt haren loop om de zon in 365 dagen en bijna 6 uren. Deze worden weder in vier tijdperken, ieder van 91 dagen en $7\frac{1}{2}$ uur verdeeld, terwijl het oogenblik, waarop zulk een tijdperk eindigt, *תקופה* genoemd wordt, zoodat men heeft: ת' תשרי, ת' תמוז, הקופת ניסן: ת' טבת. Telkens na 28 jaren (*מחזור גדול*, *grooten kringloop*) valt de *ת' ניסן* weder nauwkeurig op denzelfden dag der week en hetzelfde uur van den dag in.

Op den 60sten dag na de *תקופת תשרי* bij *מעריב* begint men in ש"ע de woorden *וְתֵן טֶל וּמָטָר* in te voegen en gaat daarmede voort tot *Pésach*, terwijl van ש"ע tot מוכף לש"ע de woorden *מְשִׁיב רָקִיעַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם* ingevoegd worden.

Om overwegende redenen mag *ראש השנה* nooit op Zondag, Woensdag of Vrijdag invallen (*לא אדרו ראש*) en dus ook *פסח* niet op Maandag, Woensdag of Vrijdag (*לא כדו פסח*).

Voor de overeenstemming van de dagen der week, waarop de verschillende feesten invallen, geldt de regel: א"ת (*Pésach I* en ר"תשעה באב), ג"ר (*Pésach II* en ש"ש), ש"ב (*Pésach III* en ר"אש השנה), ד"ק (*Pésach IV* en קריאת), ו"פ (*Pésach V* en צום כפור), ז"צ (*Pésach VI* en den *voorafgaanden* פורים).

Voor de kennis van den kalender voor ieder jaar in het bijzonder wordt steeds een *jaarvorm* aangegeven, bestaande uit 3 letters, waarvan de eerste rechts den dag aangeeft, Wag. III, 9°

waarop in dat jaar ראש השנה invalt, de eerste links hetzelfde voor den daaropvolgenden פסח, terwijl de middelste (ח, כ, of ש) aanduidt, of het jaar onvolledig, regelmatig of overvolledig is: bijv. כח"ג, זש"ה enz.

III.

DE VOORLEZING UIT DE THORA.

Met het oog op de voorlezing uit de *Thora* op Sabbathmorgen is deze in 54 afdeelingen (סדרות) verdeeld, waarvan gewoonlijk iederen Sabbathmorgen ééne gelezen wordt. Het komt echter zelden voor, dat op alle Sabbathdagen van het geheele jaar slechts ééne סדרה gelezen wordt. Alleen in een schrikkeljaar naar den vorm הח"א (ערכ פסח) op שבת is dit het geval. In alle andere jaren echter worden op één of meer Sabbathdagen 2 סדרות gelezen. De nadere regeling daarvan hangt af van den vorm van het jaar, het meerdere of mindere aantal Sabbathdagen, dat tengevolge daarvan met feestdagen samenvalt en voorts van enkele regelen, als: de afdeeling במדבר steeds vóór שבעות, ואתחנן onmiddellijk na ת"ב, וסוף נצבים, ר"ה en צו in een gewoon jaar vóór פסח te lezen.

Iedere סדרה is voor de voorlezing op Sabbathmorgen in zeven gedeelten (פרשיות) ingedeeld.

De eerste vier afdeelingen wordt tevens gelezen op den voorafgaanden Sabbathmiddag, Maandag en Donderdag's morgens.

Op ראש חדש leest men de afdeeling van het dagelijksche offer, het *Moesaf*-offer van שבת en dat van ר"ה: van וידבר tot en met ונראשי חדשיכם (Num. 28, 1—15);

op de חנוכה *de offers en geschenken der stamvorsten bij de*

inwijding des tabernakels (קִרְבַּנֹּת הַנְּשִׂאִים), en wel: op den 1sten dag בְּיוֹם הַדְּבִיר tot בְּיוֹם הַשְּׁנִי, op den 2den בְּיוֹם הַשְּׁנִי, op den 3den בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי en בְּיוֹם הַרְבִּיעִי enz.; eindelijk op den 8sten van בְּיוֹם הַשְּׁמִינִי tot בְּיוֹם הַמְּנִחָה.

Wanneer ר"ח of חֲנוּכָה op Sabbath invalt, dan leest men uit één כ"ת de afdeeling der week en uit het tweede de bijzondere afdeeling van den dag, en wel: op ר"ח van בְּיוֹם הַשַּׁבָּת tot en met וּבְרֵאשֵׁי חֲרָשֶׁיךָ, op חֲנוּכָה dat gedeelte van de afdeeling בְּיוֹם כָּלוֹת, וְיָהִי בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, dat bij dien dag behoort.

Op חֲנוּכָה וּרְחָק leest men uit een כ"ת de gewone afdeeling van ר"ח en uit het tweede die van חֲנוּכָה, welke bij dien dag behoort.

Is op dien dag ook Sabbath, dan leest men uit het eerste כ"ת de gewone week-afdeeling en uit het 2de en 3de de genoemde stukken.

Valt een der middendagen van פֶּסַח of סִכּוֹת op Sabbath in (שַׁבָּת חוֹל הַמּוֹעֵד), dan leest men op dien dag de afdeeling רָאָה אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ (Ex. 33, 12 tot 34, 26), waarin de vreugdefeesten vermeld worden.

Omtrent de אַרְבַּע פְּרָשִׁיּוֹת vóór en na Poerim, zie hierboven pag. 64.

Is שַׁבָּת הַחֹדֶשׁ of שַׁבָּת הַחֹדֶשׁ tevens ר"ח, dan leest men uit het eerste כ"ת de afdeeling der week, uit het tweede die van שַׁבָּת, uit het derde de bijzondere afdeeling van den dag.

Op פֻּרִים wordt 's morgens de afdeeling omtrent den oorlog met Amalek, וַיָּבֹא עֲמָלֵק (Ex. 17, 8—16), gelezen.

Op פֶּסַח bestaan de Thora-voordrachten op de verschillende dagen in de eerste plaats (uit het 1ste כ"ת) uit stukken, waarin het feest vermelding vindt. Zij volgen aldus op elkander: מִשְׁכּוֹ (Ex. 12, 21—51), שׁוֹר אוֹ כֶּשֶׁב (Lev. 22, 26 tot 23, 44), קִדְּשׁ לַיהוָה.

(Ex. 13; 1—16), אֶם כֹּסֶף (Ex. 22, 24 tot 23, 19), פָּסַל לָהּ (Ex. 34, 1—26), בְּמִדְבַּר סִינִי (Num. 9, 1—14), וַיְהִי בְשִׁלַּח (Ex. 13, 17 tot 15, 26) en כָּל הַבֶּכֶר (Deut. 15, 19 tot 16, 17, op Sabbath begint men met עֲזֹר תַּעֲשֶׂה, Deut. 14, 22). Begint פסח op Donderdag, dan komt לָהּ פָּסַל (of liever אִמֶּר רְאֵה אֶתָּה אִמֶּר) vóór קָדַשׁ לִי.

Men pleegt de volgorde dezer afdeelingen aldus aan te duiden:

מִשְׁךְ תּוֹרָא קָדַשׁ בְּכִסְפָּא פָּסַל בְּמִדְבָּרָא שִׁלַּח בּוֹכְרָא.

Uit het 2de סִיט wordt op פסח, evenals op alle feestdagen, de afdeeling van het מוסף-offer uit פינחם gelezen en wel: op de beide eerste dagen וּבַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן, op de zes overige dagen hetzelfde stuk, met weglating der drie eerste verzen (dus van וְהִקְרַבְתֶּם).

Voor שבעות is de bestemde Thora-afdeeling: voor den 1sten dag het verhaal der Openbaring op Sinai, בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי (Ex. 19 en 20), voor den 2den dag כָּל הַבֶּכֶר enz., zie hierboven. — Uit het 2de סִיט alweder de מוסף-afdeeling uit פינחם, die met וּבִיּוֹם הַבְּבוּרִים begint.

Voor סכות geldt de volgende orde:

1sten dag: שׁוֹר אוֹ כֶּשֶׂב (zie hierboven) en uit het 2de סִיט de מוסף-afdeeling יוֹם עֲשָׂר יוֹם וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם;

2den dag: geheel hetzelfde.

Gedurende de middeldagen telkens uit slechts één סִיט de מוסף-afdeelingen der verschillende dagen van het feest, aldus gerangschikt:

3den dag: Eerst וּבִיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, dan וּבִיּוֹם הַשְּׁנִי, dan וּבִיּוֹם הַרְבִּיעִי en eindelijk וּבִיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי;

4den dag: Eerst וּבִיּוֹם הַרְבִּיעִי, dan וּבִיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, dan וּבִיּוֹם הַחֲמִשִּׁי en eindelijk וּבִיּוֹם הַרְבִּיעִי;

5den dag: Eerst **וביום הרביעי**, dan **וביום החמשי**, dan **וביום הששי** en eindelijk **וביום החמשי** **וביום הרביעי**;

6den dag: Eerst **וביום הששי**, dan **וביום החמשי**, dan **וביום הרביעי** en eindelijk **וביום הששי** **וביום הרביעי**;

7den dag (הו"ר): Eerst **וביום החמשי**, dan **וביום הששי**, dan **וביום השביעי** en eindelijk **וביום השביעי** **וביום השביעי**.

Op den 8sten dag (**שמיני עצרת**) uit het 1ste **ס"ת הכנר**: **ביום השמיני**. enz. (zie hierboven), uit het 2de: **ביום השמיני**.

Den daaropvolgenden dag is **שמחת תורה**: uit het 1ste **ס"ת** de afdeeling **וּזֹאת הַבְּרָכָה**, uit het 2de het begin van **בְּרֵאשִׁית**, tot **לַעֲשׂוֹת**, uit het 3de **ביום השמיני**.

Op **שמיני עצרת** en **שבעות ב'**, **אחרון של פסח**, wanneer men de afdeeling **כָּל הַכֹּהֵן** leest, waarin gesproken wordt van de vrijwillige offers, voorheen door alle mannelijke Israëlieten op de *drie* vreugdefeesten (**שלוש רגלים**) te Jeruzalem gebracht, door ieder naar zijn vermogen (**אִישׁ כְּמִתְנֵת יָדוֹ**), heeft na de Thora-lezing de plechtigheid plaats, die overeenkomstig daarmede **מִתְנֵת יָד** genoemd wordt. Zij bestaat daarin, dat namens de hoofden en leden der gemeente liefdegaven, in vele gemeenten voor de armen van het H. L., worden geofferd en daarbij eene heilbiede (**מִי שְׂכַרְךָ**) voor hun welzijn wordt uitgesproken. Bij die gelegenheid worden ook de overledenen herdacht en bij het gebed voor hunne zielerust (**יִזְכֹּר**) door velen liefdegaven geofferd.

Op **ראש השנה א'** leest men de afdeeling van *Izak's geboorte*, **פְּרִשְׁתַּת עֲקָרָה** **ראש השנה ב'** (Gen. 21) en op **וְהָ פָקַד אֶת שָׂרָה** (Gen. 22): Uit het 2de **ס"ת** op beide dagen de **מוסקא**-afdeeling **וּבְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי**.

Op **אחרי מות יו"הב** 's morgens de **עבודת יו"הב** (Lev. 16)

en 's middags *de afdeeling omtrent de kuisheidswetten* בְּמַעֲשֵׂה מִזְרִים (Lev. 18). 's Morgens uit een 2de סֵפֶר de afdeeling וּבְעֵשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי.

Voor algemeene vastendagen zoowel 's morgens als 's middags bestaat de Thora-lezing in het verhaal van *Mozes' bedena de zonde van het gouden kalf en de ingetreden verzoening* וַיַּחֲלֵל פָּסַל לָהּ (Ex. 32, 11—14 en 34, 1—10).

Alleen de afdeeling voor *'s morgens is een andere, en wel* כִּי תוֹלִיד בְּנִים (Deut. 4, 25—40), waarin Israëls ontrouw, straf en bekeering in latere tijden voorspeld worden.

IV.

HET IN WATER ZETTEN, ZOUTEN EN AFSPOELEN VAN HET VLEESCH (מְלִיחָה).

A. *Algemeene behandeling van alle vleesch.*

Men doet water in een vaatwerk, *daartoe alleen en voor niets anders* in gebruik, en legt het vleesch daarin zoodanig, dat het over zijn *geheelen* omvang met water bedekt is. Zoo laat men het gedurende *een half uur* onder water staan, neemt het dan er uit en laat het water er af loopen, zoodat het nog slechts eenigszins vochtig blijft.

Alsdan legt men het vleesch op een *daartoe alleen en voor niets anders in gebruik zijnde* blad of vaatwerk, dat openingen heeft en vrij ligt, of ten minste schuin gelegen is, zoodat het bloed behoorlijk kan afloopen. Men neemt dan zuiver, droog, fijn zout, echter niet zoo fijn als meel, en bestrooit daarmee het vleesch zoodanig, dat het aan alle zijden en op alle plaatsen eenigermate met zout bedekt wordt. In *dazan toestand* laat men dan het vleesch gedurende *een uur* liggen,

waarna men het drie malen met ruim water afspoelt en van alle er aan zittende bloed- en zoutdeelen zuivert.

B. *Bijzonderheden omtrent enkele deelen van het dier.*

De *kop* wordt eerst geopend, de hersenen met hun vliezen er uit genomen en dan de kop zelf van binnen en van buiten gezouten. (Genoemde vliezen zijn voor het gebruik ongeoorloofd.)

De *long* wordt evenals ander vleesch behandeld. Alleen worden er vooraf openingen in gemaakt en dan de groote kanalen opengesneden.

Het *hart* wordt vooraf behoorlijk opengesneden en het bloed er uit verwijderd. Ook wordt de spits er van afgesneden.

De *lever*, die vol bloed is, mag niet op de gewone wijze gezouten worden, maar wordt aldus behandeld: Men wast haar behoorlijk en flink af, maakt dan door insnijding vele openingen er in, legt haar op een rooster of een braadspit over een vuur, of ook op kolen, doch zóó, dat zij vrij ligt, (echter volstrekt niet in papier of iets dergelijks gewikkeld), bestrooit haar met zout en laat haar zoo lang braden, dat zij *werkelijk gaar en genietbaar is*, en spoelt haar dan drie malen behoorlijk met water af.

De *milt* wordt evenals ander vleesch behandeld, natuurlijk echter na vooraf behoorlijk *gepoorst* te zijn.

C. *Bijzonderheden omtrent gevogelte.*

Vogels worden in de eerste plaats over ecne vlam (van stroo, hooi of iets dergelijks) eenige malen heen en weder bewogen, ten einde de haren af te zegen.

Vóór het in water zetten wordt de kop afgesneden, het gevogelte geopend, de long en andere inwendige deelen en ingewanden er uit genomen, vervolgens de groote hals-

ader *geheel en al* er uit verwijderd, van de pooten de nagels afgesneden en insnijdingen gemaakt in de voet- en beengewrichten, verder het hart geopend, het bloed er uit verwijderd en de spits afgesneden, van de lever de gal met een stukje lever er bij verwijderd en eindelijk de maag geopend en onderzocht, of eenig vreemd voorwerp daarin aanwezig is (in welk geval het oordeel van bevoegden moet ingewonnen worden).

Alsdan wordt het gevogelte en alle geoorloofde en tot nuttiging bestemde deelen daarvan, evenals alle vleesch, in water gezet, daarna *van binnen en van buiten* met zout bestrooid en een uur in het zout gelaten, terwijl de gemaakte opening naar beneden hangt, opdat het bloed behoorlijk uitloopen kan, en eindelijk op de gewone wijze afgespoeld.

Eieren, in gevogelte gevonden, moeten in ieder geval afzonderlijk gezouten, en mogen nimmer met melkspijzen gekookt of gebruikt worden.

D. *Enkele nadere voorschriften.*

Vleesch, dat in bevroren staat verkeert, mag niet in water gezet en gezouten worden, alvorens geheel ontdooit te zijn.

Wanneer het zouten 's avonds geschiedt, dan moet men daarbij minstens twee lichten hebben, om alles naar behooren te kunnen waarnemen.

Alle vleesch, ook van gevogelte, moet *binnen drie maal 24 uren* na het slachten, gezouten worden. Als die tijd verstreken is, dan kan het zouten niet meer plaats hebben en is dus het vleesch als *טרפה* te beschouwen. Bij het vleesch van vee is het in vele gemeenten gebruikelijk, het binnen de drie dagen behoorlijk met water te *overgieten*, waarna het dan weder gedurende drie dagen gezouten kan worden.

V.

DE HEFFING VAN HET BROOD (חלה).

Van ieder deeg, dat uit tarwe, garst, haver, rogge of spelt bereid, tot brood gebakken zal worden, en waarvan het meel eene ruimte beslaat, gelijk aan die van $43\frac{1}{6}$ middelmatige eieren [ongeveer $1\frac{1}{2}$ K.G. meel], moet vóór het bakken (na het uitspreken eener toepasselijke lofzegging) eene gewijde heffing (חלה), ongeveer ter grootte van een ei, afgezonderd en in vuur verbrand worden.

Van ieder deeg, dat in huis bereid wordt, geschiedt de afzondering van חלה bij voorkeur door de huisvrouw of, bij hare afwezigheid of verhindering, door een ander op haar last.

Regel is dit bij het deeg, waarvan het brood van שבת of י"ט gebakken wordt (zie II, 12).

Heeft men vergeten, van het deeg vóór het bakken de חלה af te zonderen, dan mag dit ook nog van het reeds gebakken brood geschieden; echter niet op שבת, en evenmin op י"ט van het brood, dat reeds vóór י"ט gebakken is. Op die dagen moet men een gedeelte van het brood overlaten en daarvan na het invallen van den nacht חלה afzonderen.

Van brood, dat op י"ט gebakken wordt, zóndert men op dien dag wel de חלה af, maar verbrandt haar eerst na het einde van het feest.

Wanneer van verschillende deegen of zelfs, na het bakken, van verschillende brooden, die ieder op zich zelf niet den voor חלה vereischten omvang (שיעור חלה) bezitten, nadat zij daartoe vereenigd zijn, de afzondering van חלה moet plaats hebben, dan kan die vereeniging, behalve bij deegen door hen werkelijk aan elkander te hechten, ook nog geschieden door

de deegen of brooden zoodanig te zamen in één en hetzelfde vaatwerk te leggen, dat geen geheel deeg of brood boven de wanden uitsteekt, of door volledige bedekking van alle met een en hetzelfde doek. Dit laatste is vooral van toepassing bij de מצות voor *Pésach*.

De verschillende huishoudelijke verrichtingen, die onze godsdienst ons voorschrijft, als מליחה, הרלקת הנר, חלה, הכשר וטכילת כלים enz. zijn natuurlijk bij voorkeur aan de *Joodsche huisvrouw* opgedragen.

In het algemeen heeft de Joodsche vrouw de gewijde bestemming, om in stillen ijver en spaarzaam beleid het huis en zijne behoeften te verzorgen en het in hoogerem zin gelukkig te maken door er godsdienstzin, orde en vrede te verbreiden.

Voor die schoone taak geheiligd, leeft zij gaarne en bij voorkeur binnen de wanden harer dierbare woning en vindt dáár genoeg en gezelligheid. En waar zij, deze woning verlatende, onder de menschen verschijnt, daar doet zij dit *zedig, kiesch en ingetogen*.

Van den dag haars huwelijks heeft zij steeds en te allen tijde het hoofdhaar gedekt en nooit ontbloot.

Nog andere, hoogst gewichtige en heilige voorschriften worden haar bij het treden in den echt door ouderen van jaren nauwkeurig medegedeeld.
